

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

©COPYRIGHT 2022, ERZURUM KÜLTÜR
EĞİTİM KİTAP KİRTASIYE

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Erzurum Kültür Eğitim Kitap ve
Kırtasiye'ye aittir. Yayınevinin izni alınma-
dan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak
tasarımı, mekanik, elektronik, fotokopi,
manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle
çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.
Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile
satılmaktadır.

Erzurum Kültür Eğitim Kitap
Kırtasiye Yay. Elektronik İnş.
Taah. San. Tic. Ltd. Şti.
Cum. Cad. Özel İdare Tic. Sit. No:20
Yakutiye/Erzurum
Tel: (0442) 235 23 23
Fax: (0442) 235 15 15

Bütün Eserleri: 10

Kader Nedir?

Mehmed KIRKINCI

Editör / Tasarım

Nurgül DERE

Kapak Tasarımı

Hatice UÇAR

ISBN

978-605-73313-4-2

1. Baskı

Temmuz 2022

Basım yeri

Zafer Medya Grup
Muratpaşa Mh. Yenikapı Cd.
Yakutiye/ERZURUM
0 442 234 22 85
Sertifika No: 49883

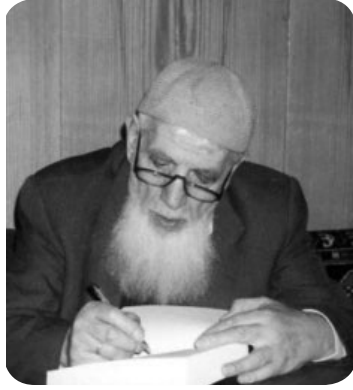
KADER NEDİR?

MEHMED KIRKINCI

kültür ve eğitim
kitap ve kırtasiye

Erzurum 2022

MEHMED KIRKINCI HOCA EFENDİ

1928 yılında Erzurum ili, Aziziye ilçesinin Güllüce (Eski ismi Paşaki) Köyü'nde doğdu. Babası Celal Efendi, oğullarını okutmak üzere 1940'da Erzurum'a yerleşti. Kardeşi merhum Hacı Musa Efendi ile birlikte baba dostu Serçemeli Mustafa Necati Efendi'den Arabî ilimleri okumaya başladı. 1941'den 1946'ya kadar tedrisatına onun yanında devam etti.

Merhum Mustafa Necati Efendi'nin Medine-i Münevvere'ye hicret etmesi üzerine, Erzurum'un Tifnik Köyü'nden büyük bir mütefekkir olan ve hem ulum-u aklîye hem de ulum-u nakliyyede fevkalade salâhiyet sâhibi bir âlim bulunan Hacı Faruk Bey'in yanında tahsiline devam etti. İlk icazetini bu büyük âlimden aldı.

Hacı Faruk Bey'in 1953'de dâr-ı bekâya irtihal etmesi üzerine, Mısır Ezher Üniversitesi'ne gitmeye karar verdiyse de, bu durumu istişare için mektup yazdığı Mustafa Necati Efendi'nin yönlendirmesi ile Alvarlı Efe Hazretlerini ziyaret etti. Efe Hazretleri kendisini bir mektupla Ağrı'daki halifesi, hem dinî ilimlerde, hem de takvâ ve hüsn-ü ahlâkta mümtaz

bir zât olan büyük âlim merhum Molla Nadir Efendi'ye gönderdi. İki seneden fazla Nadir Efendi'den ders aldı.

İkinci icazetini aldığı Molla Nadir Efendi'nin yanında askere gidene kadar kalan Hoca Efendi, askerlik dönüşünde kırk senelik Erzurum müftüsü Solakzâde lakabıyla mâruf M. Sâdık Efendi'den ders almaya başladı. 1955-1960 yılları arasında beş yıl kendisinden Mantık, İlm-i Kelâm ve Usûl-ü Fıkıh dersleri aldı.

İlk defa Hocası Nâdir Efendi'den "Münazarat" isimli eserini edindiği Üstad Bediüzzaman'ı 1955 senesinde Isparta'da ziyaret etti ve duasını aldı. Bu ziyaret kendi ruh dünyasında büyük bir çığır açtı ve bu büyük dâvâ adamının dâvâsı, onun dâvâsı oldu. Kalan bereketli ömrünü bu uğurda bezletti. Birçok insanın îman ve Kur'ân dâvâsını tanımaya vesile oldu.

Çarpıcı zekâsı, dehâsal temsilleri, çıkmazları çözen yorumları, insânî tavırları ile üniversite hocaları ve öğrencilerini etkiledi. Etrafında -tâbir-i câizse- bir akademi oluştu.

Dâvâsı için birçok defa çilelere giriftar olan hocamız, 1960 darbesinde ve 1973'de "Medrese-i Yusufiye"ye girdi.

Güçlü mantığıyla getirdiği misallerle birçok îman hakikatinin açılımına vesile olan Hoca Efendi, iktisab ettiği ilmî ölçüler, kazandığı verimli feyizler sebebiyle çok değerli kitaplar yazmış, kıymetli eserleri istifademize sunmuş, en gırikt ilmî mevzuları inceleyip kaleme almıştır. Zaman zaman dergi ve gazetelerde çeşitli yazıları neşredilmiştir.

Evli olup, çocuğu olmayan Kırkinci Hocamız, 88 senelik bereketli bir ömür sonrasında böbrek ve akciğerlerindeki rahatsızlıktan dolayı tedavi gördüğü hastanede 24 Şubat 2016 tarihinde dar-ı bekâya irtihal eyledi.

Eserleri

- 1- Hikmet Pırıltıları
- 2- Nükteler
- 3- Kader Nedir?
- 4- Ruh Nedir?
- 5- Nasıl Aldanıyorlar?
- 6- Dâr'ül Harb Nedir?
- 7- İslâm'da Birlik
- 8- Alevilik Nedir?
- 9- Gönül Damlaları
- 10- Fikir Damlaları
- 11- Nasıl Bir Maarif?
- 12- İctihat Nedir?
- 13- İnsan, Millet ve Devlet
- 14- Rahman'ın Misafiri İnsan
- 15- Siyasette Ölçü
- 16- Anadolu'dan Türkistan'a Selam
- 17- Peygamber Efendimiz
- 18- İslâm Birliği ve Yavuz Sultan Selim
- 19- Merak Edilen Sorulara Cevaplar
- 20- Kırk Soru Kırk Cevap
- 21- Bediüzzaman'ı Nasıl Tanıdım?
- 22- İrşad Sahasında Bediüzzaman
- 23- Cihad Sahasında Bediüzzaman
- 24- Bediüzzaman ve Tasavvuf
- 25- Hayatım Hâtıralarım

İçindekiler

Önsöz	9
Kaderin Her Şeyi Güzeldir	13
Kader ve Kazâ Ne Demektir?	30
İnsan İradesi ve Kudreti.....	36
İnsanın İradesi	36
İnsanın Kudreti	37
Kader ve Cüz'î İradenin İmanın Hudutlarını Çizmesi ...	38
İnsanın İhtiyârî Fiillerdeki Mesuliyeti.....	41
Hayır ve Şerri Allah'ın Yaratması	61
Hidâyet ve Dalâlet	62
Kader ve Adalet	66
Adaletle İlgili Bir Soru	68
Adaletin Kâinatta Tecellisi	90
Ef'âl-i İbâd (Kulların Fiilleri)	94
Cebriye Mezhebi	95
Cebriye Mezhebine Karşı Aklî Deliller:	98
Cebriye Mezhebine Karşı Naklî Deliller:	106
Mûtezile Mezhebi.....	111
Mûtezile Mezhebine Karşı Naklî Deliller:	116
Cebriye ile Mûtezile'nin Mukayesesi (Aklî Deliller): ..	121
Ehl-i Sünnet	125
Ehl-i Sünnet'e Kısa Bir Bakış	125

Mâtürîdîye ve Eş'ârîye Mezhepleri	128
a) Mâtürîdîye Mezhebi	128
Mâtürîdîye Mezhebine Göre Kulların Fiilleri: (Ef'âl-i İbâd).....	128
b) Eş'ârîye Mezhebi	133
Eş'ârîye Mezhebine Göre Kulların Fiilleri: (Ef'âl-i İbâd).....	134
Kader ve Tevekkül	137
Kalplerin Mühürlenmesi.....	153
Rızık ve Ecel.....	157
1- Rızık	157
a) Rızık ve Taksimâtı:.....	157
b) Helâl ve Haram Rızık:.....	159
2- Ecel.....	160
a) Ecelin Mânâsı:	160
b) Ecel-i Kazâ, Ecel-i Müsemmâ:	162
c) Sadakanın Ömrü Uzatması:.....	163
Musibetlerin Kader Açısından Bazı Hikmetleri	172
Cinayette Katilin Durumu	188
Kaderle İlgili Bir Sual	191
Atâ, Kazâ ve Kader Münasebetleri	193
Tercih Bilâ Müreccih.....	196
Bibliyografya	199
İndeks.....	201

Önsöz

Kader denilince hemen hatıra gelen, miktar ve ölçüdür. Her şeyin güzelliği ve kemâli ölçüye dayanmaktadır. Mesela; bir elbisedeki güzellik, kumaşın bir terzinin takdiriyle biçilip dikilmesi neticesinde ortaya çıkar. Elbisedeki nizam ve intizama dikkat eden her insan, onun arkasındaki takdir ve ölçüyü aklıyla görebilir. Bir de nazarımızı elbiseden çekip, onu giyecek olan insana çevirelim. İnsanın bütün organlarının en güzel şekilde, yerli yerinde, gereken miktar ve büyüklükte yerleştirilmesi de bir kaderi, bir plan ve programı göstermektedir.

Misaldeki elbise gibi, insanın maddî vücudu da bu şekil ve güzelliği kendi kendine kazanmış değildir; bunlar bir plan ve programdan, yani İlâhî kaderden gelmektedir.

Diğer taraftan, bir kitaba baktığımızda, kitabın tamamının belli bir gaye için yazıldığını, bütün bölümlerinin, paragraflarının, cümlelerin, hatta kelimelerin ve harflerin hep o gayeye göre dizildiğini görürüz. Bölümler arasındaki ilgi, kitapta her bölümün önemi nisbetinde yer tut-

ması, hep müellifin zihninde takdir edilmiş, planlanmış ve daha sonra o takdire göre kitap yazılmıştır.

Bu kâinat da Kudret kalemiyle yazılmış bir îlâhî kitaptır. Zerreler bu kitabın mürekkebi hükmündedir. Bir binanın inşâsında kullanılan maddî kalıplar, içlerine dökülen harcın taşmasına mâni olduğu gibi, kaderin mânevî kalıpları da bu âlemde maddeyi ve eşyayı aynı şekilde sınırlandırmış, en faydalı bir şekle sokmuştur. Bu hakikati şu şekilde izaha çalışalım. Elimize aldığımız kalem ve onun içindeki mürekkep emre hazır bir vaziyette beklemekte, ne yazmak istersek kalemin ucundan o dökülmektedir. Mesela, meyve kelimesini yazmak istediğimizde, harflerin şekli, sıraları ve büyüklükleri hep takdir ettiğimiz tarzda teşekkül etmektedir. Bu şuursuz mürekkep maddesi ve iradedden mahrum olan kalem, o yazının kâtibi olamayacaklarından, mürekkebin bir zihinde tespit edilen programa göre döküldüğünü her akıl sâhibi rahatlıkla anlayabilir.

İşte meyve kelimesinin yazılmasında zihnî bir plan ve program esas olduğu gibi, hakikî meyvenin yaratılmasında da Cenâb-ı Hakk'ın ilminde takdir edilen şekil ve özellikler esas olmaktadır. Bu misal ile mukayese edersek, her bir insan, hayvan, ağaç, yıldız ve dağ gibi mahlûklar birer kudret kelimesidir; kaderin programına göre yazılmış ve yaratılmıştır.

Diğer bir misal: Bahar mevsiminin temsil edildiği bir resim düşünelim. Bu resimdeki güzellik ressamın takdirinden, tanziminden gelmektedir. Ressam, o resme koyacağı her şeyi şekli, büyüklüğü, rengi ve resimdeki alacağı

yeri ile önce zihninde planlamış, daha sonra o programa göre fırçasını çalıştırmış, resmi yapmıştır.

İşte, bu kâinat da kudret kalemiyle çizilmiş rengârenk muhteşem tablodur. Fakat bu tablo canlıdır; güneşi ışık vermekte, ağaçlarından gıdalı meyveler dökülmekte, bulutlarından yağmur yağmakta, insanları düşünmekte, konuşmakta, yürümekte, koyunları süt vermekte, toprağından hayat fışkırmaktadır. Her şeyi ile cansız olan bir tabloya baktığında, ressamın ilmini ve takdirini aklıyla görebilen ve bu ilmin resimden önce de var olduğunu idrak eden bir insan, elbette ki bu hayat dolu kâinat tablosunu seyrettiğinde her şeyin Allah'ın takdir ettiği plan ve programa, yani kadere göre yaratıldığını anlayabilir.

O hâlde, bu kâinatta tecelli eden sanat, ilim, hikmet, rahmet gibi hakikatleri aklıyla seyreden her insan, bu hakikatlerin Cenâb-ı Hakk'ın İlâhî kaderine, Rabbânî plan ve programına dayandığına îman etmek durumundadır. Kadere inanan kimse ona itimat edecek, bu konuda hatırına gelen sorulara haddini aşmadan, kul olduğunu unutmadan cevap arayacaktır.

Bu kâinat sarayının Sâni-i Zülcelâl'ine inanmayan bir kimsenin kaderden bahse ve münakaşaya hakkı yoktur. Zira Allah'a inanmayan, O'nun ilim ve takdirine de inanamayacağına göre, kader konusunda neden bahsedecek ve neyin münakaşasını yapacaktır?

Elinizdeki bu kitapta, yüce Rabbimizin ihsânıyla, önce O'nun her şeyi en güzel şekilde takdir buyurduğunu ve İlâhî kaderin her zaman adalet ettiğini açıklamaya ve bu konuda en fazla sorulan iki soruya cevap

vermeye çalışacağız. Daha sonra ise, kulların fiilleri (ef'âl-i ibâd) ile ilgili hak mezhepleri ve bâtl görüşleri mukayeseli olarak sunacak ve kaderle alâkalı bazı meseleleri açıklamakla kitabı tamamlayacağız. Gayret bizden, inayet Allah'tandır.

Mehmed Kırkinci
Erzurum, 1980

Kaderin Her Şeyi Güzeldir

Cenâb-ı Hak, her hayat sâhibine bu dünyada hayatını devam ettirebilmesi için gerekli bütün şartları en güzel bir sûrette ve en mükemmel tarzda hazırlamıştır. Mesela bir balığı suda en rahat şekilde yüzebilecek, rızkını kolayca temin ederek düşmanlardan sakınabilececek bir sûrette ve çeviklikte yaratarak, ona nehirleri ve denizleri hediye etmiştir. Bir balığı irade ve ihtiyâr sâhibi farz ettiğimizde, onun yapacağı şey; kendisini denize, denizi de ona münasip tarzda yaratan Hâlık-ı Rahîm'in¹ bu hikmet ve rahmet saçan takdiri önünde hürmet ve muhabbetle eğilmek ve ömrünü o rahmet sâhibinin koyduğu sınırlar ve şartlar içinde geçirmek olacaktır. Eğer bu balık aksine hareket ederek, kendisi için yasaklanan hava âlemine girmeye meyletse ve bu meyil sonucu sahile çıksa, acı âkıbetini kendisi hazırlamış olacaktır. Şimdi bu balık, ölüm hengâmesinde² çırpınırken: “Neden Cenâb-ı Hak benim karaya çıkmama müsaade etti ve benim ölümümü

1 Hâlık-ı Rahîm: Bütün varlıkların yaratıcısı olan, sonsuz şefkat ve merhamet sâhibi Allah.

2 Hengâme: Vakit, zaman.

bu tarzda takdir etti?” diyebilir mi? Elbette diyemez. Zira Hakîm-i Zülcelâl³, onun bedeninin şeklini, âzâlarının yerini ve büyüklüğünü, rûhu ile bedeni arasındaki münasebeti hikmet ve rahmetiyle tanzim ettiği gibi, içinde yaşayacağı denizi de yine aynı hikmetle sınırlandırmış ve ona sudan ayrılmamasını emretmiştir. Bu emri dinlemeyen cezasını çekecektir.

Bu İlâhî kanun bütün hayat sâhipleri için geçerlidir. Balığı suda en rahat şekilde yaşatan ve yüzdüren Cenâb-ı Hak, bir güvercini de havada kolayca uçabilecek tarzda yaratmıştır. Balık için lüzumsuz olan ve kalabalık teşkil eden kanatlar ve ayaklar, güvercinin hayatı için şarttır. Tavuğun uçmasını sınırlandırmak sûretiyle onu insanlara bir nev’i arkadaş yapan Hak Teâlâ, tavuğun uçmadaki eksikliğini insanların ona şefkat etmesi ile tamamlamıştır. Aynı şekilde kurdu; avını rahatlıkla yakalayıp parçalayacak bir vaziyette yaratan hikmet ve kerem sâhibi, koyunu uysallığı ile insana bir yardımcı yapmış ve köpeği ise koyunlara bekçi ve insana hizmetkâr kılmıştır. Bunun gibi her canlının hayat şartları kendi iradesi dışında Allah-u Azimüşşân’ın çizdiği kader programı üzere hazırlanmıştır.

İşte bu rahmet ve hikmet, mahlûklar içinde en fazla insanda tecellî etmiştir. Şu koca kâinat, her yönüyle insanın faydalanmasına müsait bir saray şeklinde yaratılmıştır. Hava insanın kanını ona zahmet vermeden temizlediği gibi, güneş ışıyla onu âdeta okşamakta, koyun

3 Hakîm-i Zülcelâl: Sonsuz yücelik ve heybet sâhibi olan ve her şeyi hikmetle yapan Allah.

onun kapısında hâl diliyle: “Beni istersen kes etimi ye, istersen müsaade et dağda taşta otlayıp, yüzümü yerlere sürüp akşama sana süt getireyim” dercesine beklemekte, dünya onu hiç incitmeden, hissettirmeden güneş etrafında her gün seyahat ettirdiği gibi, at ve deve gibi hayvanlar da onu sırtlarında taşımak için nöbet beklemektedirler.

Çevresinden insanın yardımına koşturulan bu sayısız nimetler yanında, yaratılışı itibariyle çeşitli fenlere ve ilimlere istidatlı olan insan, bu fenlerin meyvelerini de hemcinslerinin elinden yemektedir. Yani, arıya bal yapma, ağaca meyve verme kabiliyetini bahşeden Hâlık-ı Kerîm⁴, insanın istidadını⁵ da medeniyet nimetlerine çekirdek kılmıştır. Bu istidat Allah-u Teâlâ’nın ikramı olduğu gibi, fenler ve onların meyveleri de yine O’nun ihsanıdır. Bediüzzaman Hazretleri bu ihsanı, şu berrak ifâdelerle ne güzel tasvir etmektedir:

“Şu meşhud⁶ saltanat-ı insaniyet⁷ ve terakkiyat-ı beşeriye⁸ ve kemâlât-ı medeniyet⁹ celb¹⁰ ile değil, galebe ile değil, cidâl¹¹ ile değil... Belki ona onun za’fı için tes-

4 Hâlık-ı Kerîm: İkrâmı bol ve her şeyi yaratan Allah.

5 İstidat: Herhangi bir şeye karşı doğuştan gelen yatkınlık, yetenek, kabiliyet.

6 Meşhud: Gözle görülen, şahit olunan, müşâhede edilen.

7 Saltanat-ı insaniyet: İnsanlık saltanatı, egemenliği.

8 Terakkiyat-ı beşeriye: İnsanlığa ait gelişmeler, ilerlemeler.

9 Kemâlât-ı medeniyet: Medeniyetin mükemmellikleri, üstünlükleri.

10 Celb: Kendine doğru çekme.

11 Cidâl: Savaş, cenk, kavga, şiddetli ve sert tartışma, kavgalı konuşma, çekişme.

hir¹² edilmiş, onun aczi için ona muavenet¹³ edilmiş, onun fakrı için ona ihsan edilmiş, onun cehli için ona ilham edilmiş, onun ihtiyacı için ona ikram edilmiş.”¹⁴

İnsana bu saltanatı ikram eden Rabb-ı Rahîm¹⁵, lüt-funu bu kadarla da bırakmamış ve onu ebedî bir Cennet’e namzet kılmıştır. Bütün bu lütuflar ve ihsanlar, kaderin meyveleridir.

Yukarıda bazı emarelerine işaret ettiğimiz rahmet ve ihsanını Cenâb-ı Hak, bir âyette mealen şöyle beyan buyurmaktadır:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ
السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ

“O öyle bir lütfkâr ki, sizin için yeri bir döşek yaptı, semâyı bir bina. Ve sizin için semâdan bir su indirdi ve onunla türlü mahsullerden size bir rızık çıkardı.”¹⁶

Takdir fiilinin, yani İlâhî kaderin nasıl rahmet ve hikmetle birlikte yürüdüğünü şu misalle bir derece açıklamaya çalışalım. Bilindiği gibi ruhlar kâinattan önce yaratılmışlardır. Cenâb-ı Hakk’ın sizin rûhunuza kâinatın yaratılışını seyretme müsaadesi verdiğini ve güneş sisteminin yaratılışını seyre koyulduğunuzu farz ediniz. O

12 Teshir: Boyun eğdirme.

13 Muavenet: Yardım.

14 Said Nursî, Sözlür, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 352.

15 Rabb-ı Rahîm: Varlıklara özel rahmet ve merhamet tecellisi bulunan ve her şeyin Rabbi bulunan Allah.

16 Bakara, 2/22.

anda rûhunuzun ne gece ve gündüzle, ne kış ve yazla, ne de yeme içme ile ilgisi olmadığından, siz güneşin ışık vermesine, dünyanın kendi ve güneş etrafındaki dönüşüne, dünya üzerine bir hava tabakası konulmasına hiçbir mânâ veremeyeceksiniz. Mütekellim-i Ezeli¹⁷ hikmet lisanıyla veya gönderdiği bir elçisiyle, bu sistemin sizin için yaratıldığını bildirse, hayretiniz bir kat daha artacaktır. Fakat vakit ve ferman gelip de, ana rahminde, ceset elbisenizi giyerek dünyaya geldiğinizde, bu âlemin ancak Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği şekilde yaratılmakla, rahmeti netice verdiğini göreceksiniz.

O Alîm-i Mutlak¹⁸ bu kâinat sarayını yaratırken, tercihi bizim ruhlarımıza bıraksa ve herkesi arzu ettiği şekilde bir âleme göndereceğini ferman buyursaydı, bir kısmımız atmosferi lüzumsuz görecekti, bir kısmımız güneşin veya dünyanın büyüklüklerine, aralarındaki mesafeye ve diğer keyfiyetlerine dair akıl harici isteklerde bulunacak, bir kısmımız da dünyanın hareket etmeyip sâbit kalmasını arzu edecektik. Hepsi insan hayatının sönmesi demek olan bu hatalı tercihler yerine, Rabb-ı Kerîm'imiz iradesi ve takdiriyle bu âlemi en güzel şekilde yaratıp, lütuf ve ihsanıyla bizleri içine koymuştur. O hâlde, kader her zaman rahmet ve hikmetle beraber yürümekte ve birbirini tamamlamaktadır.

17 Mütekellim-i Ezeli: Ezeli kelâm sıfatına sâhip olan ve konuşması, hiçbir varlığın konuşmasına benzemeyen Allah.

18 Alîm-i Mutlak: İlmi her şeyi kuşatan, sınırsız ilim sâhibi Allah.

Kâinatın yaratılışında olduğu gibi, ana rahminde teşekkülümüz safhasında da irademiz dışında, İlâhî plan ve programla beden sarayımız kısımlara ayrılmış, her bir organımız dünya hayatımız için en faydalı şekli olarak bedenimizde en uygun yere konulmuş ve diğer organlarla olan münasebeti en mükemmel şekilde düzenlenmiştir. Organlarımızda, takdir fiili her bir organın yeri ve şekli yanında büyüklüğü ve sayısı ile de tecellî etmiştir.

Kalbimizin bir tane olmasına karşılık, iki ele ve her elde beş parmağa sâhip bulunmamız, yine o İlâhî kaderin bir neticesidir.

Kâinatın yaratılışı misâlinde olduğu gibi, ana rahminde de Hakîm-i Ezeli¹⁹, âzâlarımızla ilgili her türlü tercihi bize bıraksa ve rahmetini imdadımıza göndermeseydi, her birimiz bir hilkat garibesi olarak dünyaya gelecektik. Demek ki, bedenimizdeki âzâlar ancak O Hakîm-i Âdil'in²⁰ çizdiği kader programı üzere güzel ve faydalı olabilmekte ve bedenimiz bir bütün olarak en güzel şekli almaktadır. Bu güzellik, plan ve programın, o da kaderin güzelliğinden doğmaktadır.

Üzerimizde hikmet ve rahmetle tecelli eden takdir fiilinin diğer bir harika tezahürü de, rûhumuzun bedenimizle olan münasebetlerinin mükemmel sûrette düzenlenmesi ve kendisine lâzım olan bütün hislerin en güzel

19 Hakîm-i Ezeli: Varlığının başlangıcı olmayıp sürekli var olan ve her şeyi hikmetle yapan Allah.

20 Hakîm-i Âdil: Adaletle iş gören ve her şeyi hikmetle yaratan Allah.

şekilde takılmasıdır. Mahiyetini anlayamamakla birlikte, nimetlerinden faydalandığımız bu İlâhî tanzime de kısaca işaret edelim:

Bedenimizde gözümüzü şekil ve büyüklük bakımından sınırlandıran Mukaddir-i Hakîm²¹, rûhumuzun o göz penceresinden dış âlemi seyretmesini de hudutlandırmıştır. Görmemizin böyle takdir edilmesinde büyük bir nimet ve ihsan saklıdır. Nitekim toprağa baktığımızda bütün bakterileri görebilseydik veya yüzüne baktığımız bir kimsenin kafasının içindeki her şeyi seyredebilseydik, hayatımız azaba dönerdi. Kaderin gözde ve görmede yaptığı bu sınırlandırma, kulak ve işitmede de aynı rahmet ve inâyetle tecellî etmektedir. Kulağımızın şeklini, takdir ve büyüklüğünü tahdit eden (sınırlayan) Cenâb-ı Hak, işitmemizin de hudutlarını en güzel şekilde tâyin etmiştir. Karıncanın ayak sesinden tutun, taa kâinatı velveleye veren gür sadâlara kadar bütün sesleri işitebilseydik, hayatımız büyük bir işkence olurdu.

Yukarıda verilen iki misâle kıyasen kaderin her şeyde hikmet ve rahmeti netice verdiğini düşünen her akl-ı selîm²² şu hükme varacaktır:

Ben veziri bulunduğum ruh sultanı ile birlikte ana rahminde Cenâb-ı Hak'ın takdir ettiği bekleme müddetini doldururken; bana görme, işitme, koku alma gibi nimetlerden istediğim kadar alabileceğim bildirilseydi, şu

21 Her şeyi hikmetle yapan ve her şeyi tam bir ölçü ile takdir edip yaratan Allah.

22 Akl-ı selîm: Sağlıklı düşünen akıl.

anda ne kadar hikmetli olduğunu anladığım bu sınırları taşacak ve söz konusu nimetleri fazlasıyla isteyecektim. Hâlbuki bu dünyaya geldim ve gördüm ki bunların en faydalı hâli, Allah-ı Teâlâ'nın takdir ettiği kadardır.

Evet, bizler daha dünyaya gelmeden bu âlemi bir çiçek gibi hikmetinin, kudretinin ve ilminin nakışlarıyla süslendirip aklımızın ve idrakimizin önüne koyan Hakîm-i Zülcelâl²³, aynı rahmet ve hikmetiyle organlarımızı ve duygularımızı bu kâinattan en güzel şekilde faydalanaçağımız tarzda takdir etmiş ve yaratmıştır. Bu takdir sayesinde hayır, menfaat ve rahmet, kâinatın her tarafından coşmakta ve gelip etrafımızı güneş gibi sarmaktadır. Bu rahmet ve ihsanın kabirden sonra da devamına mazhar olabilmek için, yine O'nun takdir ettiği, Peygamberleri ve kitaplarıyla bizlere bildirdiği kanunlara harfiyen uymamız aklın gereğidir. Aklı başında olan her insan şu muhakemeyi yapacaktır:

Bu kâinatta kaderin programından çıkan her eserde ve her işte sonsuz hikmetler bulunduğunu, her bir fen, bir sahada ispat edip göstermiştir. Hiçbir fen kâinatın hiçbir yerinde bir noksanlık veya fazlalık bulamamıştır. Kâinattan ince ve hassas ölçülerle süzülen ve onun bir küçük misâli olan kendi vücudumuza bakalım. Neyi fazla veya noksan bulabiliriz? Bu dünyada kader programından çıkan her şey rahmeti ve faydayı netice ver-

23 Hakîm-i Zülcelâl: Sonsuz yücelik ve heybet sâhibi olan ve her şeyi hikmetle yapan Allah.

diği gibi, saadet-i ebediyyeye²⁴ vâsıl²⁵ olabilmemiz için de, Cenâb-ı Hakk'ın takdir buyurduğu İlâhî programa uymamız gerekir.

Ana rahminde iken bize takılan âzâların dünyada ne işe yarayacağını bilmediğimiz gibi, O Rahîm-i Zülkemâl'in²⁶ emrettiği namaz, oruç ve diğer ibâdetlerin âhiretteki neticelerini de bu dünyada kavramamız mümkün değildir.

Sultan-ı Ezel ve Ebed'in²⁷ takdir ettiği her bir emrinde, âhiretimiz için nice faydalar saklıdır ve her bir yasağında ebedî saadetimize ait nice zararlardan kurtulmamız söz konusudur.

Bu hakikatı bazı misallerle açıklamaya çalışalım: Bir baba, şefkatle beslediği ve her türlü ihtiyacını titizlikle gördüğü evlâdının, istikbâlde iyi bir meslek sâhibi olmasını arzu eder. Bu maksatla onu okula kayıt ettirir ve tahsilini istikametle yürütmesi, istikbalde vatana, millete faydalı bir kişi olması için gerekli terbiyeyi vermeye azamî dikkat gösterir. Bu noktada babanın çocuğuna birtakım tavsiyeleri ve emirleri yanında, bazı yasakları da olacaktır... Vazifesine dikkat ettiği ve ahlâk ölçüleri içerisinde kaldığı takdirde onu mükâfatlandıracağını vaad edeceği gibi, aksi yolda gitmesi hâlinde de bazı cezalarla tehdit edecektir. Fakat bu tehditler veya cezalar arkasında yine

24 Saadet-i ebediyye: Ebedî saadet.

25 Vâsıl: Ulaşma, birleşme.

26 Rahîm-i Zülkemâl: Sonsuz mükemmellik ve sınırsız rahmet sâhibi Allah.

27 Sultan-ı Ezel ve Ebed: Saltanatının başlangıcı ve sonu olmayan Sultan, hüküm ve saltanatı ezelden ebede devam eden Sultan.

bir şefkat ve merhamet gizlidir. Şimdi, söz konusu çocuk, babasının çizdiği programa harfiyen uysa, onun yap dediklerini yapıp, yasaklarından dikkatle kaçınsa hem bir meslek, hem de yüksek bir ahlâk sâhibi olmak saadetine erişecektir.

Aynı şekilde, bir hoca talebesini ilimle şereflelendirmek için onu okumaya teşvik ettiği gibi, vazifesini yapmaması hâlinde bazı cezalarla tehdit eder. Bu teşvikler ve tehditler hep talebenin menfaati içindir. Bunu idrak eden bir talebe, şahsî arzusunu bırakıp hocasının çizdiği programa aynen uymakla ilme kavuşur.

Bir hasta da şefkatli hekiminin verdiği ilâçları, onun takdir ettiği vakitlerde ve miktarlarda almak, yasakladığı şeylerden de titizlikle kaçınmakla şifâ kapısını çalmış olur.

İşte, babanın evlâdına, hocanın talebesine ve hekimin hastasına olan şefkat ve merhameti, emir ve yasaklar demetinden meydana gelen bir programın tanzimini gerektirir. Bu üç misalde de konulan sınırlamalar ve çizilen programlar, rahmeti netice vermektedir. Aynı şekilde, Allah-u Azimüşşân'ın bütün emir ve yasakları, ebedî saadete erişmemiz için takdir edilmiş bir İlâhî plândır. Bu hakikati idrak eden insan, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine itimad ederek, O'nun İlâhî kaderiyle çizdiği programa hakkıyla uyması aklın ve vicdanın gereğidir. Zira bu insanın ibâdet etmesi, doğru söylemesi, iffetli yaşaması ve sonunda ebedî saadete erişmesinde O Ganiyy-i Mutlak'ın²⁸

28 Ganiyy-i Mutlak: Sınırsız zenginliğe sâhip olan Allah.

–hâşâ– bir menfaati olmadığı gibi, isyan ile Cehennem’e girmesiyle de O Zât-ı Akdes²⁹ için bir noksanlık tevehhüm³⁰ edilemez. Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın bizzat saadet yolunu tercih etmemizi istemesi ve felâket yolundan bizleri men etmesi, O’nun nihayetsiz rahmetinin şânındandır. Bir emir ve yasaklar manzûmesi olan Kur’ân-ı Kerîm’in her sûresinin “Bismillâhirrahmânirrahîm” ile başlaması bu hakikate bir işarettir. Evet, bu kâinatta rahmet esas olduğu gibi, âhirette de rahimiyet esastır. Cehennem, bu rahimiyetten kaçan âsilerin menzilidir. Cenâb-ı Hakk’ın insanları Cehennem’le tehdit etmesinin altında Cennet’e teşvik saklıdır.

Bu noktaya kadar yaptığımız açıklamalarla, kaderin her şeyinin güzel olduğunu ve rahmeti netice verdiğini bir derece ortaya koymaya çalıştık. Bizi yokluk karanlıklarından, ziyâdar varlık âlemine getiren; Güneş’ten ve Ay’dan bitkilere ve hayvanlara kadar her şeyi hizmetimize veren ve bizi ebedî bir saadete namzet kılan Yüce Rabbimizin, İlâhî takdirinin her zaman ve her sahada rahmet üzere olduğunda şüphe yoktur.

Kaderden söz edildiği zaman, hayâlimize bazı dar görüşlü veya kasıtlı kimselerin çizdiği elem ve keder tablosu gelmemeli, aksine gönlümüzde rahmet ve inâyet çiçekleri açılmalıdır. Bununla birlikte, kaderle ilgili olarak hatırimıza çeşitli sorular gelebilir ve bunların cevaplarını

29 Zât-ı Akdes: Bütün noksan ve kusurlardan sonsuz derecede yüce olan Allah.

30 Tevehhüm: Asılsız şüpheye düşme, kuruntuya, vehme kapılma, delile dayanmayan ihtimal üzerinde durma.

bulmayı arzu edebiliriz. Cenâb-ı Hakk'ın inâyeti nisbetinde bu konuyla ilgili soruların cevaplandırılmasına ve bazı meselelerin halline ilerideki bölümlerde çalışılacaktır. Fakat her şeyden önce bir Müslüman şuna inanmakla mükelleftir:

Bizleri nihayetsiz rahmetiyle nimetlendiren Rabb-ı Rahîm'imiz bu ihsan ve inâyetini âhirette kahr ve gadre çevirmez. Kim Cehennem'e giderse, hatasının neticesi olarak gidecektir. Biz kendimize ve diğer insanlara Cenâb-ı Hakk'tan daha merhametli olamayız.

Böyle düşünmek her mü'minin vazifesidir. Yoksa haddini aşarak kader meselesine itirazkâr bir edayla giren kimse, O Kahhâr-ı Zülcelâl'in³¹ gazabını celbedebilir.

Şu hakikati de unutmamak icab eder: Allah-u Azimüşşân Âdil-i Mutlak'tır,³² zulümden münezzeh³³ ve müberrâdır.³⁴ Zulüm, başkasının maddî ve mânevî hak ve hukukuna tecâvüz etmektir. Bu kâinat sarayının ve içindeki bütün hayat sâhiplerinin Hâlık'ı ve Mâlik'i olan Hak Teâlâ hakkında zulüm muhaldir. Zira O Âdil-i Hakîm'in³⁵ mülkünde şerîki olmadığından, başkasının hukukuna tecâvüzü söz konusu değildir. Bu mülk ve melekût âleminde mahlûkatın

31 Kahhâr-ı Zülcelâl: Sınırsız haşmet sâhibi ve her şeye her zaman mutlak gâlip gelen ve kahretmeye gücü yeten Allah.

32 Âdil-i Mutlak: Sınırsız adalet sâhibi Allah.

33 Münezzeh: İnsanlara mahsus her türlü sıfat, zaaf ve noksanlıktan uzak olan, hiçbir şeye ihtiyâcı bulunmayan.

34 Müberrâ: Her türlü beşerî zaaf ve ihtiyaçtan berî, uzak olan, hiçbir şeye veya kimseye ihtiyâcı bulunmayan.

35 Âdil-i Hakîm: Her şeyi hikmetle yapan, sonsuz adalet sâhibi Allah.

bir hissesi veya bir ortaklığı yoktur ki, Cenâb-ı Hak gasb ile onların haklarına tecâvüz etmiş olsun. Bediüzzaman Hazretleri'nin buyurduğu gibi:

“Ferşten arşa, serâdan süreyyaya,³⁶ zerrattan³⁷ seyyarata³⁸ kadar her bir mevcut, semâvat ve arz, dünya ve âhiret her şey O'nun mülküdür. Mâlikîyet mertebe-i uzması³⁹, tevhid-i âzam⁴⁰ sûretinde O'nundur.”⁴¹

Evet, Cenâb-ı Hak, Mâlikü'l-Mülk'tür.⁴² Hükm etmek, emretmek, mükellef kılmak, mecbur tutmak, O'nun şânındandır. O, kendi mülkünde dilediği gibi tasarruf eder; dilediğini yaşatar, dilediğini öldürür; dilediğini aziz, dilediğini zelil kılar. Bütün bu tasarrufları, âdilâne ve hakîmânedir. Her şeyi hikmet ve adaletinin muktezasına göre yaratır. Bununla birlikte, her hâdisenin arkasında beşer idrakinin kavrayamadığı derin esrarlar, ince hikmetler, mestur⁴³ inâyetler, dakik nizamlar, hakîmâne lütuflar bulunduğunu Kur'ân-ı Kerîm bizlere ders vermektedir. Taa ki, insan basit fikrini İlâhî hâdisata mühendis yapmaya tevessül⁴⁴ etmesin; bulanık, noksan ve sınırlı fikri ile hâdiseleri isabetsiz

36 Serâdan süreyyaya: Yerden Ülker yıldızına kadar; birbirine zıt ve uzak şeyler için söylenen bir ifadedir.

37 Zerrat: Atomlar.

38 Seyyarat: Gezegenler.

39 Mertebe-i uzma: En büyük seviye.

40 Tevhid-i âzam: Allah'ın birliğinin en büyük şekilde tecelli etmesi.

41 Nursî, Mektubat, RNK Neşriyat, İstanbul 2018, s. 253.

42 Mâlikü'l-Mülk: Mülkün, her şeyin gerçek sâhibi ve mutasarrıfı olan Allah.

43 Mestur: Örtülü, kapalı, gizli, saklı.

44 Tevessül: Bir şeyi vesîle kılma, aracı kabul etme.

değerlendirmesin; cüz'î ilmi ile O Hakîm-i Ezelî'nin⁴⁵ ince hikmet ve derin esrarlarını bütün cepheleriyle anlayamadığından, haksız şekvâ ve itirazatta bulunmasın... Cenâb-ı Hakk'a karşı -hâşâ- ithamı işmam⁴⁶ edecek cür'etlerden kurtulup, kalb-i selîme⁴⁷ vâsıl⁴⁸ olsun.

Mahlûkatın, hususan insanların Allah-u Teâlâ'ya karşı şikâyet hakları yoktur. Çünkü şikâyet bir hak ve hukuktan meydana gelir. Bütün mahlûkatı sırf lütuf ve keremi ile yokluktan varlık âlemine çıkaran, hayat sâhiplerine binlerce hissiyat takan, bilhassa insanı akıl, hayal, hafıza gibi nimetlerle teşhiz⁴⁹ ve tezyin⁵⁰ eden, onu arza halife, zîhayata⁵¹ kumandan kılan O Âdil-i Rahîm'e⁵² karşı, beşerin hiçbir cihette itiraza hakkı yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkatına verdiği nimetler, meziyetler, kabiliyetler, sırf O'nun lütuf ve keremindendir. Yoksa mahlûkatın O Zât-ı Akdes'de bir hakkı bulunduğundan değildir. Zira Hak Teâlâ mevcudatı mecburiyet ile değil, ancak lütuf ve ihsanı ile yaratır. Lütuf ve ihsan ise, O'nun iradesine, meşiet⁵³ ve hikmetine taallûk⁵⁴ eder.

45 Hakîm-i Ezelî: Varlığının başlangıcı olmayıp sürekli var olan ve her şeyi hikmetle yapan Allah.

46 İşmam: Duyurma, hissettirme.

47 Kalb-i selîm: Temiz vicdan, bozulmamış saf kalp ve sağduyu.

48 Vâsıl: Ulaşma, birleşme.

49 Teşhiz: Gerekli olan şeylerle donatma.

50 Tezyin: Süsleme, süslenme.

51 Zîhayat: Canlı.

52 Âdil-i Rahîm: Adaletle iş gören, sonsuz rahmet ve merhamet sâhibi Allah.

53 Meşiet: İrade, dileme.

54 Taallûk: İlgili olma, bağlanma, alâkalı olma.

Dilediğini hayvaniyet mertebesinde bırakır, dilediğini insaniyet ile şereflendirir. Öyle ise insanın yapması gereken en mühim iş, Cenâb-ı Hakk’a karşı ubudiyet, hamd, tesbih, tazim ve şükür vazifelerini yerine getirmektir.

Bazı insanlar bu hakikati dar düşünceleriyle idrak edemediklerinden ve sathî⁵⁵ nazarlarıyla inceliklerine yetiştirmediklerinden, kendilerini helâk edebilecek haksız itirazlara sapmaktadırlar.

Kâinatın şehâdetiyle, Allah-u Azimüşşân’ın her şeye hakkını vermesi, her mahlûku yerli yerinde yaratması ve bütün mevcudatı nizam ve intizam tahtında lâıyk oldukları kemâle îsal⁵⁶ etmesi gösteriyor ki, O, Âdil-i Hakîm’dir, abesiyetten,⁵⁷ noksanıyetten, zulümden münezzehtir. “Kaderin her şeyi güzeldir” hakikatının bir ciheti de güzel-çirkin, hayır-şer, menfaat-zarar... gibi zıtların yaratılmasına taallûk eder. Evet, nizam, intizam, güzellik, hayır, îman, hidâyet, fazîlet ve kemâlât gibi küllî hakikat ve maksatlar bunların zıtları ile bilinir, tezahür ve tahakkuk eder. Mesela, çirkinlik olmazsa, güzelliğin; şer olmazsa, hayrın; karanlık olmazsa, ışığın; zarar olmazsa, menfaatin; dalâlet olmazsa, hidâyetin; açlık olmazsa yemenin kıymet ve ehemmiyeti lâıyıkınca takdir edilemez. Cenâb-ı Hak, bu gibi hakikatlerin inkişafı için şu kâinatın menşesine bir tezat (zıtlık) kanunu koymuştur.

55 Sathî: Sığ, yüzeysel.

56 İsal: Ulaştırma, ulaştırılma, erişirme, eriştirilme.

57 Abesiyet: Faydasız ve gayesiz oluş.

Bu kanun kâinattaki bütün güzelliklerin, âhengin, tenâsübün⁵⁸, insicâmın⁵⁹ esasıdır. Kâinatın cüz ve küllünde görülen bütün güzellikler bu kanun ile tahakkuk⁶⁰ ettiği gibi, insandaki güzellik de, onu meydana getiren âzâların ihtilâflarına istinad eder. Mesela, insan yüzünün güzelliği, ağız, göz, kulak gibi âzâların şekil, cesâmet⁶¹ ve mahiyetçe farklılığından ortaya çıktığı gibi, içtimâî bünyenin âhengi de mesleklerin, meşreplerin, ilim ve fenlerin, kültür ve medeniyetlerin farklılığından kaynaklanır.

Yukarıdan beri izah ettiğimiz, “kaderin her şeyi güzeldir” hakikatini kavrayan ve kadere teslim olan bir insan, her hâdisede kader-i İlâhî’nin hikmet ve nişanlarını görüp, tevekkülün hakikatine erişir. Dünyevî hâdisat ve musîbetlerin dağlarvarî çalkantılarından necat bulur, ubûdiyetin hakikatine ermekle, Allah-u Teâlâ’dan gelen her hâdisenin ya bizzat, ya da bilvesile güzel olduğunu itikad eder, ömrünü sürûr ve inşirah ile geçirir, kederi atar, safâyı bulur.

Bir noktayı belirterek bu konuyu tamamlayalım. Kaderi tam mânâsıyla anlamaya insan aklının tâkati yetmez. Nasıl ki bir insan, güneşin tecellî ettiği sahanın ancak bir kısmını görebilir; göremediği sahalar yine güneşin tasarrufundadır. Aynen öyle de, insan aklının İlâhî kaderin tecellisinden görebileceği, anlayabileceği daha çok sınırlıdır.

58 Tenâsüb: Aralarında uygunluk bulunma, birbirine uyma, yakışma, uygun ve güzel oranda olma.

59 İnsicam: Bir bütünlük ve düzgünlük içinde devam etme, birbirine bağlı ve uygun olma, uygunluk, düzgünlük.

60 Tahakkuk: Gerçekleşme.

61 Cesâmet: Büyük olma, büyüklük, irilik.

Zaten, hikmet de öyle iktiza eder. Bu kâinat Hâlık'ının bir mahlûku olan insan aklı, elbette O'nun takdirini lââyıkıyla anlayamayacaktır. Fakat anlayabildiği kadarı dahi, kaderin her şeyi en uygun, en güzel ve en adaletli bir tarzda takdir ettiğini göstermeye yeter de artar bile. O hâlde insana düşen vazife, anlayabildiği kadarına şükürle mukabele etmek, daha çok anlayabilmek için yine Allah'tan yardım ve ilim talep etmek, idrâkini aşan sahalarda ise Allah'ın rahmetine itimad etmektir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, kader meselesi ile ilgili sorularımıza itiraz kastıyla değil, öğrenme arzusuyla cevap aramak aklın gereğidir. Bu ikinci yol, aynı zamanda bir ilim tahsilidir ve bir nev'i ibâdet hükmüne geçer, ebedî saadeti kazanmamıza bir vesile olur. Biz de bundan sonraki bölümlerde meseleler üzerine bu niyetle eğilecek ve Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle bazı hususlara açıklık getirmeye çalışacağız.

Kader ve Kazâ Ne Demektir?

Kader; takdir, vezinli ölçü ve miktar demektir. Kader; varlıkların ve hâdiselerin bütün halleri ve vasıflarıyla, sebepleri ve şartlarıyla, haiz olacakları kuvvet ve kabiliyetleriyle, varlık âlemine gelecekleri zaman ve mekânlarıyla, Cenâb-ı Hak tarafından ezelde tâyin buyurulması ve bir tertip ile kaydedilmesi demektir.

Kazâ ise, ezelde takdir olunan her şeyin Cenâb-ı Hakk'ın halk ve icadıyla vücud sahasına çıkması demektir.

Kader, bir şey hakkında verilen karardır. Kazâ ise, verilen o kararın meydana gelmesidir.

Kader, îmanın altı şartından biridir. Hayrın ve şerrin hikmet-i ilahiyenin iktiza ettiği sebep ve ölçülerle meydana gelmesidir.

Kader, kavlen ve fiilen bir şeyin faslı, (birbirinden ayrılması) ondan haber vermesi ve o şeyi tamamlamasıdır.

Bu tariflere göre, kader ilim sıfatına, kazâ ise kudret sıfatına dayanmaktadır ve kader, kazâdan öncedir. Diğer

taftan kader, kazâdan daha kapsamlıdır. Çünkü her kazâ olunan şey kaderde vardır, fakat kaderde olan her şey kazâ olmamıştır. Yani, bir şeyin varlık sahasına gelmesi hem kazâ, hem kaderdir. Yaratılmayan şeyler ise kaderdedir, fakat kazâ edilmemiş, yani meydana gelmemişlerdir.

Kader ve kazâ meselesi, bütün İslâm âlimlerinin ve felsefecilerinin fikirlerini uzun zaman meşgul etmiştir. Fıkıh ilminin hikmet ve esaslarını ortaya koyan büyük müçtehidler⁶² de bu mesele ile yakından ilgilenmişler ve kadere îmanın, îman ve İslâmiyet'in bir kalesi hükmünde olduğunu belirtmişlerdir.

Bu zâtlar; ilim, irade, kudret gibi kemâl sıfatlara sâhip olan Allah-u Azimüşşân'a îman eden her bir mü'minin, bu îman hakikatini de kabul etmesinin zaruri olduğunu ifâde etmişlerdir.

Kader ve kazâ, Cenâb-ı Hakk'ın irade ve kudret sıfatlarının zarurî bir lâzımıdır. Zira şu kâinatın ve içinde cereyan eden hâdiselerin tamamı bir ilme dayandığı gibi, meydana gelmeleri de bir kudretle gerçekleşmiştir. Onları bilen ve yaratmaya kudreti yeten Zât, onların yokluktan varlığa çıkmalarını irade etmiştir. İşte, Hazret-i Allah'ın ilmi, kudreti, iradesi ve diğer sıfatlarıyla yarattığı bu kâinat ve şu hâdiseler, elbette ki bir tâyin ve takdir, bir plan ve esasa dayanmaktadır. En kısa ifâdesiyle,

62 Müçtehid: Kur'ân ve sünnette bulunmayan veya açıkça belirtilmeyen bir meselede yine Kur'ân ve sünnetin özüne, rûhuna uygun olarak fikir yürütmek sûretiyle şer'î hüküm koyan büyük din âlimi.

kader bu planın takdir edilmesi, kazâ ise icrâ edilmesi, yani yerine getirilmesi demektir. Kader ve kazâ daha geniş olarak şöyle tarif edilmektedir:

Kaderin kazâdan daha geniş ve etraflı olmasının diğer bir yönünü misallerle açıklamaya çalışalım.

Bir insan, Cenâb-ı Hak'ın yasakladığı fiilleri işlerse isyankâr olur. Aynı insan Allah-u Azimüşşân'ın emirlerini yerine getirirse, sâlih bir kul ve makbul bir insan olur. İşte, birbirine zıt olan bu iki netice de kaderdir. Yani, Cenâb-ı Hak, âsi ve sâlih olmanın yollarını ezelde böylece tâyin ve takdir buyurmuştur. Buna göre, bir kimse bu iki sebepten hangisine teşebbüs eder veya bu iki yoldan hangisinden giderse, onun neticesine varır. İşte, bu neticenin yaratılması kazâdır ve aynı zamanda İlâhî takdirin gereği olduğu için de kaderdir.

Diğer bir misal verelim: İnsanlar terakki ve refahın sebepleri olan ilim, fen ve sanatta faaliyet gösterirlerse, huzur ve saadete kavuşurlar. Aksi yolda gidenlerse; cehâlet, yoksulluk, zillet ve meskenet⁶³ içinde hayatlarını mahvederler. İşte, bu iki netice de kaderdir. Yani, Cenâb-ı Hak ilerleme ve gerilemenin yollarını yukarıda ifâde ettiğimiz tarzda takdir etmiştir. Bir milletin, birinci yolu seçerek ilerlemesi hâlinde bu netice hem kazâ, hem de kaderdir. Aksi yolu tutarak geri kalması durumunda ise

63 Meskenet: Miskin olma durumu, tembellik, uyuşukluk, âcizlik.

kaderi; zillet ve sefâlet olacaktır. Bu ikinci hâlde, terakki⁶⁴ kazâ edilmemiştir.

Bu mevzuyu biraz daha açıklayalım: Siz, arazinizi ağaçlandırmaya teşebbüs ederek gerekli bütün sebepleri yerine getirdiğinizde, O Mukaddir-i Hakîm'in⁶⁵ size ağaç ve meyve ihsan etmesi hem kader, hem de kazâdır. Arazinize ağaç dikmediğiniz zaman kaderiniz ağaçsız kalmaktır; lâkin bu durumda kazâ bahis konusu değildir. Zira ağaç yaratma olayı vuku bulmamıştır.

Aynı şekilde, bir ailenin çocuğa sâhip olması hem kader, hem kazâdır. Çocukları olmaması kaderdir, fakat kazâ değildir. İşte, bu yönden de kader, kazâdan daha ihatalıdır.⁶⁶

İnsanla ilgili kaderi ikiye ayırabiliriz. Birincisi, insanın kendi irade ve kudretiyle işlediği fiil ve amellere bağlıdır. İkincisi ise, onun irade ve kudreti dışında meydana gelen hâdise ve hâllere aittir. Birincisinin meydana gelmesine, insanlar irade ve arzuları ile kendileri sebep olmaktadırlar. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak fertlerin ve cemiyetlerin dünya ve âhiret saadetleri için takip etmeleri gereken yolu tâyin ve takdir etmiştir. Bu yolda gidenler saadet ve selâmete ererler; aksi yolda gidenler felâket ve yoksulluğa düşerler. Çünkü O Hakîm-i Âdil⁶⁷, saadet sebeplerine

64 Terakki: İleri gitme, ilerleme, gelişme.

65 Mukaddir-i Hakîm: Her şeyi hikmetle yapan ve tam bir ölçü ile takdir edip yaratan Allah.

66 İhata: Etraflı şekilde kavrama ve anlama, geniş ve etraflı bilgi.

67 Hakîm-i Âdil: Sonsuz adalet sâhibi olan ve her şeye hakkını veren, her şeyi hikmetle yapan Allah.

uyanlara saadet, felâket sebeplerine teşebbüs edenlere de felâket takdir buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de, bir kavmin fertlerinin kendi safvet ve ahlâklarını fesada tebdil etmedikçe, Allah'ın o kavmin nimet ve saadetini tağyir etmeyeceği beyan edilmektedir. Yani, herkesin fert olsun cemiyet olsun, kendi mukadderatına kendisinin sebep olduğu ifâde buyurulmaktadır. İnsanın kendi kaderini tâyin etmesi bu mânâyâ göredir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Allah-u Teâlâ dünya ve âhiret nimetlerinin birtakım sebeplerle meydana gelmesini ezelde takdir etmiş ve şarta bağlamıştır. Öyle ise, onların sebepsiz meydana gelmesini arzu etmek, İlâhî kanunlara zıttır. Allah'tan herhangi bir nimeti istemenin yolu, onun sebeplerini yerine getirmektir. Hâlık-ı Zülcelâl'den çocuk istemenin yolu evlenmek, meyve istemenin yolu ağaç dikmek olduğu gibi, Cennete girmenin yolu da İlâhî emirlere uymak ve yasaklardan kaçınmaktır. Bunların hepsi Allah'ın takdiridir. Bizler kadere îman eden kimseler olarak, bu İlâhî takdire boyun eğmek ve istediğimiz nimetlerin sebeplerine teşebbüs etmek durumundayız.

Ağaç dikmeksizin meyve istemek gibi, ibâdet etmeksizin ebedî saadet beklemek de takdire karşı gelmektir ve cezası, o nimetten mahrum kalmaktır.

İşte, bizim bilhassa üzerinde duracağımız kader, insanın kendi iradesiyle ilgili olan kısımdır. İkinci kısım olan ve insan iradesi dışında meydana gelen kaderin ise sebepleri insanlarca bilinmemektedir. Akıl mahlûktur, Hâlık'ını (yaratıcısını) ihata edemez kaidesince, insan akıllı kaderin

bu ikinci kısmına ait hikmet ve sırlara vâkıf olamaz. Bir insanın erkek veya kadın olması, dünyaya geldiği asır ve belde, ömür süreceği müddet, anne ve babasının kim olacağı gibi hususlar bu kısma misal olarak verilebilir. Bu ve benzeri meselelerdeki İlâhî takdirin sırrını anlamaya zorlanmak insanı helâke götürür.

Bu sırlar âhirette, adalet gününde bütün incelikleriyle görünecektir. İşte Peygamber Efendimizin (s.a.v.):

“Kader hususunda konuşmayın, zira kader, Allah’ın sırrıdır (sırrullah), Allah’ın sırrını fâş etmeye kalkmayın.”⁶⁸ buyurarak, bizi uğraşmaktan men ettiği kader bu kısımdır. Yoksa kaderin birinci kısmı üzerinde akâid âlimleri büyük mesai sarf etmişler ve eserler yazmışlardır.

68 Alâuddin Aliyyü’l İbn-i Hüsameddin el-Hindi, Kenzü’l Ummâl, 1. cilt, s. 132.

İnsan İradesi ve Kudreti

İnsanın İradesi

İrade, lügat mânâsıyla kast, meşiet, dilemek demektir. İrade, iki makdurdan⁶⁹ birinin meydana gelmesini tahsis eden sıfat olarak tarif edilmektedir. İnsanın bütün duyguları gibi, iradesi de mahlûktur, yani yaratılmıştır. İlm-i kelâm âlimleri, insanın bir işe başlamasından önce kendisinde mevcut olan iradesini küllî irade, bu iradenin herhangi bir zamanda belli bir fiile taallûk etmesini, yani yönelmesini cüz'î irade tâbir etmişlerdir. Buradaki küllî iradeyi Cenâb-ı Hakk'ın bir sıfatı olan İrade-i Külliye⁷⁰ ile karıştırmamak gerekir. Cüz'î irade tâbirindeki cüz'î kelimesi, muayyen (belirli) mânâsına gelmektedir; yoksa az mânâsında değildir. Bilindiği gibi, küllî, muayyen olmayıp, çok sayıda fertlere şümûlü bulunan; cüz'î ise, tâyin edilmiş olan şeydir. Mesela, zihindeki insan mefhumu küllîdir, bütün insanlığı içine alır. Hariçteki

69 Takdir edilen, istenen iki şeyden.

70 İrade-i Külliye: Her şeyi kuşatan irade.

fertleri ise cüz'îdir. Buna göre, insandaki küllî irade, insanın bir işe başlamasından önce çeşitli işlere sarf edilebilecek durumdadır. Yani, bir insan kendi iradesini okuma, yazma, yürüme gibi fiillerden her birine kullanabilecek durumda olduğundan, iradesine küllî denilmektedir. Lâkin bir işe karar verdiğinde artık iradesi cüz'îleşmiş, belli bir işe yönelmiştir.

İstılahta, insanın cüz'î iradesi kasd,⁷¹ kesb,⁷² ihtiyâr,⁷³ talep, niyet, azm kelimeleriyle de ifâde edilmektedir.

İnsanın Kudreti

Kudret, iradenin uygun görmesi üzerine, istenen şeylerde (makdûratta) tesir icrâ eden ve fâile bir işi işleme ve işlememe imkânı veren bir kuvvettir diye tarif edilir. İrade için yapılan küllî ve cüz'î ayrımı, kudret için de yapılabilir. İnsanın küllî kudreti bütün âzâlarının ve duygularının vazife görebilecek durumda bulunması demektir. İnsan bu durumda herhangi bir işe teveccüh edebilir; yani yürüyebilir, okuyabilir, dinleyebilir... Fakat bunlardan birisine, mesela okumaya karar vermesi hâlinde kendisinde bilkuvve bulunan kudreti cüz'îleşir. İnsanın cüz'î kudreti, işlediği fiille birlikte meydana gelir. Küllî kudreti ise fiilden önce mevcuttur. Zaten mükellef olmanın ve imtihana tâbi tutulmanın şartı da budur. Cenâb-ı Hak insanları küllî kudretiyle mükellef tutmaktadır. İnsanda

71 Kasd: Niyet, istek, amaç, gaye.

72 Kesb: Kazanma, çalışarak kazanma.

73 İhtiyâr: Seçme, tercih etme, kendi isteğiyle hareket etme, irâdesini kullanma.

belli bir fiilin işlenmesi için gerekli olan kudretin önceden mevcut olmaması hâlinde, bir mükellefiyet de söz konusu olamaz. Mesela, eli olmayan bir kimse abdest alırken elini yıkamakla mükellef değildir. Diğer fiiller de buna kıyas edilebilir.

Kader ve Cüz'î İradenin İmanın Hudutlarını Çizmesi

İnsan, nefs-i emmâresi⁷⁴ cihetiyle, kemâl ve cemâliyle iftihar etmek, kusurlarına ve cinayetlerine ise bahaneler aramak yahut bunları başkasına yüklemek ister. İnsanın kendisindeki güzellikleri ve üstün vasıfları o Cemîl-i Zülkemâl'in⁷⁵ bir ihsanı olarak bilmemesi ve bunlarla iftihar etmesi gurura yol açar. Gururun ise çok dereceleri vardır. Kendi emsâline karşı gururlanmakla bir âlime karşı gururlanmak bir olmadığı gibi, bir müçtehide karşı gururlanmakla bir sahâbeye karşı gururlanmak da bir değildir. İşte bu gurur damarı, Ebû Cehil'de Peygamber Efendimize (s.a.v.) karşı gurura saparak îmandan mahrum olma noktasına varmış, Firavun ve Nemrut gibiler ise daha ileri giderek, Sultan-ı Ezel ve Ebed'e⁷⁶ karşı gururlanmaya, ilâhlık iddiasında bulunmaya kadar götürmüştür. İşte gurur, sonunda insanı küfre, inançsızlığa kadar

74 Nefs-i Emmâre: Nefsin yedi mertebesinden en alt derecesi [Bu mertebede nefis insana kötülükleri, günâhı, şehveti emreder ve kişi her türlü günâhı pişmanlık duymadan işleyebilir].

75 Cemîl-i Zülkemâl: Sonsuz güzellik ve kemâl sâhibi olan Allah.

76 Sultan-ı Ezel ve Ebed: Saltanatının başlangıcı ve sonu olmayan Sultan, hüküm ve saltanatı ezelden ebede devam eden Sultan.

götürebileceği için kader insanın karşısına çıkmakta, bütün meziyet ve güzelliklerin ancak Allah-u Azimüşşân'ın lütuf ve ihsanları olduğunu bildirmekle O'nu gurur âfetinden kurtarmaktadır. Akl-ı selim⁷⁷ sâhibi her mü'min bu noktada şöyle düşünmektedir:

Arıyı bal yapabilecek, ipek böceğini de ipek doku-yabilecek istidatta yaratan Hâlık-ı Hakîm⁷⁸, insanı da hayırlı işler yapabilecek fıtratta halketmiştir. Dolayısıyla, insanda görülen bütün iyilik ve güzellikler Cenâb-ı Hakk'ın insana o istidadı lütfetmesinin neticesidir. O hâlde; arı balıyla, ipek böceği de ipeği ile iftihar edemeyeceği gibi, insan da kendi kemâliyle gururlanamaz. Böyle düşünen bir mü'min hem gururdan kurtulur, hem de güzelliklerine bir güzellik daha katmış olur. Evet, insan işlediği güzel amel-lerle iftihar edemez ve gururlanamaz. Bir âyette mealen şöyle buyrulur:

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ

“Sana gelen iyilikler Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir.”⁷⁹

Bediüzzaman Hazretleri de bu hakikati şöyle ifade eder:

77 Akl-ı selim: Sağlıklı düşünen akıl.

78 Hâlık-ı Hakîm: Her şeyi bir maksat ve gayeye uygun ve yerli yerinde yaratan Allah.

79 Nisâ, 4/79.

“Hasenatı isteyen, iktiza eden rahmet-i İlâhiye⁸⁰ ve icad eden kudret-i Rabbaniye’dir.⁸¹ Sual ve cevap, dâi ve sebep ikisi de Hakk’tandır.”⁸²

Bu hakikati bir misal ile açıklayalım: Cenâb-ı Hak, nar elde etmemizin yolunu nar ağacı yetiştirmek şeklinde takdir etmiştir. Burada nar ağacı sual, nar ise cevap makamıdır; ikisini de yaratan Hak Teâlâ Hazretleri’dir. Aynı şekilde, O Hakîm-i Ezelî⁸³ bizlere Kur’ân-ı Kerîm’inde birtakım ibâdetleri yapmamızı emretmiş ve o ibâdetlere de çeşitli sevap meyveleri takmıştır. Namaz kılmak ve Kur’ân okumak da Allah’tan, onların sevabını vermek de Allah’tandır. Burada ibâdet sual, sevabı ise cevap makamında olup, ikisi de Hakk’tandır.

Yukarıda, kendi kemâliyle gururlanan insanın, yaptığı fenalıklara da sâhip çıkmamaya meylettiğinden bahsetmiştik. Hata ve kusurlara sâhip çıkmamak, çocuklarda dahi görülen bir hâldir. Bir çocuk, işlediği suçtan sıkılır, onu inkâr etmek yahut başkasına yüklemek ister. Hâlbuki akli başında olan bir insan, kusurunu kabul edecek, ondan kurtulmak için gayret göstererek tevbe ile o Rabb-ı Rahîm’inin dergâhına iltica edecektir. Kusurunu bilmek fazilettir. Kusurunu kabul eden onu telafi eder. Eğer kusurunu kabul etmeme hastalığı bir insanda ilerlerse; sonunda

80 Rahmet-i İlâhiyye: Allah’ın her şeyi kuşatan sonsuz rahmeti, şefkat ve merhameti.

81 Kudret-i Rabbaniyye: Her şeyi terbiye ve idare eden Allah’ın kudreti.

82 Nursî, Sözlür, s. 507.

83 Hakîm-i Ezelî: Varlığının başlangıcı olmayıp sürekli var olan ve her şeyi hikmetle yapan Allah.

onu, işlediği günahların mesuliyetini kadere yükleme sapıklığına düşürür. Bu ise Allah’a iftira etmektir ve insanı küfre götürür.

Hatasını kabul eden bir mü’mini, Allah’a şerik koşmanın dışında, işlediği büyük günahlar îman dairesinden çıkarmaz. Lâkin “Cenâb-ı Hak murad etmeseydi ben bu günahı işlemezdim; bana bu günahı kader işletti” dediği takdirde küfre girer. İşte insanı bu uçuruma düşmekten kurtarmak için, cüz’î ihtiyârî⁸⁴ karşısına çıkar. İnsan bu cüz’î ihtiyârî ile günahlarını kendi arzusuyla işlediğini, kaderin onu zorlamadığını kabul etmekle küfre düşmekten kurtularak îman dairesinde kalır. Gafletten uyandırıldığına tevbe kapısına yönelir.

İşte, kader ve cüz’î ihtiyârî birer hudut olup, sonunda insanı küfre kadar götüren iki yolu kapamış oluyorlar.

İnsanın İhtiyârî Fiillerdeki Mesuliyeti

İhtiyârî (irademizle yaptığımız) ve ızdırârî (irademiz dışındaki) fiiller bir tutulamaz: İnsanda tezahür eden fiiller iki kısma ayrılır. Bunlardan bir kısmı tamamen irademiz dışında meydana gelir. Izzırârî fiiller dediğimiz bu fiiller için herhangi bir mesuliyet veya mükâfat söz konusu değildir. Bunlara misal olarak; göz kapaklarımızın çalışması, kanımızın dolaşımı, cinsiyetimiz, ırkımız ve-rilebilir. Diğer kısım ise, kendi irademizle işlediğimiz fiillerdir. İşte, hayra veya şerre vesile olan fiiller, ihtiyârî fiiller dediğimiz bu ikinci kısımdır. Bakma, yeme, içme,

84 Cüz’î ihtiyârî: İnsandaki az bir irade serbestliği.

konuşma gibi. Kendisinden meydana gelen fiillerden hangilerinin ihtiyârî, hangilerinin ızdırârî olduğunu vicdanen bilen bir insan, kendi cüz'î iradesiyle işlediği kötülükler için neye dayanarak: “Ne yapayım, kaderim böyle olduğundan bu fenalığı mecburen işledim!” diyebilir?

Yaptığı iyilikler konusunda, ben böyle yaptım, şöyle ettim şeklinde konuşan bir insan, işlediği kötülükleri kadere nasıl havale edebilir? Hâlbuki aynı kötülükleri, karşısındaki muhatabı işleyince, işi kadere havale etmez. Mesela, evine giren hırsız hakkında dâvâcı olurken kaderi hatırlamaz. Hırsızın hâkim huzurunda: Benim ne kaba-hatim var; kaderim böyle olduğundan mecburen hırsızlık yaptım, şeklindeki müdafaasına öfkelenmekten kendisini alamaz. Aynı şekilde, çocuğunun canına kasteden bir câninin boğazına yapışırken, bu adamın kaderi böyle imiş; istese de istemese de çocuğumu öldürecekti, diye düşünmez. Veya namusuna kötü gözle bakan kimsenin gözünü çıkarmak isterken, ne yapayım, kaderimde bu varmış, müdahale edemem, demez. O hâlde, hangi mantıkla, aynı fiilleri kendi işlediği zaman suçunu kadere havale edebilir?

Bu aldatmaca ile kadere iftira eden bir insan, dünya ve âhiret saadetini kaybetmekten ve cemiyetin huzurunu bozmaktan başka bir şey yapmamaktadır.

Eğer insanlarda görülen ihtiyârî ve ızdırârî fiiller bir tutulursa, yani isteyerek işlenen fiiller kadere yanlış mânâda havale edilip, o fiillerde bir mecburiyet olduğu sanılırsa, birçok hurâfeler ortaya çıkar. Bu durumda, insanlar ne kazandıkları zaferlerle övünebilirler, ne ilim ve

sanatlarıyla iftihar edebilirler, ne de düşmanlarını cehalet ve vahşetlerinden dolayı kötüleyebilirler.

Bu sapık görüşe göre, hiç kimse hiçbir fiil ve hareketinden mesul tutulamayacağı gibi, mükâfat da göremeyecektir. Artık ne Hz. Ömer'in adaletinden, ne Haccac-ı Zâlim'in zulmünden bahsedilebilecektir. Zira birincisi mecburen âdil olmuş, ikincisi ister istemez zulmetmiştir!

Dünya işlerimizde cüz'î irademizi kullandığımızı ve hiçbir engelle karşılaşmadığımızı vicdanen bildiğimiz hâlde, Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine uymakta karşımıza engeller çıktığını nasıl iddia edebiliriz? Yani, mübah olan dünya işlerinin veya günah ve isyanların işlenmesinde insanın karşısına çıkmayan engeller sadece ibâdette mi çıkıyor ki, bazı kimseler, kaderimde olsaydı ibâdet ederdim gibi mânâsız ve asılsız bir özür beyânında bulunuyorlar.

Ev yapmaya niyet eden bir insan bazı imkânsızlıklar dolayısıyla bu isteğine muvaffak olamayınca, ne yapayım, kaderim böyle imiş, diyebilir, lâkin o insan Cennet'teki köşkünü inşâda bir ihmal gösterirse, bu kusurunu kadere yükleyemez. Namaz kılmak isteyen bir kimsenin bu ibâdetini işlemesine ne mâni vardır? Eğer namaz kılmasını engelleyen zorlayıcı sebep bulunsa, o zaman mesuliyeti söz konusu olmaz. Namaz kılmaya niyet eden kimse, ellerini akan musluğa götürünce su mu kesiliyor? Namazda hareket edemiyor mu? Ezberinde olan sûreleri namaz esnasında unutuyor mu? Evet, mücbir yani zorlayıcı sebepten kastımız, aşılması insan tâkatinin üstünde olan mânilerdir. Mesela bir insan zorla meyhâneye götürülse ve elleri bağlanarak ağzından içki dökülse, bu kimse

gücünün yettiği kadar karşı koymakla mesuliyetten kurtulur. Zira adı geçen fiili kendi cüz'î iradesiyle işlememiştir. Kendi iradesiyle içki içen veya bir başka günahı işleyen bir kimse, bunları kaderin mahkûmu olarak zorla işlediğini, ev misâlindeki adam gibi mazur olduğunu elbette iddia edemez.

Bu noktada şu soruya cevap bulunması gerekir: Acaba hayatlarını Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği şekilde geçiren insanların, yaratılış itibarıyla diğerlerinden bir farklılıkları mı var ki o yolu seçiyorlar? Misal olarak; Hz. Ömer'le Ebû Cehil'in cüz'î iradeleri farklı derecede miydi ki, birisi hidâyeti, diğeri dalâleti tercih etti?

Vicdan, akıl ve mantık, insanların, hem dünya işlerinde ve hem de ibâdetlerinde, ihtiyâr (irade) sâhibi olduklarını kabul eder.

Meselenin diğeri bir yönü de şudur: Eğer insanlar günahları ezelde takdir edildiği için mecburen işleselerdi, her şeyi sonsuz hikmetle yaratan Hakîm-i Zülcelâl'in insanlara peygamberler göndermesi, kitaplar indirmesi, onlara emir ve yasaklarda bulunması hep mânâsız olurdu. Mesela, Cenâb-ı Hak bir insanı Cehennem için yaratmış olsa ve bunda insan iradesinin hiçbir payı olmasaydı, insanların Kur'ân-ı Kerîm'de Cehennem'le tehdit edilmelerine lüzum kalır mıydı? Veya insanlar ibâdet etmelerinde kaderin mahkûmu olsalardı, iradelerini kullanmaları söz konusu olmasaydı, Allah-u Azimüşşân'ın insanlara ibâdeti emretmesine ne mânâ verilecekti?

Diğer taraftan, Hak Teâlâ, Râuf ve Gaffar isimlerinin icabı olarak bizlere tevbe emretmekte, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

“Günahından tam olarak dönüp tevbe eden, onu hiç işlememiş gibidir.”⁸⁵

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Allah çok tevbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”⁸⁶

Yüce Rabbimiz, ebedî saadete erişmek ve mânen yükselmek isteyenleri o makamlara tevbe kapısından dâvet etmekte; kendi günahlarımızla kapattığımız saadet kapısını biz ölünceye kadar açık tutarak, her ne zaman tevbe etsek lütfuyla kabul buyurmaktadır. Bu sırra binâen, herhangi bir gûnahtan sonra tevbe etmek vâcibtir. Hâlbuki irademiz dâhilinde olmayan hiçbir şey vâcib değildir. Eğer insan cüz’î iradesini kullanmakta bir cebir ve zorlama altında bulunsaydı, tevbe hususundaki bütün emir ve teklifler insanla alay etmek mânâsına gelirdi. İnsanların bir kısmının hayır, diğer kısmının şer yolunu seçmeleri gösteriyor ki, irade ve ihtiyâr insandadır; tercih ona bırakılmıştır. Eğer böyle olmasaydı, koyunların süt vermesi, develerin yük taşıması gibi, insanlar da kendilerine kaderin yüklediği vazifeleri ömürleri boyunca

85 İbn Mâce, zühld 30; et-Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebîr, 10/150.

86 Bakara, 2/222.

yapacaklardı. Hâlbuki hiçbir dinî bilgimiz olmasa da, insanlarla diğer hayvanlar arasındaki farklılığı anlayacak durumdayız. Bizler biliyoruz ki, insanlar yollarını kendi iradeleriyle seçmekte, yıllar sonrasını düşünmekte, plan ve program yapmaktadırlar. O hâlde, insan ebedî saadetin yolunu seçebilir, onun şartlarını yerine getirebilir ve Rabbül Âlemîn'in Kur'ân-ı Kerîm'le çizdiği saadet programına harfiyyen uyabilir. Öyleyse tercihini yanlış kullanması hâlinde elbette mesul olacağı ve ebedî saadetten mahrum kalacağı aklın gereğidir.

İnsanların cüz'î iradeleriyle Âdil-i Hakîm'in emir ve yasaklarını tercihte serbest bırakılmaları Cenâb-ı Hakk'ın adaletinin de icabıdır. Cebir ve zorlama olmaması için mutlak irade sâhibi olan Allah-u Azimüşşân, kendi iradesini kullarının cüz'î iradelerine binâ etmiştir. Bütün fiilleri kendi kudret ve iradesi ile yaratan o Hâlık-ı Külli Şey⁸⁷, kulun ihtiyarî fiillerini yaratmakta onun cüz'î iradesini, arzusunu ve tercihini şart kılmıştır. Yani, kul cüz'î iradesiyle bir fiile teşebbüs etmedikçe, Cenâb-ı Hak o fiili yaratmamaktadır. Kul, cüz'î iradesiyle ihtiyarî fiillerden hangisini tercih ederse –hayır olsun, şer olsun– Cenâb-ı Hak, dilerse, irade ve kudretiyle onu yaratmaktadır. Bu hakikati bir misal ile açıklamaya çalışalım:

Bir padişahın misafirhânesinde bulunduğunuzu, bu misafirhânenin her katında ayrı ayrı nimet ve ihsanların sergilendiğini ve bir hikmet için bodrum katının kaplan, pars gibi vahşî ve yılan gibi zehirli hayvanlarla dolu olduğunu farz ediniz. Ve yine padişahın, elçileri ve

87 Hâlık-ı Külli Şey: Her şeyin yaratıcısı olan Allah.

fermanlarıyla sizi üst katlardaki ziyafet yerlerine dâvet ve teşvik, alt kata inmekten ise men ettiğini kabul ediniz. Siz bu misafirhânenin asansörüne bindiğinizde istediğiniz katın düğmesine basabilirsiniz. Siz hangi düğmeye dokunursanız asansör sizi o kata çıkaracaktır. Yani asansör sizin tercihinize tâbidir. Siz defalarca üst katlara ait düğmelere basıp, oralarda hazırlanmış nimetlerden istifade ettikten sonra, nefsinize uyarak, bir de bodrum katının düğmesine basayım, deseniz ve o kata inseniz, karşılaştığınız dehşet verici durumu elbette kendiniz hazırlamış olacaksınız. İşte misalde padişahın iradesini temsil eden asansör, sizin arzuunuza, kararınıza, tercihinize tâbi kılınmıştır. Hayrı istediğinizde sizi hayra götürmekte, şerri istediğinizde şerre indirmektedir. İşte bu misal gibi, bizler cüz'î irademizle hayır ve şer, müsbet ve menfî fiillerden her birini seçebilecek durumdayız. Hayrı seçtiğimizde Allah-u Azimüşşân küllî iradesiyle hayrı, şerri seçtiğimizde ise şerri yaratmaktadır. İnsan neye bakmak isterse, güneş ışıyla insanın önüne o şeyi sergilediği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın küllî iradesi ve mutlak kudreti de cüz'î iradeye taallûk etmekte, ona göre hüküm vermekte, kul neyi isterse, Allah onu yaratmaktadır. Bizim elimizde olan tek şey asansör düğmesine basmak hükmündeki tercihimizi kullanmaktır. Bu tercihten sonra vücudumuzdaki âzâlarımızın çalışmasından, söz konusu fiilin meydana gelmesi için kâinatta yapılması gerekli faaliyetlere kadar, bütün fiiller Hâlık-ı Teâlâ'nın küllî iradesi ve mutlak kudretiyle yaratılmaktadır. Mesela, görme fiilinde insanın elinde olan şey, helâl veya haramdan birisine bakmayı tercih etmektir. Bundan sonrası, yani görmemizin

dâhilî ve haricî şartlarının yaratılması Cenâb-ı Hakk’a aittir. Zira görmek için gözdeki bütün hareketleri, görmeye sebep olan güneş ışığını ve diğer şartları yaratan hep O’dur. O hâlde, kendi iradesiyle harama nazar eden veya ahlak dışı bir kitabı okuyan kimse: “Ne yapayım, bunları bana güneşin ışığı gösterdi” diyemediği gibi, insan cüz’î iradesiyle işlediği bir günahı ve hatası için, İrade-i Külliye’nin mahkûmu olduğunu iddia edemez.

Bediüzzaman Hazretleri şöyle buyurur:

“İrade-i cüz’iye-i insâniye ve cüz’-i ihtiyariyesi çendan zaîftir, bir emr-i itibârîdir, fakat Cenâb-ı Hak ve Hâkîm-i Mutlak, o zaîf cüz’î iradeyi, irade-i külliyesinin taallûkuna bir şart-ı âdi yapmıştır. Yani mânen der:

“Ey abdim! İhtiyarınla hangi yolu istersen seni o yolda götürürüm. Öyle ise mesuliyet sana aittir!”

Teşbihte hata olmasın, sen bir iktidarsız çocuğu omzuna alsan, onu muhayyer bırakıp “Nereyi istersen seni oraya götüreceğim” desen, o çocuk yüksek bir dağ istedi, götürdün. Çocuk üşüdü yahut düştü. Elbette “Sen istedin” diyerek itab⁸⁸ edip üstünde bir tokat vuracaksın. İşte Cenâb-ı Hak, Ahkem-ül Hâkimîn⁸⁹, nihayet za’fta olan abdin iradesini bir şart-ı âdi⁹⁰ yapıp, irade-i külliyesi ona nazar eder.

Elhâsıl: Ey insan! Senin elinde gâyet zaîf, fakat seyiatta ve tahribatta eli gâyet uzun ve hasenatta eli gâyet

88 İtab: Azarlama, paylama.

89 Ahkem-ül Hâkimîn: Hâkimlerin hâkimi olan Allah.

90 Şart-ı âdi: Bayağı olan şart.

kısa, cüz’-i ihtiyârî nâmında bir iraden var. O iradenin bir eline duayı ver ki, silsile-i hasenatın⁹¹ bir meyvesi olan Cennet’e eli yetişsin ve bir çiçeği olan saadet-i ebediyeye⁹² eli uzansın. Diğer eline istiğfarı ver ki, onun eli seyyiat-tan kısalsın ve o şecere-i mel’unenin⁹³ bir meyvesi olan zakkum-u Cehennem’e⁹⁴ yetişmesin.

Demek, dua ve tevekkül, meyelân-ı hayra⁹⁵ büyük bir kuvvet verdiği gibi; istiğfar ve tevbe dahi, meyelân-ı şerri keser, tecavüzatını kırar.”⁹⁶

Özetleyecek olursak: Vicdanen biliyoruz ki, biz diğer mahlûklardan farklı olarak bir nevî hür yaratılmışız. Kudretimiz miktarınca, arzu ettiğimiz ve sevdiğimiz şeyleri tercih edebiliyor ve elimize alabiliyoruz. Ve yine biliyoruz ki, Cenâb-ı Hakk’ın iradesi irademize, yaratması kesbimize bina edilmektedir. Bizler irade ve kas-tımızı hayra sarf ettik de, Cenâb-ı Hak bizim tercihimizin aksine, hakkımızda şer mi yarattı? Elbette ki hayır! Hikmet ve Kerem sâhibi olan yüce Rabbimiz, irademizi hayra sarf ettiğimizde keremiyle hayır yaratıyor; şerri tercih ettiğimizde hikmet ve adaletiyle şerri yaratıyor. Ancak Cenâb-ı Hakk’ın şerlere rızası yoktur. Allah’ın mahlûku olan bir babanın evladının kötülüğünü istemesi ve bir öğretmenin de talebesinin başarısızlığından memnun olması mümkün değildir.

91 Silsile-i hasenat: İyilikler zinciri.

92 Saadet-i ebediye: Sonsuz mutluluk.

93 Şecere-i mel’üne: Lânet edilmiş ağaç.

94 Zakkum-u Cehennem: Cehennemdeki zakkum ağacı.

95 Meyelân-ı hayr: İyiliğe meyletme.

96 Nursî, Sözlür, s. 512.

Önemli bir mes’ele birçok insan tarafından şöyle sorulmaktadır:

Cenâb-ı Hak ezelde ilim ve iradesiyle her şeyi tespit ve takdir ettiğine göre, bir insanın hakkında şer işlemeyi takdir etmişse, o kimse nasıl hayır işleyebilir ve bu durumda nasıl mesul tutulabilir?

Evet, Alîm-i Mutlak⁹⁷ olan Allah-u Azimüşşân, olmuş ve olacak her şeyi, ihtiyarî ve ızdırarî bütün fiilleri ezelde takdir etmiş, tanzim etmiş ve Levh-i Mahfûz’da⁹⁸ kaydetmiştir. Hiçbir şey O’nun tespit ve takdirinden ayrılamaz. Bütün varlıklar o takdire tâbidir. Lâkin bu durum bizleri mesuliyetten kurtaramaz. İlmi kelâm âlimleri bu hakikati ilim malûma tâbidir; öyle ise malûm ilme tâbi değildir, kaidesiyle izah etmişlerdir. Istulâhta, ilim; bir şeyin zihindeki şekli, malûm ise o şeyin hariçteki şekli olarak tarif edilir. Mesela, bizim bir çiçeği bilmemizde, o çiçeğin zihnimizdeki şekli ilim, hariçteki şekli, yani kendisi ise malûmdur. İşte burada ilim, malûma tâbidir, yani bir çiçek hariçte nasılsa biz de onu öylece bilmekteyiz. Yoksa çiçeği biz nasıl biliyorsak, çiçeğin kendisi o şekle uymak durumunda değildir.

Veya bir kimsenin adının Ahmed olduğunu bilmemiz ilimdir; malûm, o şahsın adının Ahmed olduğudur. Böylece ilim, malûma tâbi olmuştur. Malûm ilme tâbi ol-

97 Alîm-i Mutlak: İlmi her şeyi kuşatan, sınırsız ilim sâhibi Allah.

98 Levh-i Mahfûz: Her şeyin bütün ayrıntılarıyla yazıldığı kader levhası. Allah’ın ilminin bir adı.

saydı, o kimsenin adını Mehmed bildiğimizde adı Mehmed olurdu, Hasan bildiğimizdeyse Hasan olurdu.

Yukarıda belirttiğimiz kaideye mevzumuz yönünden kastedilen ilim, işlediğimiz bütün amelleri Cenâb-ı Hak'ın ezeli ilmiyle bilmesi malûm ise işlediğimiz amellerdir. Buna göre söz konusu kaideyi şöyle ifade edebiliriz:

İnsanlar ihtiyarî fiilleri nasıl işleyeceklerse, Cenâb-ı Hak ezelde öylece bilmiş ve takdir etmiştir. Yoksa Zât-ı Akdes öyle bildiği için insanlar o fiilleri öyle işlemiş değildir. Şimdi, meseleye bazı misallerle biraz daha açıklık getirelim:

Güneş veya ay tutulmasının tarihini ve saatini bir astronomi âliminin önceden bilmesi ilimdir. Malûm ise o tarihte güneşin tutulmasıdır. Dolayısıyla ilim, malûma tâbi olmuştur. Malûm, ilme tâbi olsaydı, astronomi âlimi güneşin hangi tarihte tutulacağını bilse, güneş tutulması da o tarihte olurdu. Şimdi acaba, o astronomi âlimi güneşin o tarihte tutulacağını bildiği için mi güneş o tarihte tutuldu? Yoksa o âlim, ilmiyle güneşin o tarihte tutulacağını bildiği için mi yazdı? Elbette bildiği için yazdı.

İşte bir insanın, cüz'î iradesiyle işlediği bütün fiiller Cenâb-ı Hak'ın ilm-i ezeliindedir. Yani, o insanın bütün amellerini Cenâb-ı Hak ezelde bilmektedir. Bu ilim de malûma tâbidir. Malûm olan, o kimsenin işlediği iyi veya kötü amelleri, yani fiilleridir. Kul o fiilleri işleyeceği için Âlîm-i Mutlak olan Allah öylece bilmiştir. Yoksa Cenâb-ı Hak öyle bildiği için, kul da mecburen o fiilleri işlemiş değildir. Yani, malûm, ilme tâbi değildir.

Kulun işlediği fiil hayır ise Cenâb-ı Hak onu hayır olarak bilir; öyle de irade ve takdir eder. Kulun şer olan fiilini de Cenâb-ı Hak ezeli ilmiyle şer olarak bilmiş ve o şekilde takdir buyurmuştur.

Bu hakikate bir derece bakabilmemiz için gerekli kabiliyeti Rabb-i Alâ'mız bizlere ihsan etmiştir. O'nun bizlere lütfettiği ilim ve irade sıfatlarından, hakkalyakîn biliyoruz ki, irade ilme tâbidir. Mesela, insan bir eser yapmayı bildiğinde, iradesi bu ilme tâbi olarak, eserin plan ve programını tâyin eder. Daha sonra kudret de iradeye tâbi olur ve insan önceden planladığı tarzda eserini inşâ eder.

İşte, zaman ve mekânın yaratıcısı olan Allah, ezeli ilmiyle, bizim gerek irademizle işleyeceğimiz bütün fiilleri ve gerekse irademiz dışında başımızdan geçecek bütün hâdiseleri bilmektedir. İşte kader, bu bilme keyfiyeti üzerine, Cenâb-ı Hak'ın küllî iradesiyle bizim hayat programımızı takdiri ve Levh-i Mahfûz'da tesbitidir. Bu takdir ve tespit ilme dayanmaktadır, ilim ise malûma tâbidir. Buna göre bir kul kendi cüz'î iradesiyle, ibâdet etmeyi ibâdet etmemeye tercih ediyorsa, elbette ki Cenâb-ı Hak onu âbid olarak bilecek ve öyle takdir edecektir... Yoksa Allah-u Teâlâ o kulun ibâdet etmesini takdir ettiği için, o ibâdet ediyor değildir. Şerle ilgili fiiller de aynı şekilde değerlendirilecektir.

Mevzuya ışık tutacak birkaç misal daha verelim:

Bir komutanın yüksek bir yerden sahradaki askerlerinin hareketlerini fotoğraflarla tespit ettiğini ve bütün konuşmalarını hassas cihazlarla kaydettiğini farz ediniz. Bu

komutan, daha sonra huzuruna celbettiği askerlere fotoğrafları gösterip konuşmaları bantlardan dinlettiğinde, hareketleri ve sözleri cezayı gerektiren bir nefer: “Siz benim hareketlerimi ve konuşmalarımı niçin kötü olarak tespit ettiniz?” diyebilir mi? Dese cezaya müstahak olmaz mı? Çünkü tespit etme fiili hâdiseye tâbidir. Yoksa hâdisе, tesbite bağılı değildir.

Şimdi şöyle bir soru soralım: Hâdiseye tesir etmeme bakımından, yukarıdaki misalde belirtilen ânında tespit ile hâdiseyi olmadan önce tespit etme arasında ne fark vardır? Misaldeki komutan, neferlerin yapacakları işleri ve söyleyecekleri sözleri önceden, mesela bir rüya-i sâdıka ile bilseydi, bu bilme keyfiyeti neferler üzerinde herhangi bir tesir mi yapacaktı?

Kader de insanın ömrü boyunca işleyeceği bütün fiillerin ezelde tespiti değil midir?

Yukarıdaki misalde ifade etmek istediğimiz hakikati, televizyon gayet güzel izah etmektedir. Bilindiği gibi televizyonda hâdiseler bazen ânında verilmekte, bazen de geçmişte tespit edilen hâdiseler sonradan gösterilmektedir. Her bir fen ve her bir keşif, Cenâb-ı Hakk’ın kâinatta dercedip koyduğu bir hakikati ilân ettiği gibi, televizyon da sûretlerin ve seslerin muhafaza edildiği hakikatini izah etmiştir. Hâfız-ı Hakîm⁹⁹ insanlara müstakbel hâdiseleri tespit edebilecekleri bir âlet yapmayı nasip etse, o takdirde Levh-i Mahfûz’un küçük bir misâli ortaya konmuş

99 Hâfız-ı Hakîm: Her şeye hükmeden ve her şeyi saklayıp koruyan Allah.

olacaktır. Şimdi, hem mâziyi, hem hâli, hem de istikbali bize gösteren bu cihaz, dedemizin bir kabahatini gösterse veya istikbâlde bir cinayeti sergilese, “Bu cihaz böyle tespit etmese, dedem o kabahati işlemezdi, torunum da cânî olamazdı” diyebilecek miyiz?

İşte, Hz. Âdem’den (a.s) kıyâmet kopuncaya kadar, gelmiş ve gelecek bütün insanların bütün amelleri Levh-i Mahfûz’da kaydedilmiştir. Kader-i İlâhî’nin bir defteri olan Levh-i Mahfûz’daki bu kayıt, insanların işledikleri ve işleyecekleri fiillere tâbidir; yani nasıl işleyeceklerse öyle kaydedilmiştir. Yoksa Levh-i Mahfûz’da yazıldığı için insanlar mecburen o tarzda hareket etmiş değildir. Kaldı ki, böyle bir iddiada bulunan kimseye şu soru sorulacaktır:

“Sen istikbâlde yapacağın işlerin Levh-i Mahfûz’da nasıl yazıldığını, yani mukadderatını¹⁰⁰ biliyor musun?”

O hâlde, bir insan bilmediği şeye göre nasıl hareket etmektedir?

Evet, her meselede, ilim malûma tâbidir hakikati güneş gibi parlıyor ve kul cüz’î iradesiyle hangi işi tercih ederse, Cenâb-ı Hakk’ın küllî iradesiyle o işi takdir ettiği ve fiilin işlenmesine teşebbüs ânında da o işi yarattığı açıkça anlaşılıyor.

Bu hakikati izah etmek için birkaç misal daha verelim:

100 Mukadderat: Ezelde Allah tarafından belirlenip takdir edildiği için meydana gelmesi kaçınılmaz ve karşı konulmaz olan şeyler, başa gelecekler, alın yazısı, yazgı, kader.

Bir öğretmenin yılların verdiği tecrübe ve ferâsetle¹⁰¹ öğrencilerinin okula devam etme durumlarını ve sene sonunda alacakları notları önceden bildiğini ve iradesiyle öğrencilere bu notları takdir ederek not defterine kaydettiğini farz ediniz. Sene sonu imtihanının tam tamına öğretmenin ilminde mevcut olan tarzda neticelenmesi hâlinde söz konusu öğretmen, öğrencilere hitaben:

“Ben neticelerin böyle olacağını taa sene başında biliyordum” dese, zayıf not alan öğrenciler:

“O hâlde bizim ne kabahatimiz var? Siz bizi çalışkan olarak bilseydiniz, biz de sınıfımızı geçerdik” diyebilirler mi?

İşte bu misalde sınıftaki öğrencilerin hangilerinin başarılı olup, hangilerinin sınıfta kalacağını öğretmenin önceden bilmesi ilimdir ve onun kemâlîne delildir. Malûm ise, öğrencilerin çalışıp çalışmamalarıdır. Dolayısıyla ilim, malûma tâbi olmuştur. Malûm, ilme tâbi olsaydı, öğretmenin çalışkan bildiği talebeler ister istemez derslerine çalışacaklar, tembel bildikleri ise bütün arzularına rağmen çalışamayacaklardı. Yani, öğretmenin ilmi öğrencilerden bir kısmını zorla çalışmaya, diğer kısmını ise çalışmamaya sevk edecekti.

Velfî bir hâkim düşününüz. Bu zât kerâmetiyle¹⁰², adliye önünden geçen bir adamın hırsızlık etmeye gittiğini

101 Ferâset: Hemen anlama, çabuk kavrama, zihin uyanıklığı, anlayış, sezgi, iz'an.

102 Kerâmet: Bir ermişin, Allah'ın kendisine yakın kullarına lüt-fettiği olağanüstü şeyler yapma gücü ile ortaya koyduğu, akıl sınırlarını aşan tabiatüstü iş, hârikulâde hâl.

keşfederek o şahsın cezasını takdir etse ve kayda geçse, biraz sonra hâkimin keşfettiği aynı suçu işleyerek mahkemeye getirilen bu adama hâkim, suçunun karşılığı olan cezasını tebliğ edip bu cezadan bir miktarını da affettiğini bildirse, elbette ki hırsız, hâkime teşekkür edecek, minnettar kalacaktır.

Suçlu, mahkemeden çıkarken hâkim kendisine şöyle hitap etse:

“Ben senin bu suçu işleyeceğini önceden biliyordum ve sen o suçu işlemeyen cezayı da takdir etmiştim.”

Bu takdirde suçlu, hâkime diyebilir mi ki:

“O hâlde benim ne kabahatim var? Siz benim bu suçu işleyeceğimi bildiğiniz için ben suç işledim. Dolayısıyla beraat etmem gerekir.”

Bu haddini bilmez hırsızın, gülünç durumuna düşmemek istiyorsak, cüz’î ihtiyârımızla işlediğimiz kötü işlerde kadere yapışmayalım.

Hem mesela, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) İstanbul’un fethedileceğini de, âhîrzaman hâdiselerini de bilmiş ve ümmetine haber vermiştir. Bu ilim, malûma tâbidir. Onun içindir ki, İstanbul’u Fatih Sultan Mehmed’in fethettiğinden bahsediyor ve âhîrzaman fitnesine kapılanlardan da nefret ediyoruz. Malûm, ilme tâbi olsaydı, İstanbul’u Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) fethettiğinden ve âhîrzaman hâdiselerine –hâşâ– O’nun sebebiyet verdiğinden bahsetmemiz lâzım gelirdi. Zamandan münezze olan Cenâb-ı Hak, her şeyi ihata eden ilmiyle istikbâlde insanların ba-

şına gelecek hâdiseleri elbette bilecektir. Bu bilme bizi mesuliyetten kurtarmaz.

Bunun aksini düşünenlerin iddiaları neticede şu noktaya varmaktadır: Hazret-i Allah, başımıza gelecek hâdiseleri önceden –hâşâ– bilmeyecek, yani O Alîm-i Mutlak¹⁰³, herhangi bir fiili işlememizden sonra o meseleye vâkıf olacak ki, o zaman mesul olalım...

Böyle düşünen kimseleri, bu yanlış düşünceye sevk eden husus, mahlûkun ilmiyle, mahlûkları yoktan var eden Vâcib-ül Vücûd¹⁰⁴ Hazretlerinin ezelfî ilmini karıştırmalarıdır. Bu kimseler, sonradan kazanılan ilmin ancak mahlûk ilmi olabileceği hakikatinden gafletle, dalâlete düşmektedirler.

Bu mevzuyu tamamlamadan önce şu hakikati kısaca izah etmek faydalı olacaktır:

“Ezel mâzi silsilesinin bir ucu değil (...). Belki ezel; mâzi, hâl ve istikbâli birden tutar, yüksekte bakar bir âyine-misaldir.”¹⁰⁵

Evet, Cenâb-ı Hakk’ın ilmi ezelfîdir. Ezelfî olan bu ilim, mâzi, hâl ve istikbâldeki bütün hâdiseleri ihata etmiştir. Bundan dolayıdır ki, ilm-i ezelfî için mâzi, hâl ve istikbâl farkı yoktur. Sadece O Sultan-ı Ezel ve Ebed’e mahsus olan bu ilmin keyfiyetini bir kul olarak hakkıyla anlamamız

103 Alîm-i Mutlak: İlmi her şeyi kuşatan, sınırsız ilim sâhibi Allah.

104 Vâcib-ül Vücûd: Allah’ın zihninin dışında gerçekliğinin bulunduğu ve yokluğunun düşünülemediğini belirten sıfat.

105 Nursî, Sözlür, s. 510.

elbette mümkün değildir. Fakat bu hakikatin bazı şûalarına misallerle uzaktan uzağa bakmaya çalışacağız.

Bilindiği gibi; büyüklük ve küçüklük, uzaklık ve yakınlık gibi, mâzi ve istikbâl de nisbî hakikatlerdir. Bunların hariçte vücudu yoktur; ancak mahlûklar birbirlerine nisbeten bu unvanlarla yâd edilirler. Mesela fil ile koyunu yan yana koyduğumuzda, file büyük, koyuna ise küçük dersiniz. Koyunun yanına bir karınca koyduğunuzda ise, koyunun büyük, karıncanın küçük olduğunu ifâde ederiz. Burada koyun, büyük ve küçük unvanlarını diğer iki mahlûka nisbetle almıştır. Aynı şekilde, mâzi ve istikbâl de nisbî hakikatlerdendir. Mesela, onuncu asır, dokuzuncu asra göre istikbal, on birinci asra göre ise mâzidir. Bütün nisbî hakikatler gibi mâzi ve istikbâl de mahlûklar için kullanılmaktadır ve her şeyin yaratıcısı olan Allah, bunlarla kayıtlı olmaktan münezzehtir.

O'nun kudreti için yıldızlarla zerrelerin farkı olmadığı gibi, ilmi için de mâzi ve istikbâl farkı yoktur. O Alîm-i Mutlak ezeli ilmiyle mâzide ve hâlde meydana gelen bütün hâdiseler yanında, istikbâlde olacak hâdiseleri de bilmektedir. Burada gelecek zaman hâdiseye atfedilmektedir, yani hâdisе vuku bulacaktır. Cenâb-ı Hak ise, onun vuku bulacağını bilmektedir. Bu ince ve derin hakikatle ilgili iki misal verelim:

Üç vasitanın Erzurum'dan İstanbul'a gitmekte olduğunu farz ediniz. Bunlardan birisi Erzurum-Erzincan yolunda ilerleyen bir tren, ikincisi Ankara-Eskişehir yolunda giden bir otobüs, üçüncüsü ise İzmit-İstanbul arasında yol alan bir taksi olsun. İşte bu misalde, otobüse

göre tren mâzide kalmıştır, taksi ise istikbâldedir. Zira o, trenin geçtiği yolu 10-12 saat önce geçmiş olmasına rağmen, taksinin o anda bulunduğu yere ulaşması için 4-5 saate daha ihtiyacı vardır. İşte, bu üç vasıta için geçerli olan mâzi, hâl ve istikbâl gibi nisbî hakikatler, güneşi bağlamamaktadır. Faraza güneş hayat sâhibi, ziyâsı da onun ilmi olsa, bu durumda güneş Erzurum-İstanbul yolunun tamamını ihata eden ziyâsıyla her üç vasıtanın bütün hareketlerine aynı anda vâkıf olur. Güneş, Erzurum-İstanbul yolunda hareket etmekten münezzeh olduğundan, o yoldan geçen vasıtalar için kullanılan nisbî hakikatlerle kayıtlı olamaz.

İşte zaman yolunda ilerleyen mahlûklar birbirlerine nisbetle mâzide kalmakta, hazır zamanda seyretmekte veya istikbâlde bulunmaktadır. Şu anda bizim dedelerimiz mâzide kaldılar. Hâlbuki bir zamanlar onların dedeleri de istikbâlden torun bekliyorlardı. İşte, dedelerimiz istikbâlden gelip, hâle uğrayarak teneffüs edip mâziye döktükleri gibi, bizler de bir gün mâzi denizine döküleceğiz. Her şeyi yaratan Hâlık-ı Zülcelâl, biz kulların zaman içindeki seyri için kullanılan, mâzi, hâl ve istikbâl gibi nisbî hakikatlerle kayıtlı olmaktan yüz bin defa münezzektir ve müberrâdır. Vücuda gelmiş ve gelecek olan bütün eşya O'nun ezelî ilminde mevcuttur. Sırası gelen bu dünyaya gönderilmekte, yani ilim dairesinden kudret dairesine geçmektedir.

Diğer bir misal: Bir manzûmenin tamamını bildiğiniz takdirde sizin ilminizin manzûmenin bütün mısralarına taallûku aynıdır. Yani, birinci misalde güneşin üç

vasıtayı aynı anda seyretmesi gibi, sizin ilminiz de bütün mısralara aynı anda vâkıftır. Fakat manzûmenin mısraları için kendi aralarında öncelik ve sonralık söz konusu olmaktadır. Mesela, altıncı mısra dördüncü mısradan sonra, onuncu mısradan ise öncedir. Siz manzûmenin ilk beş mısrasını yazıp altıncıyı yazmaya başladığınızda, artık dördüncü mısra mâzide kalmış, yazılmıştır. Onuncu mısra ise henüz istikbâldedir, yani vücuda gelmemiştir. Hâlbuki vücuda gelmeyen bu onuncu mısra sizin ilminizde mevcuttur. O hâlde, öncelik ve sonralık ilminiz için söz konusu değildir.

Verdiğimiz bu iki misal, ancak birer sönük, küçük dürbün vazifesi görmekte ve O Alîm-i Mutlak ve Kadîr-i Külli Şey'in¹⁰⁶ ezeli ilminin eşyaya taallûkunda mâzi, hâl ve istikbâl farkı bulunmadığı hakikatini bir derece göstermektedir.

Elhâsıl, ezeli, mâzi, hâl ve istikbâli birden tutar, yüksekte bakar bir âyine-misaldir, cümlesindeki aynadan maksat ilimdir. Bir ayna ne kadar aşağıda olursa, o kadar dar bir sahayı içine alır. Yüksekçe çıktıkça ihata sahası genişler. En aşağıdaki ayna bizim ilmimizdir. Daha yukarılarda derecelerine göre velîlerin aynaları vardır. Onlar kerâmetleriyle istikbaldeki hâdiselerden bir derece bahsedebilmektedirler. Peygamberlerin aynaları ise İlâhî bir lütuf ve mucize olarak, geçmiş ve gelecek zamandan çok geniş bir sahayı içine almaktadır. İşte ezeli, bir mânâda İlm-i İlâhî demektir. Cenâb-ı Hakk'ın ilmi

106 Kadîr-i Külli Şey: Sınırsız güç ve kudret sâhibi olan ve her şeye gücü yeten Allah.

mâzi, hâl ve istikbâli birden tutmaktadır. O ilim için öncelik, sonralık söz konusu değildir. Buna göre hakikat şu şekilde ifâdesini bulmaktadır:

“Zât-ı Akdes¹⁰⁷ bizim işlediğimiz, işlemekte olduğumuz ve işleyeceğimiz bütün fiilleri ezelî ilmiyle bilmektedir.”

O hâlde Cenâb-ı Hakk’ın her hâdiseyi meydana gelmeden önce bildiğinden bahsedilirken, O’nun için öncelik ve sonralık söz konusu olmadığı, buradaki “önce” ifâdesinin bizim için kullanıldığı hatırdan çıkarılmamalıdır.

Hayır ve Şerri Allah’ın Yaratması

İnsanın irade ve ihtiyârıyla işlediği, hayır olsun şer olsun, bütün amellerini yaratan ancak Cenâb-ı Hakk’tır. O’ndan başka Hâlık yoktur ve yaratmak O’na mahsusdur. Lâkin hayrı ve şerri insan kendi ihtiyârıyla istemekte, dolayısıyla da mesuliyeti o çekmektedir. Bu hakikate iki misal ile işaret etmeye çalışalım.

İnsan rûhuna görme kabiliyetini veren, ruh ile göz arasındaki münasebeti kuran ve göz fabrikasına ışığın bir hammadde gibi girerek görmeyi netice vermesini takdir eden Allah-u Azimüşşân’dır. Bu fiillerde insan iradesinin ve kudretinin hiçbir tesiri yoktur. O hâlde, görme fiilini yaratan ancak O Hâlık-ı Külli Şey’dir. Fakat Cenâb-ı Hak, insana bazı şeylere bakmasını helâl, bazılarını ise haram kılmıştır. İşte insan O’nun helâl kıldığı şeylere bakmakla

107 Zât-ı Akdes: Bütün noksan ve kusurlardan sonsuz derecede yüce olan Allah.

hayır, haram kıldıklarına bakmakla şer işlemiş olur. Her iki hâli de, yani hayır ve şerri netice veren iki görme fiilini de yaratan Allah'tır.

Aynı şekilde, yürüme fiilini yaratan da Cenâb-ı Hakk'tır. İnsanın herhangi bir yere veya istikamete gitmeyi arzu etmesiyle birlikte ayaklar onun seçtiği hedefe doğru harekete başlar. İnsanın bu hareketi ihtiyarî bir fiildir. Bu fiil ile bir ızdırarî yani insan iradesi dışındaki fiilin, mesela, dünyanın güneş etrafında dönmesinin farkı açıktır.

Cenâb-ı Hak güneşe dünyayı istediği gibi hareket ettirme iradesini vermemiştir. Bu sebeple dünya Allah'ın takdir ettiği yörüngede milyarlarca seneden beri dönmektedir. Fakat insanın yürüme fiilinin yönünün tâyin ve tesbitini onun cüz'î iradesine bırakmıştır. Yürüme fiilini Allah yaratmakla birlikte, gidilecek yeri insan tercih ettiğinden, mesuliyet ona aittir. O hâlde insan Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı yürüme fiiliyle O'nun emrettiği bir yere gittiğinde hayır, yasakladığı bir yere gittiğinde ise şer işlemiş olur.

Bu iki misâle insanın diğer fiillerini kıyas edebiliriz.

O hâlde, hayır ve şerrin Allah'tan olması, bizim yaptığımız bütün amelleri O'nun yaratması demektir.

Hidâyet ve Dalâlet

Hayır ve şerrin Allah'tan olması cihetiyle, insanları hidâyete erdiren ve dalâlete düşüren ancak O'dur. İnsanlar birbirinin hidâyet ve dalâletine sadece sebep olurlar. Hidâyet ve dalâleti Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasını yanlış

anlayan bazı kimseler, “Hidâyet Allah’tandır, O nasib etmedikten sonra insan doğru yola giremez” diyerek, hem başkalarını ikaz ve irşad etme yolunu kapatmakta, hem de kendilerini kusurlarından mâzur göstermek istemektedirler.

Önce şunu belirtelim. Cenâb-ı Hakk’ın dilediğine hidâyet buyurması câizdir. İnsanları saadete erdiren ve şekavete düşüren ancak O’dur. Lâkin Hâlık-ı Hakîm’in¹⁰⁸ bir kulunda dalâlet yaratması, o kulun kendi cüz’î iradesini kötüye kullanması sebebiyledir. Yoksa kul kendi kabiliyetini dalâlete yöneltmedikçe, Cenâb-ı Hak onu o yola sevk etmez. Aynı durum hidâyet için de söz konusudur. Nasıl ki insan rızık için gerekli bütün teşebbüsleri yaptıktan ve sebeplere tevessül ettikten sonra neticeyi Allah’tan bekler. Zira Rezzâk (rızık verici) ancak O’dur. Sebepleri mükemmel bir şekilde yerine getirmekle rızık elde etmeye muhakkak gözüyle bakamaz. Aynen öyle de bir kimseye Allah’ın emir ve yasaklarını en güzel bir şekilde tebliğ eden insan, neticeye kesin gözüyle bakamaz. Zira Hâdî (hidayete erdirici) ancak Allah-u Azimüşşân’dır. O Zât-ı Zülcelâl’in dilediğine hidâyet vermesi ise, hidâyet şartlarına riayet eden kimseye, dilerse hidâyet vereceği demektir. Yoksa hidâyet sebeplerine teşebbüs etmemek mânâsına gelmez. Bu düşünce tarzı rızık misâlinde, tarlaya tohum ekmeden mahsul beklemeye benzer.

Bu noktada bir hususun açıklanması gerekmektedir: Tarlasına tohum ekemeyen kimsenin mahsul alamayacağı

108 Hâlık-ı Hakîm: Her şeyi bir maksat ve gayeye uygun ve yerli yerinde yaratan yaratıcı, Allah.

kesindir. Her sebebe hakkıyla riayet eden kimse ise yüzde doksan dokuz ihtimalle mahsule kavuşur. Yüzde bir ihtimal ile dolu, sel, kuraklık gibi bir musibet söz konusu olabilir. İşte, az da olsa netice alamama ihtimalinin bulunması insanın dergâh-ı İlâhiye'ye iltica etmesi ve O'na yalvarması hikmetine binâendir. Bu hakikat, hidâyet meselesi için de söz konusudur.

Misallerin hakikat yıldızlarını gözetmekte birer dürbün vazifesi görmesi kaidesince:

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنْ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ

“Sana gelen iyilikler Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir.”¹⁰⁹ âyetinde beyan olunan bu hakikati bir temsil ile açıklamaya çalışacağız:

Bir padişahın, memurlarından birisine kâfi miktarda altın vererek, bunların bir kısmıyla Kur’ân-ı Kerîm tab’ edip¹¹⁰ dağıtmasını emrettiğini, diğer kısmıyla da ahalinin ibâdeti için Süleymaniye gibi bir câmi; ilim ve irfan sahasında terakkileri için Fatih Külliyesi gibi bir külliye ve düşmana karşı en güzel şekilde hazırlanmaları için de Selimiye gibi bir kışla yaptırmasını ferman buyurduğunu farz ediniz. Bu memur verilen emirleri aynen yerine getirdiği takdirde, ortaya çıkacak hayırlı neticelere sâhip çıkabilir mi?

“Bütün bu Kur’ân-ı Kerîm’leri ben bastırdım, bu câmi, külliye ve kışla hep benim eserlerimdir” diyebilir mi?

109 Nisâ, 4/79.

110 Tab’ etme: Basma, neşretme.

Fakat o memur, padişahın emrinin hilâfına, altınlarla Kur'ân bastırmak yerine, insanların itikad ve ahlâkını bozacak eserler bastırarak dağıtsa; câmi, külliye, kışla yerine insanları ahlâken sukut¹¹¹ ettiren rezalet yuvaları açsa, gençleri devlete ve millete düşman hâle getirecek kamp- lar kursa, bütün bu faaliyetlerin neticesi olarak cemiyet hayatı alt üst olsa, bu adam diyebilir mi ki:

“Bütün bu işleri padişah yaptı, çünkü bana bunları yapmam için gerekli sermayeyi o verdi?”

Her iki hâlde de sermayeyi veren padişaktır. Sermaye padişahın emri üzerine kullanıldığında, bütün şeref ona aittir. Emrinin aksine kullanıldığında ise, ortaya çıkacak bütün şer ve tahribat sermayeyi yanlış yolda kullanan kişiye ait olur.

Cenâb-ı Hak da her bir insana akıl, hâfıza, hayal gibi hârika cihazlar takmış ve her biri ayrı bir âlemin kapısını açan görme, işitme, korkma, sevmeye gibi nice hisler vermiştir.

Gözün büyüklüğünü ve görme sahasını iradesiyle takdir ettiği gibi, neye bakılıp neye bakılmayacağını da hikmetiyle tâyin etmiş ve tercihi insanın cüz'î iradesine bırakmıştır. Aynı şekilde, insanın neyi dinleyip neyi dinlemeyeceğini, neyi konuşup neyi konuşmayacağını tespit etmiştir. Bütün âzâların ve latifelerin kendi emri üzere kullanılması hâlinde, insana mükâfat olarak Cennet'te ebedî bir saadet ihsan edeceğini de va'detmiştir.

111 Sukut: Değerini kaybetme, bozulma, alçalma.

İşte insan, Hak Teâlâ'nın ihsan ettiği bu büyük sermayeyi O'nun rızası istikametinde kullandığında, ortaya çıkan dünyevî ve uhrevî neticeleri Allah'tan bilmeli ve O'na minnettar olmalıdır.

“Lezzetli üzüm salkımlarının hasiyetleri kuru çubukunda aranılmaz.”¹¹² hakikatini rehber edinerek, kendisine ihsan edilen nimetleri gasb ve temellük¹¹³ etmemelidir. Cenâb-ı Hakk'ın ona lütfettiği bu büyük sermayeyi, O'nun rızası hilâfına kullanan kimse, elde edeceği şerli neticelerden elbette ki tamamen mesul olacaktır.

İnsanın yaptığı güzel ve hayırlı işleri kendine mal etmesi doğru değildir. Zira insan bu yönüyle çok zaiftir, gücü ve kuvveti hiç hükmündedir. Bediüzzaman'ın dediği gibi:

“Çünkü sen iyilik ve icad ettiğin vakit, yalnız vüs'atin nisbetinde, elin ulaşacak derecede, kuvvetin yetiyecek mertebede iyilik ve icad edebilirsin.”¹¹⁴

Kader ve Adalet

Adalet; ifrat ve tefritten uzak olarak istikamet üzere bulunmaktır.

Adalet; insaf ve hakkaniyettir; âlemin nizamı ve ahengidir. Bütün insanların hukuk karşısında eşit olmalarıdır.

112 Nursî, Mektubat, s. 408.

113 Temellük: Sâhiplenme, kendine mal etme.

114 Nursî, Sözlür, s. 344.

Adalet, ihkak-ı hak¹¹⁵ etmek, yani her şeye lâayık olduğu hakkını vermek ve her şeyi en uygun mevki ve mertebeye koymak şeklinde tarif edilmektedir. Şu kâinata dikkatle baktığımızda, her şeye, tam bir adaletle, çekebileceğı kadar yük yüklendiğini görürüz. Güneşe çevirebileceğı kadar gezegen takan O Âdil-i Hakîm,¹¹⁶ dünyaya da kolayca götürebileceğı kadar yük yüklemiştir. Büyük dairedeki bu adalet tecellîsi, bir ağaca, taşıyabileceğı kadar dal, yaprak ve meyve yüklemek ve nihayet insanı rahatlıkla yapabileceğı amellerle mükellef kılmak şeklinde kendini gösterir. Cenâb-ı Hak her şeye taşıyabileceğı kadar yüklemeyi ezelde takdir buyurmuş ve varlıkları o İlâhî kadere göre yaratmakla bu âlemde adaletini tecellî ettirmiş, göstermiştir.

İşte, kader ile adalet arasındaki bu yakın ilgiye binâen ve kaderin her şeyde ve her hâdisede adalet ettiğini göstermek maksadıyla, adalet mevzuu üzerinde kısa da olsa durmak istiyoruz.

Âdil-i Mutlak¹¹⁷ olan Allah-u Azimüşşân, zulümden münezzehtir. O Âdil-i Hakîm'e zulüm isnad etmek insanı küfre götürür. Bu bakımdan mesele üzerinde hassasiyetle durmak icab eder. Evvelâ, zulmün tarifini bilmek gerekir. Zulüm, kısaca, başkasının hak ve hukukuna tecâvüz etmek şeklinde tarif edilmektedir. Bu kâinat sarayının ve içindeki bütün hayat sâhiplerinin yaratıcısı ve

115 İhkak-ı hak: Hak sâhibine hakkını verme.

116 Âdil-i Hakîm: Her şeyi hikmetle yapan, sonsuz adalet sâhibi Allah.

117 Âdil-i Mutlak: Sınırsız adalet sâhibi Allah.

mâliki olan Rabb-ül Âlemîn hakkında zulüm muhaldir. Zira yaptığı her türlü tararruf kendi mülkünde ve kendi mahlûkları üzerinde cereyan etmektedir. Şeriki ve nâziri olmadığından, başkasının hukukuna tecâvüz etmesi söz konusu değildir.

Âdil ve Rahîm olan Allah-u Azimüşşân'ın bütün icratı ve faaliyeti hikmet ve maslahatladır. Kahrı, ancak emir ve iradesine isyan eden âsi ve mücrimler içindir. Şunu da bilmek icab eder ki: Kahr başka, zulüm başkadır.

Âdil bir padişahın suçluları ve âsileri cezalandırması kahrıdır, lâkin zulüm değildir. Mazlumların hakkına tecâvüz eden zâlimleri cezalandırdığı için de adalettir.

Adaletle İlgili Bir Soru

Kader ve adalet konusunda çokları tarafından şöyle sorulmaktadır:

Dünyanın ıssız bir köşesinde yaşayan bir insan ile İslâm ülkesindeki bir insanın İslâmî hakikatleri bilme ve öğrenme imkânları elbette bir değildir. Bunlar arasında mesuliyet açısından bir fark var mıdır? Bu hâl, adalet-i İlâhiyye cihetiyle nasıl izah edilir?

Evvelâ şu hakikati hatırlatmakla mevzuya başlamakta fayda mülâhaza ediyoruz. Hesap sormak, siğaya çekmek, ancak Allah-u Azimüşşân'ın hakkıdır. Mahlûkatın O'na sual ve hesap sormaya hakkı yoktur.

Umum mülkün yegâne sâhibi, tek hâkimi Allah-u Azimüşşân'dır. O Sultan-ı Ezel ve Ebed kendi mülkünde

elbette dilediği gibi tasarruf eder. Amma O Âdil-i Hakîm¹¹⁸ ve Rahîm-i Mutlak'ın¹¹⁹ bütün tasarrufatı hakîmâne, rahîmâne ve âdilânedir. Hiç kimse O'nun mahlûkatına O'ndan başka şefkatli ve merhametli olamaz.

Yukarıdaki soruyu soranların görünüşte acıdıkları, gerçekte ise kendi günahlarına özür olarak ileri sürmek istedikleri o şahıs, Cenâb-ı Hakk'ın kuludur. Bizimle ilgisi sadece insaniyet cihetiyledir. Onu, ana rahminde bir damla su hâlinde rahmet ve inâyetiyle insan şekline getiren, ona akıl ihsan eden ve dünyadan faydalananabilmesi için gerekli bütün maddî ve mânevî cihazlarla teçhiz eden Allah-u Azimüşşân'dır. Öyle ise, o adama karşı hiç kimse onun Rahîm olan yaratıcısından daha şefkatli olamaz.

Kader ve adaletle ilgili meselelerin tetkikinde bu hakikatin gözden uzak tutulmaması gerekir. Her bir insanın, bu âlemde içinde bulunduğu farklı hayat şartları, fert, aile ve akraba dairelerinde karşılaştığı ayrı ayrı meseleleri, maişet¹²⁰ noktasındaki değişik problemleri ve nihayet içinde bulunduğu memleketin kendisine has içtimâî yapısıyla ayrı bir dünyası vardır. Hikmetlerini hakkıyla bilemediğimiz, fakat âdil olduğundan da şüphe etmediğimiz bu İlâhî taksimatın neticeleri âhirette, yüce adalet gününde sergilenecektir. Bir âyette beyan buyurulduğu gibi:

118 Âdil-i Hakîm: Her şeyi hikmetle yapan, sonsuz adalet sâhibi Allah.

119 Rahîm-i Mutlak: Rahmeti her şeyi kuşatan, sınırsız şefkat ve merhamet sâhibi Allah.

120 Maişet: Yaşayış. Yaşama. Ömür. Yaşamaya lüzumlu bulunan maddeler.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim zerre kadar hayır yapmışsa, onu görecek. Kim de zerre kadar şer işlemişse, onu orada görecektir.”¹²¹

Bediüzzaman Hazretleri şöyle buyurur:

“Âyâ bu insan zanneder mi ki, başıboş kalacak? Hâşâ! Belki insan, ebede mebustur ¹²²ve saadet-i ebediye ve şekavet-i daimeye¹²³ namzettir. Küçük büyük, az çok her amelinden muhasebe görecek. Ya taltif¹²⁴ veya tokat yiyecek.”¹²⁵

Bu dünyada faydalı sanılan birçok hâller, orada mesuliyetinin ağırlığı ile kulun büyük bir yükü olurken, zahmet ve meşakkat olarak görünen nice hâdiseler –sabretmek şartıyla– orada günahların affına vesile olacaktır.

Hâşir meydanı, hayvanların bile gerek insanlardan ve gerekse birbirlerinden olan haklarının alınacağı, hattâ bir kâfirin Müslümanda olan hakkının dahi hesaba katılacağı bir yüce adalet dîvânı olarak insanları beklemektedir. Hayvanların birbirinde olan küçük haklarını bile mahiyetini bilemediğimiz hassas bir teraziyle ölçen o Âdil-i Mutlak, elbette ki insanları da o mutlak adaletiyle muhakeme edecektir. “Boynuzlu koyundan boynuzsuz koyunun” hakkının alınacağını ifade eden büyüklerimiz, mahşerdeki adaletin inceliğine dikkat çekmişlerdir.

121 Zilzâl, 99/7-8.

122 Mebus: Görevlendirilmiş, görevli.

123 Şekavet-i daime: Sürekli bedbahtlık, hiç bitmeyen sıkıntı.

124 Taltif: İyilik ve güzellikle muamele etme, ödüllendirme.

125 Nursî, Lem’alar, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 161.

Bir kısım insanların, kader ve İlâhî adalet noktasındaki vesveseleri, işte bu adalet gününü düşünmemekten ileri gelmektedir. O günü düşünmeden, bir cihette yolun ortası olan bu dünyada, İlâhî adaletin kulların imtihan şartlarındaki tecellîsini lâıykıyla anlamamız elbette imkânsızdır.

Zerre kadar şerrin dikkate alınacağı o adalet gününde, İlâhî adalete iftira edenlerin de hesaba çekileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Anlaşılmayan meselelere itiraz etmek yerine, merakla eğilmek ve öğrenmek, akıl ve hikmetin muktezasıdır. Hem bir nev'i ibâdettir. Mesela tıp ilmi, Hakîm-i Ezelf'nin¹²⁶ insan vücûdunda hiçbir şeyi hikmetsiz ve faydasız yaratmadığına inanmanın neticesi olarak; her bir âzânın, kemiğin, sinirin, bezin vaziyetini araştırmış, bulmuş ve bugünkü seviyesine ulaştırmıştır. Bir doktor, neye yaradığını bilemediği bir âzâyı faydasız kabul etse, cehaletini ilân etmiş olur. Onun anlamaması, o âzânın faydasızlığına delil olamaz. Aynen öyle de, Âdil-i Mutlak olan Allah'ın adaletine îman eden bir kimse de, her hâdisede İlâhî adaletin tecellî ettiğine îman ile mükelleftir. Hatırına gelen suallerin cevabını bu anlayış içerisinde aramalıdır.

Cenâb-ı Hak, bir âyette:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

126 Hakîm-i Ezelf: Varlığının başlangıcı olmayıp sürekli var olan ve her şeyi hikmetle yapan Allah.

“Allah, kişiye ancak gücünün yeteceği kadar teklif eder.”¹²⁷ buyurmakla, kullarına çekemeyecekleri yükleri teklif etmediğini açıkça bildirmektedir. Zira Mâbud-u Hakk’ın emrettiği ibâdetler, insanların gücünün yetmeyeceği şekilde değil, hatta insan takatının çok altındadır. Müfessirler, Cenâb-ı Hakk’ın emrettiği ibâdetlerin insan takatının son sınırı olmadığını ifade etmişlerdir. Yani bunun sınırı; orucu bir ay tutmak ve namazı beş vakit kılmak değildir. Öyle ise, O’nun emirlerini yerine getirmede tembellik göstermek, hatta hiç yapmamak mü’min kullarına yakışmadığı gibi, hem de bir cinayet-i azîmedir.¹²⁸

İnsanın bedeninin tâkat getiremeyeceği veya mal varlığının kâfi gelmeyeceği yükler olduğu gibi, aklının da tek başına erişemeyeceği hakikatler vardır. Bunların hepsi, kullara çekemeyecekleri yüklerin yüklenmediği hakikati içerisindedir. Konuyu bazı misallerle açıklayalım:

Ayakta duramayacak kadar hasta olan bir kimse, namazını oturarak kılar.

Oturamayacak ve kımıldayamayacak durumda bulunan bir hastanın ise namazı tehire kalır.

Ramazan’da unutarak yemek yiyen kimsenin orucu bozulmaz.

Kendisine zorla haram bir şey yedirilen kimse mesul olmaz.

Fakir bir Müslümana hacca gitmek ve zekât vermek farz değildir.

127 Bakara, 2/286.

128 Cinayet-i azîme: Çok büyük cinayet.

Misaller çoğaltılabilir. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın Âdil-i Mutlak olduğuna ve kulları için tâkat getiremeyecekleri yükler takdir etmediğine birer delildir.

Allah-u Teâlâ mutlak adaletiyle kullarının mesuliyetlerini bedenî ve malî durumlarıyla olduğu gibi, içinde bulundukları şartlarla, îman hakikatlerini kavrama ve İslâmî hükümlere vâkıf olabilme imkânlarıyla da sınırlandırmıştır. Yani, Allah, kullarının akıllarına da kaldıramayacağı yükleri yüklememiştir. Şu hakikati de bilmek icab eder:

İnsanların bu dünyadaki asıl vazifeleri Cenâb-ı Hakk'a îman ve O'na itaat etmek olduğundan, en düşük seviyedeki akla dahi Hâlîk-ı Kerîm'in varlığını idrâk etme kabiliyeti verilmiştir. Az bir akılla dünya işleri lâıykıyla görülemediği hâlde, bu kâinatın bir yaratıcı olduğu bilinebilir. Diğer taraftan, bir eli olmadığında dünyevî işlerini bir derece aksattığı hâlde, aynı insan iki elini ve iki ayağını da kaybetse... Allah'ı tanımada, bilmesinde hiçbir noksanlık duymaz. Akıyla bu kâinatın sultanını idrâk ettikten sonra, bedenî durumunun da müsaadesi nisbetinde O'na karşı ibâdetini yapar.

Âdil-i Mutlak olan Allah-u Azimüşşân, her insana bu dünya imtihanını kazanacak kadar akıl ihsan etmiş, akıl hastaları ile sinn-i teklife¹²⁹ ulaşmayan çocukları imtihandan muaf tutmuştur.

129 Sinn-i teklif: Erginlik, bülüğ çağı. Bir kimsenin aklı başına geldiği; haramı helâli ayırt edebildiği, kadınlık veya erkeklik hâlini bildiği, ergin hâle geldiği yaşı. (Ortalama 12-15 kabul edilir.)

Bu izahlardan sonra, mevzunun fetvâ cihetine gelelim: Mevzu, dünyanın ücra bir köşesinde veya esaret altındaki bir beldede dünyaya gelen bir insanın, bir İslâm ülkesinde dünyaya gelen insanla nasıl bir tutulacağı, bu iki şahsın imtihan şartlarındaki adaletin nasıl izah edilebileceği idi. Önce şunu belirtelim: Yukarıda durumu anlatılan insan, Hanefîlerin itikattaki imamları olan Mâtürîdî'ye göre sadece kendisinin ve bu âlemin bir yaratıcısı olduğunu bilmekle mükelleftir. Diğer îman hakikatlerine ve İslâmî hükümlere aklıyla erişemeyeceği için, onlardan mesul değildir. Şâfiîlerin büyük çoğunluğunun itikattaki imamları olan İmam-ı Eş'arî'ye göre ise, böyle bir kimse Allah'a îman etmese de ehl-i necâtur. Fakat ilm-i kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğu birinci görüşü benimsemişlerdir. Merhum Ömer Nasuhî Bilmen'in bu mevzu ile ilgili açıklamalarını önce kendi ifâdelerinden, daha sonra sadeleştirerek takdim edelim:

“Zaman-ı fetrette yaşayan ve kendilerine savt-ı nübüvvet¹³⁰ vâsıl¹³¹ olmayan kimseler dahi Allah-u Teâlâ Hazretleri'ne îman ile mükelleftirler. Çünkü kuvve-i aklıyeleri, fıtrat-ı selîmeleri kendilerini tevhide, mârifetullaha sâiktir. Lâkin bunlar şer'î ahkâm ile mükellef olmazlar. Zira bu gibi hükümler Enbiyâ-ı İzâm tarafından tebliğ olunmadıkça, akıl ile idrâk olunamaz.

130 Savt-ı nübüvvet: Peygamberlik.

131 Vâsıl: Ulaşma, birleşme.

Fetret¹³², inkıta¹³³ mânâsıdır. Bi'set-i enbiyânın inkıtayla vahy-i İlâhî'nin münkâtı¹³⁴ olduğu zamana denir. Hazret-i Îsâ ile Hâtem-ül Enbiyâ Hazretleri'nin arasındaki zamana ıtlakı mâruftur. Böyle bir zamanda yaşayan insanlara ehl-i fetret tesmiye¹³⁵ olunur. Bi'set-i Nebviyye'den sonra dünyaya geldikleri hâlde şâhik-i cebelde¹³⁶ veya arzın meçhul bir kıt'asında yaşadıkları için kendilerine savt-ı İslâm¹³⁷ vâsıl olmayan eşhas¹³⁸ dahi ehl-i fetret hükmündedir.

Binaenaleyh bunlar bu cihetle mazur olduklarından namaz, oruç gibi şer'î ahkâm¹³⁹ ile mükellef olmazlar. An-

132 Fetret: İki peygamberin gelişi arasında geçen süre.

133 İnkıta: Kesinti, kopukluk.

134 Münkâtı: Son bulmak, devam etmemek, kesilmek.

135 Tesmiye: İsimlendirilmek.

136 Şâhik-i cebel: Dağda, çölde veya baskı ve zulüm rejimleri altında yaşayıp da peygamberleri ve onların getirdikleri dinleri iştmemiş kimseler. <https://www.islamiyet.gen.tr/sozluk/sahik-ul-cebel-nedir.html>

Şâhik-i cebel olanların peygamberliğe ve peygamberlerin gönderilmiş olmasına inanmaları mümkün değildir. Bunlara peygamber gelmemiş gibidir. Bunlar mâzur görüldü. Peygambere inanmaları emr olunmadı. Şâhik-ul-cebel olanlar için Kur'ân-ı Kerîm'de İsrâ sûresinin on beşinci âyetinde: "Peygamber göndermeden önce azâb yapmayacağız" buyruldu. Bunlar hayvanlar gibi hesâbdan sonra ölecekler, Cehennem azâbı ve Cennet nîmeti görmeden ebedî olarak yok edileceklerdir. Kâfirlerin bâliğ olmayan (ergenlik çağına ulaşmamış) çocukları için de durum böyledir. (İmâm-ı Rabbânî). <https://sozluk.ihya.org/dini-terimler/sahik-ul-cebel.html>

137 Savt-ı İslâm: İslâm'ın sesi.

138 Eşhas: Şahıslar.

139 Şer'î ahkâm: İslâm hukûkunun îtikat, ibâdet, muâmelât ve cezâlara âit hükümleri.

cak Allahu Teâlâ'ya îmanın bunlara farz olup olmaması hususunda ihtilâf vardır. Eş'arîye'ye¹⁴⁰ göre mücerred¹⁴¹ akıl ve nazar mârifetullah¹⁴² da kâfi değildir. Herhâlde Allah-u Teâlâ'ya îmanın vücûbu şer'i şerîf ile sâbit olur. Ehl-i fetret adem-i îmanından nâşi¹⁴³ azab-ı nâra müstehak olmaz. Nitekim:

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا

'Biz bir kavme Rasûl göndermedikçe azab etmeyiz'¹⁴⁴ nass-ı Kur'anîsi de bunu nâtıktır.¹⁴⁵ Fakat Mâtürîdiye¹⁴⁶ Eimmesi¹⁴⁷ derler ki: Allah Teâlâ'ya îman etmek fıtrat muktezasıdır. Herkes aklen tevhid-i Bâri'nin hüsnünü idrâk edebilir... Bir insan nerede ve hangi zamanda bulunursa bulunsun, daima nazar-ı intibahına çarpan binlerce hilkat bediâlarını görür dururken, bunların azîm mübdiinin vücuduna aklen istidlâl edememesi tecviz olunamaz... Âyet-i celîleyle nefyolunan azaptan maksad

140 Eş'arîye: Mîlâdî X. yüzyılda İmam Ebû'l-Hasan Ali el-Eş'arî'nin fikirleri etrafında gelişen ve İslâm dîninin inanç esaslarını ehl-i bid'ata karşı ehl-i sünnet anlayışına göre savunup açıklayan hak mezhep.

141 Mücerred: Düşüncede var olan, zihinde soyutlama, tecrit yoluyla elde edilen, soyut.

142 Mârifetullah: Allah'ı bilme ve tanıma.

143 Nâşi: Meydana gelen, ortaya çıkan.

144 İsrâ, 17/15.

145 Nâtık: Konuşan, söz söyleyen.

146 Mâtürîdiye: İslâm akaidinde imam Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Matüridiyye nisbet edilen mezhep. İmam Ebû Mansur el-Mâturidin'in akaiddeki mezhebine mensub olanların meydana getirdiği topluluğa Mâtürîdiyye denilir.

147 Mâtürîdiye Eimmesi: Mâtürîdiye İmamları

ise dünya azabıdır, âhiret azabı değildir. Yahut bu âyet-i kerîmenin nâtık olduğu adem-i tazip, idrâki mümkün olmayan ahlâk-ı şer'iyyenin adem-i icrâsı hâline aittir. Yoksa aklen tahsili mümkün olan mârifetullahın terkine şâmil değildir. Binaenaleyh mârifetullah hususunda hiçbir âkıl mazur olamaz. Bazı ulemâya göre ehl-i fetret üç kısımdır: Birincisi, zaman-ı fetrette yaşadıkları hâlde akıl ve nazarlarıyla vahdaniyet-i İlâhiyeyi tasdik edenlerdir, bunlar ehl-i Cennet'tir. İkincisi, Cenâb-ı Allah'a şerik itti haz edenlerdir, bunlar da ehl-i nârdır. Üçüncüsü, gaflet üzere olup fikr-i Ulûhiyetten zâhil¹⁴⁸ bulunanlardır. İşte ihtilâf bu kısım hakkındadır."¹⁴⁹

Yukarıdaki ifâdelerden anladığımız şudur:

Fetret zamanında yaşayan ve kendilerine peygamber sesi ulaşmayan kimseler dahi, Cenâb-ı Hakk'a îman etmekle mükelleftir. Çünkü akılları, bozulmamış fıtratları kendilerini Allah'ı bilmeye ve birliğine inanmaya götürür. Fakat bunlar diğer dinî hükümlerden mesul değildirler. Çünkü bu gibi hükümler, peygamberler tarafından tebliğ edilmedikçe akılla anlaşılamaz.

Fetret, kesilme mânâsındır, peygamberlerin gönderilmesine ara verilerek, İlâhî vahyin kesildiği zamana denir. Bilhassa Hz. Îsâ ile son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında geçen zaman için kullanılır. Böyle bir zamanın insanlarına, fetret devrinde yaşayan kimse-ler denilir.

148 Zâhil: İhmal eden, unutan.

149 Ömer Nasuhi Bilmen, Muvazzah İlm-i Kelâm, İstanbul, Yeni Matbaa, 1959, s. 82.

Peygamberimizin, peygamber olarak gönderilmesinden sonra, dünyaya geldikleri hâlde, yalnız olarak, dağ başında veya yeryüzünün bilinmeyen bir yerinde yaşadıkları için kendilerine İslâm'ın sesi ulaşmayan şahıslar dahi, fetret zamanında yaşamış insanlar hükmündedir.

Dolayısıyla bunlar bu cihetle mazur sayıldıklarından; namaz, oruç gibi dinî hükümlerle mükellef olmazlar. Ancak, Cenâb-ı Hakk'a îman etmenin bunlara farz olup olmaması hususunda ihtilâf vardır. Eş'arîye'ye göre sırf akıl ve fikir Allah'ı bilmede yeterli değildir. Herhâlde Allah'a îmanın vâcib olması, din ile sâbit olur. Fetret devri insanları, îman etmemekten dolayı Cehennem'e konulmazlar.

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا

‘Biz bir kavme Rasûl göndermedikçe azab etmeyiz.’¹⁵⁰ âyeti delil gösterir. Fakat Mâtürîdîye imamı derler ki: Cenâb-ı Hakk'a îman etmek yaratılış gereğidir. Herkes aklıyla Allah'ın bir olduğunu anlayabilir... Bir insan nerede ve hangi zamanda bulunursa bulunsun, daima, uyanık fikrine çarpan, hikmet ve sanatla yaratılmış binlerce eserleri görüp dururken, bunların Yüce Yaratıcısının varlığına akılla yol bulamaması câiz görülemez... Âyette, edilmeyeceği bildirilen azaptan maksat ise, dünya azabıdır, âhiret azabı değildir. Yahut bu âyetin ifâde ettiği azab etmeme durumu; anlaşılması mümkün olmayan din hükümlerinin yerine getirilmemesi hâline aittir. Yoksa

150 İsrâ, 17/15.

akılla öğrenilmesi mümkün olan Allah'ı bilmenin terki mânâsına gelmez.

Bundan dolayı, Allah'ı bilme hususunda hiçbir akıllı kimse mazur sayılmaz. Bazı âlimlere göre, fetret devri insanları üç kısımdır: Birincisi, fetret zamanında yaşadıkları hâlde, akıl ve fikirleriyle Allah'ın birliğini kabul edenlerdir. Bunlar Cennetliktir. İkincisi, Cenâb-ı Allah'a ortak koşanlardır; bunlar da Cehennemliktir. Üçüncüsü, gaflet üzerine olup, ulûhiyet fikrini ihmal ederek hiç düşünmeyenlerdir. İşte ihtilâf bu kısım hakkındadır.

Ehl-i fetret hakkında Üstad Bediüzzaman Hazretleri şöyle buyurmaktadır:

“Ehl-i fetret, ehl-i necâturlar. Bil’ittifak, teferruat-taki hatîatlarından muâhezeleri yoktur. İmam-ı Şâfiî ve İmam-ı Eş’arî’ce, küfre de girse, usul-ü îmanîde bulunmazsa, yine ehl-i necâtur. Çünkü teklif-i İlâhî, irsal ile olur. Ve irsal dahi, ıttıla ile teklif takarrur eder. Madem gaflet ve mürur-u zaman, enbiyâ-yı salifenin dinlerini setretmiş, o ehl-i fetret zamanına hüccet olamaz. İtaat etse sevap görür, etmezse azab görmez. Çünkü mahfî kaldığı için hüccet olamaz.”¹⁵¹

Bu ifâdelerden de anlaşıldığı üzere:

Fetret döneminde yaşayanların, dinin teferruatındaki hatalarından dolayı ceza görmeyeceklerinde bütün âlimler fikir birliği içindedir. Hattâ İmam-ı Şâfiî ve İmam-ı Eş’arî’ye göre, bunlar îman etmeyip küfre girse

151 Nursî, Mektubat, s. 428.

bile, ondan dahi mesul olmazlar. Çünkü mesuliyet ancak peygamber gönderilmesi ile tahakkuk¹⁵² eder. Ayrıca peygamber gönderilmiş bulunduğu ve peygamberin vazifesinin mahiyetinin de bilinmiş olması gerekir ki, mesuliyet bahis mevzuu olabilsin. Eğer peygamberlerin irşâdları, zamanın geçmesi ve gaflet gibi sebeplerden dolayı gizli kalır da anlaşılmazsa, bu hakikatlere vâkıf olamayanlar ehl-i fetret sayılırlar ve azab görmezler.

Burada şöyle bir sual de akla gelebilir: Peygamberin ismini ve vazifesini işiten, ancak bundan menfi şekilde haberdar edilen kimselerin durumu ne olacaktır?

Bu suale cevap olarak, İmam-ı Gazâlî Hazretleri'nin aşağıdaki tasnifine göz atalım. Bu tasnifinde İmam-ı Gazâlî Hazretleri o zamanda yaşayan Hristiyanların ve henüz Müslüman olmamış bulunan Türklerin durumunu ele almakta ve şöyle buyurmaktadır:

“İnancıma göre, inşaallah Allah-u Teâlâ, zamanımızdaki Rum, Hristiyan ve Türklerin pek çoğunu da Rahmet-i İlâhiye şümûlüne alacaktır. Bunlardan maksadım, uzak memleketlerde yaşayan ve kendilerine İslâm'ın dâveti ulaşmayan Rum ve Türklerdir. Bunlar üç kısımdır:

a) Hazret-i Muhammed'in (s.a.v.) ismini hiç duymamış olanlar.

b) Hz. Peygamber'in ismini, sıfatlarını ve gösterdiği mucizeleri duymuş olanlar. Bunlar İslâm memleketlerine

152 Tahakkuk: Gerçekleşme.

komşu olan yerlerde veya Müslümanlar arasında yaşayan kimseler, kâfir ve mülhidlerdir.¹⁵³

c) Bu iki derece arasında bulunan gruptur. Hz. Peygamber'in ismini duymuşlarsa da vasıf ve hususiyetlerini duymamışlardır. Daha doğrusu bunlar Hz. Peygamber'i taa küçüklüklerinden beri "İsmi Muhammed olan -hâşâ- yalancının biri peygamberlik iddiasında bulunmuştur" şeklinde tanımışlardır. Tıpkı bizim çocuklarımızın "Müseylemetü'l Kezzab" olan yalancının biri, Allah'ın kendisini peygamber olarak gönderdiğini iddia etmiş ve yalancı olarak peygamberliği ile meydan okumuştur" sözünü duymaları gibi. Kanaatime göre bunların durumu birinci grupta olanların durumu gibidir. Çünkü bunlar Hz. Peygamber'in ismini, haiz bulunduğu vasıfların zıdlarıyla birlikte duymuşlardır. Bu ise hakikati araştırmak için insanı düşünmeye ve araştırmaya sevk etmez."¹⁵⁴

Bugün gerek Hristiyan âleminde ve gerekse başka ülkelerde İmam-ı Gazâlî Hazretleri'nin tasnifindeki üçüncü gruba giren insanlara rastlamak mümkündür. Hristiyan âleminde ücra bir köşede içtimâî hayattan uzak ve Din-i Hak'ı bulma imkânından mahrum birçok insanlar bulunduğu gibi, demir perde gerisinde esaret kamplarında hür dünyanın varlığından bile habersiz nice mazlumlardır. Bunların içinde bulundukları hayat şartları ve imkânları ile Din-i Hak olan İslâm dinini bulmalarının

153 Mülhid: Allah'ı tanımayan, inkâr eden, dinsiz, îmansız kimse.

154 İmam-ı Gazâlî, İslâm'da Müsamaha, (Terc. Süleyman Uludağ), s. 60-61.

zorluğu meydandadır. Hikmeti nihayetsiz ve rahmeti her şeyi ihata eden Allah-u Azimüşşân'ın bu gibi kimselere muamelesi, elbette içinde bulundukları şartlarla mütenasip olacaktır.

Şurası da herkesin malûmudur ki, bir rejimin perdesi arkasında ulûhiyeti inkâr maksadıyla mutlak inanca, hususan İslâm dinine karşı derrasâne faaliyet gösteren ifsat komitelerinin mesuliyetleri, gâfil ve mazlumlarla elbette bir olamaz.

Bu mevzu ile alâkalı olarak mazlum Hıristiyanlar hakkında Bediüzzaman Said Nursî Hazretleri'nin şu ifâdelerini nakletmekte fayda görüyoruz:

“Âhırzamanda mâdem fetret¹⁵⁵ derecesinde din ve din-i Muhammedî'ye (s.a.v.) bir lâkaydlık perdesi gelmiş. Ve mâdem âhırzamanda Hazret-i Îsâ'nın (a.s.) din-i hakikisi hükmedecek, İslâmiyet'le omuz omuza gelecek. Elbette şimdi, fetret gibi karanlıkta kalan ve Hazret-i Îsâ'ya (a.s.) mensup Hıristiyanların mazlumları, çektikleri felâketler, onlar hakkında bir nev'i şehâdet (şehitlik) denilebilir. Hususan ihtiyarlar ve musibetzedeler, fakir ve zayıflar, müstebit¹⁵⁶ büyük zâlimlerin cebir¹⁵⁷ ve şiddetleri altında musibet çekiyorlar. Elbette o musibet onlar hakkında medeniyetin sefâhetinden¹⁵⁸ ve küfranından ve felsefenin dalâletinden ve küfründen gelen günahlara

155 Fetret: İki olay arasındaki zaman.

156 Müstebit: Hüküm altındakilere zor ve baskı uygulayan, tahakküm eden kimse, zorba, despot, diktatör.

157 Cebir: Zorlama.

158 Sefâhet: Aşırı derecede zevk ve eğlenceye düşkün olma.

keffâret olmakla beraber, yüz derece onlara kârdır, diye hakikatten haber aldım... Eğer o felâketi çekenler, maz-lumların imdadına koşanlar ve istirahat-i beşeriye¹⁵⁹ için ve esasat-ı diniyeyi¹⁶⁰ ve mukaddesât-ı semâviyeyi¹⁶¹ ve hukuk-u insaniyeyi¹⁶² muhafaza için mücadele edenler ise, elbette o fedakârlığın mânevî ve uhrevî (âhirete ait) neticesi o kadar büyüktür ki, o musibeti onlar hakkında medâr-ı şeref¹⁶³ yapar, sevdendir.”¹⁶⁴

Yukarıdaki ifâdeler, Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu husustaki görüşlerinin hülâsası mahiyetindedir. Bu sebeple yukarıda takdim edilen açıklamaları kâfi bularak diğer kaynaklardan nakiller yapmadık. Konu ile ilgili geniş bilgi isteyenler diğer kelâm kitaplarına, bilhassa Abdurrahman Cezerî'nin Mezâhib-i Erbaa adlı eseriyle, Aliyyü'l-Karî'nin Şerhu'l-Emâli ve Şerh alel-Fıkhi'l-Ekber adlı eserlerine bakabilirler.

Şimdi de mezkûr سوالin diğer bir yönü üzerinde kısaca duralım: İslâmiyet'te, bir İslâm beldesinde dünyaya gelen kimsenin mutlaka Cennet ehli olacağına dair bir hüküm yoktur. İslâm tarihini tetkik edenler bilirler ki, Asr-ı Saadet'te Hazret-i Rasûlullah'ın (s.a.v.) kapı komşusu olan Yahudiler, Müslümanlığı kabul etmemiş ve hayatlarını

159 İstirahat-i beşeriye: İnsanlığın rahatı, huzuru.

160 Esasat-ı diniye: Dine ait esaslar, temeller.

161 Mukaddesât-ı semâviye: İlâhî emre ve vahye dayanan mukaddes şeyler.

162 Hukuk-u insaniye: İnsan hakları.

163 Medâr-ı şeref: Şeref kaynağı sebep.

164 Nursî, Kastamonu Lâhikası, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 97.

Yahudi olarak sürdürmüşlerdir. İslâmiyet, Rasûlullah'ın (s.a.v.) devrinde en canlı dönemini yaşamış olmasına rağmen, o gün Mekke'de yine müşrikler ve kâfirler vardı. Eğer Mekke'de doğan bir insanın Müslüman olması gerekseydi, Ebû Cehil'in, Hazret-i Rasûlullah'ın (s.a.v.) öz amcası Ebû Leheb'in de Müslüman olması icab ederdi. Bilindiği gibi, Hz. İbrahim'in babası, Nemrut'un putçusuydu ve inkârcılardandı. Lût Aleyhisselâm'ın karısı; Nûh Aleyhisselâm'ın ise hem karısı, hem oğlu îman etmedi. Diğer taraftan, Firavun, Allah'ı inkâr edip ulûhiyet dâvâ ederken, Hz. Mûsâ (a.s.) onun sarayında, hattâ onun kucağında yetişti. Firavun'un karısı da Allah'a inanan bir kimseydi. Peygamber Efendimiz (s.a.v) çok arzu etmesine rağmen amcası Ebû Tâlib de îman etmedi.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Sen sevdiğin kimseyi hidâyete erdiremezsin. Ancak Allah dilediğine hidâyet verir.”¹⁶⁵ âyeti bu hakikati açıkça ifade eder.

Demek ki, Rabbini arayan ve O'na yönelen bir kul, Firavun kucağında bile olsa hidâyet nûruna kavuşur. Eğer bir kul Hakk'a karşı kör olsa, peygamber oğlu veya peygamber babası olması dahi onu felâketten kurtaramaz. Bugün de İslâm memleketlerinde binlerce camiler, minareler, ezanlar, İslâmî örf ve âdetler, hattâ mezar taşları İslâm'ı telkin ederken, hâlâ İslâm'dan uzak ve Allah'tan gâfil nice insanlar yok mudur?

165 Kasas, 28/56.

Bu noktada, bazı kimseler tarafından sorulan bir suale de kısaca cevap vermekte fayda mülâhaza ediyoruz:

Sual: Dünyada ortalama altmış yetmiş sene gibi kısa bir ömrün neticesi olarak mü'minin Cennet'te, kâfirin ise Cehennem'de ebediyen kalması adalet-i İlâhiye¹⁶⁶ noktasından nasıl izah edilir?

Cevap: Bu mesele birçok cihetlerle izah edilebilir. Biz bunlardan bazılarını kısa olarak beyan edeceğiz:

Evvelâ, bir mü'min Allah'ın varlığına, birliğine, O'nun mutlak ve nihayet kemâldeki sıfatlarına inanmakla ve O Sultan-ı Ezel ve Ebed'e¹⁶⁷ intisap etmekle nihayetsiz bir kıymet kazanır. Cenâb-ı Hakk'ın ihsanına, lütuf ve ikrâmına mazhar olur. Böyle bir keyfiyetin neticesi ise, nihayetsiz bir saadettir.

Hem mü'min umum mahlûkatın reisi olarak onların tesbihat ve tahiyatlarını kendi nâmına Mâbûd-u Bilhakk'ın¹⁶⁸ dergâhına takdim etmekle küllî bir ibâdet yapmış olur. Kendisine teveccüh eden nihayetsiz nimetlere karşı küllî bir şükür ile mukabele eder. Bu âlemdeki bedî ve garip sanat-ı İlâhiyyeyi¹⁶⁹ hayret ve tefekkür ile temaşa eder, Sâni-i Zülcelâl'i tesbih, tazim ve takdiste bulunur. Böylece kendisine Allah tarafından ebedî bir

166 Adalet-i İlâhiye: Allah'ın adaleti.

167 Sultan-ı Ezel ve Ebed: Saltanatının başlangıcı ve sonu olmayan Sultan, hüküm ve saltanatı ezelden ebede devam eden Sultan.

168 Mâbûd-u Bilhakk: Hakkıyla ibâdete layık olan Allah.

169 Sanat-ı İlâhiye: Allah'ın sanatı.

temaşagâh¹⁷⁰ ve ziyafetgâhın¹⁷¹ kapıları açılır. Bediüz-zaman Hazretlerinin şu harika misalini dikkatinize sunmak istiyorum:

“Nasıl ki bir adam beş kuruş kıymetinde bir hediye ile bir padişahın huzuruna girer ve görür ki, her biri milyonlara değer hediyeler, makbul adamlardan gelmiş, orada dizilmiş. Onun kalbine gelir: “Benim hediyem hiçtir, ne yapayım?” Birden der: “Ey seyyidim! Bütün şu kıymetdar hediyeleri kendi nâmıma sana takdim ediyorum. Çünkü: Sen onlara lââyıksın. Eğer benim iktidarım olsaydı, bunların bir mislini sana hediye ederdim.”¹⁷²

İşte hiç ihtiyacı olmayan ve raiyetinin derece-i sadakat ve hürmetlerine alâmet olarak hediyelerini kabûl eden o pâdişah, o bîçarenin o büyük ve küllî niyetini ve arzusunu ve o güzel ve yüksek itikad liyakatını, en büyük bir hediye gibi kabûl eder.

Aynen öyle de: Âciz bir abd, namazında “Ettahıyyâtü lillâh” der. Yani: Bütün mahlûkatın hayatlarıyla sana takdim ettikleri hediye-i ubûdiyetlerini, ben kendi hesabıma, umumunu sana takdim ediyorum. Eğer elimden gelseydi, onlar kadar tahiyyeler sana takdim edecektim. Hem sen onlara, hem daha fazlasına lââyıksın. İşte şu niyet ve îtikad, pek geniş bir şükr-ü küllîdir.^{173”174}

170 Temaşagâh: Seyir yeri.

171 Ziyafetgâh: Ziyafet yeri.

172 Nursî, Sözlür, s. 387.

173 Şükr-ü küllî: Umumî ve kapsamlı bir şükür.

174 Nursî, Sözlür, s. 387.

Hem îmanın kudsiyetine eren bir mü'min, dünyada faraza ebedî yaşamış olsa, Hâlık-ı Zülcelâl'ine ebediyen itaat ve ibâdet edecek, emirlerine inkiyadda¹⁷⁵ bulunacaktır. "Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır" sırrınca, Cenâb-ı Hak mü'minin bu niyetini bilfiil kabul ederek ona fazlından ebedî bir Cennet'i ihsan buyurur.

"Kâfirin Cehennem'de ebedî kalması" hükmüne gelince:

Evvelâ, küfür, hadsiz bir cinayettir, affı kabil¹⁷⁶ değildir. Zira kâfir nihayetsiz bir kemâl ve cemâl sâhibi olan Allah-u Azimüşşân'ı inkâr etmekle, o Zât-ı Akdes'in azamet ve kibriyâsını, izzet ve celâlini tekzip ediyor; ulûhiyetinin haysiyetine, rubûbiyyetinin izzetine dokunuyor. Hem, Esmâ-i İlâhiyye'nin kâinattaki nihayetsiz tecellilerini tesadüf ve tabiata havale etmekle nihayetsiz bir cinayet işliyor ve O Mâbûd-u Bilhakk'a ibâdet eden umum mahlûkatın hukukuna tecâvüz etmiş oluyor. Elbette böyle nihayetsiz cinayetlerin cezası da ancak ebedî bir Cehennem olabilir.

Hem, küfürdeki isyan ve inkâr ile kâfirin hayra kabiliyeti selb¹⁷⁷ oluyor. Cenâb-ı Hakk'ın vermiş olduğu nihayetsiz hayır kabiliyetini nihayetsiz şerre inkılâb ettiriyor. Faraza bu hâliyle dünyada ebediyen kalsa; küfür, inkâr ve isyanına devam edecektir. Nihayet derecede tefessüh¹⁷⁸

175 İnkiyad: Boyun eğmek, itaat etmek.

176 Kabil: Mümkün.

177 Selb: Ortadan kaldırma.

178 Tefessüh: Bozulma, kokuşma.

eden ve hayra kabiliyeti kalmayan böyle bir kâfirin cezası, elbette ebedî bir Cehennem'dir.

Bu mevzuyu Bediüzzaman Said Nursî Hazretleri'nin şu veciz ifâdeleri ile tamamlayalım:

“Cehennem'in vücudu ve şiddetli azabı, hadsiz rahmete ve hakikî adalete ve israfsız, mizanlı hikmete zıddiyeti yoktur. Belki rahmet ve adalet ve hikmet, onun vücudunu isterler. Çünkü nasıl ki bin masumların hukukunu çiğneyen bir zâlimi cezalandırmak ve yüz mazlum hayvanları parçalayan bir canavarı öldürmek, adalet içinde mazlumlara bin rahmettir. Ve o zâlimi affetmek ve canavarı serbest bırakmak bir tek yolsuz merhamete mukabil yüzer biçârelere yüzer merhametsizliktir. Aynen öyle de, Cehennem hapsine girenlerden olan kâfir-i mutlak¹⁷⁹, küfrüyle hem o Esmâ'ya şehâdet eden mevcudatın şehâdetlerini tekzip¹⁸⁰ ile hukuklarına tecâvüz ve mahlûkatın o Esmâ'ya karşı tesbihkârâne¹⁸¹ yüksek vazifelerini inkâr etmekle hukuklarına tecâvüz ve kâinatın gaye-i hilkatı¹⁸² ve bir sebep-i vücudu¹⁸³ ve bekası olan tezahür-ü Rubûbiyet-i İlâhiye'ye¹⁸⁴ karşı ubûbiyetle mukabelelerini ve âyinedarlıklarını tekzip ile hukukuna bir

179 Kâfir-i mutlak: Tam inkârcı; hiçbir kutsal değere inanmama şeklinde dinsizlik.

180 Tekzip: Yalanlama.

181 Tesbihkârâne: Tesbih edercesine.

182 Gaye-i hilkat: Yaratılış amacı.

183 Sebeb-i vücud: Varlık sebebi.

184 Tezahür-ü Rubûbiyet-i İlâhiye: Allah'ın her bir varlığa yaratılış gayelerine ulaşmaları için muhtaç olduğu şeyleri vermesinin, onları terbiye edip idaresi ve egemenliği altında bulundurmasının açıkça görülmesi.

nev'i tecâvüz ettiği haysiyetiyle öyle azîm bir cinayet, bir zulümdür ki, affa kabiliyeti kalmaz. “İnnâllâhe lâ yağfiru en yüşrake bihî” (Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez) âyetinin tehdidinde müstehak olur. Onu Cehennem’e atmamak, bir yersiz merhamete mukabil, hukuklarına taarruz edilen hadsiz dâvâcılara hadsiz merhametsizlikler olur. İşte o dâvâcılar, Cehennem’in vücudunu istedikleri gibi, İzzet-i Celâl¹⁸⁵ ve Azamet-i Kemâl¹⁸⁶ dahi kat’î isterler.

Evet, nasıl ki bir serseri âsi ve raiyete¹⁸⁷ tecâvüz eden bir adam, oranın izzetli hâkimine dese: “Beni hapse atmazsın ve yapamazsın” diye izzetine dokunsa, elbette o şehirde hapis olmasa da o edepsiz için bir hapis yapacak, onu içine atacak. Aynen öyle de, kâfir-i mutlak¹⁸⁸, küfürüyle izzet-i celâline şiddetle dokunuyor. Ve azamet-i kudretine inkâr ile dokunduruyor. Ve kemâl-i rubûbiyetine¹⁸⁹ tecâvüzüyle ilişiyor. Elbette Cehennem’in pek çok vazifeler için pek çok esbab-ı mucibesi¹⁹⁰ ve vücudunun hikmetleri olmasa da, öyle kâfirler için bir Cehennem’i halk etmek ve onları içine atmak, o İzzet ve Celâl’in şe’nidir.”¹⁹¹

185 İzzet-i Celâl: Haşmet, azamet ve yüceliğin izzeti.

186 Azamet-i Kemâl: Kusursuzluk ve mükemmelliğin büyüklüğü.

187 Raiyet: Halk.

188 Kâfir-i mutlak: Tam inkârcı; hiçbir kutsal değere inanmama şeklinde dinsizlik.

189 Kemâl-i rubûbiyet: Mükemmel terbiye ve idare eden.

190 Esbab-ı mucibe: Gerekirici sebepler.

191 Nursî, Şuâlar, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 229.

Adaletin Kâinatta Tecellisi

Bu kâinatta İlâhî takdir içinde parlayan hadsiz adalet tecellîleri o Âdil-i Rahîm'in kullarını imtihan etmekte de mutlak adalet ettiğine ayrı bir delildir.

Adalet Cenâb-ı Hakk'ın Âdil ismine dayanmaktadır. Yüce Rabbimizin, Hayat, İlim, İrade, Kudret, Semi' (işitme) Basar (görme), Kelâm ve Tekvin olmak üzere sekiz sıfat-ı sübûtiyesi ve bu sıfatlardan tulû¹⁹² eden isimleri vardır. Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden dört bin tane-sini meleklerin bildiği rivâyet edilmekte olup, bunlardan binbir isim insanlar tarafından da bilinmektedir. Bu isimlerden 99'u bir hadis-i şerifte zikredilmiş ve meşhur olmuştur.

Allah-u Azimüşşân, varlığını bildirmek için insanlara akıl ihsan ettiği gibi, sıfatlarını ve isimlerini tefekkür etmeleri için de cüz'î ilim, kudret, irade gibi sıfatlar takmıştır. İnsanlar da bu sıfatlardan doğan çeşitli isimlere sâhip bulunmaktadır. Bu isimler tecellîlerle bilinir. Bir aynanın güneşe karşı tutulması hâlinde, güneş aynada tecellî ettiği gibi, insanın yazdığı güzel bir yazıda da onun hattatlığı tecelli eder ve hattat ismi okunur. Aynı şekilde, bir saate bakıldığında onu yapanın saat yapmayı bildiği, yani âlim olduğu; çarkları hikmetle yerleştirmesiyle hakîm olduğu ve saatteki her bir çarka belli bir şekil ve büyüklük takdir etmesiyle de mukaddir¹⁹³ olduğu anlaşılır.

192 Tulû etmek: Doğmak, görünmek, zuhur etmek.

193 Mukaddir: Her bir şeyin kıymetini biçip, hassas ölçü ve miktarlarla takdir eden Allah.

İşte, bu kâinat sarayında her şeyin nihayetsiz bir kudretle yaratılması Cenâb-ı Hakk'ın Kadîr ismini, her şeye sayısız hikmetler ve faydalar takılması Hakîm ismini gösterdiği gibi, her şeyin bir mizan ve ölçüden çıkması ve her hayat sâhibine hayatı için gerekli şeylerin yeterince verilmesi de Âdil ismini göstermektedir.

Şimdi, İlâhî adaletin kâinattaki sayısız tecellîlerinin iki yönü üzerinde kısaca duralım.

Bunlardan birincisi: Her hayat sâhibine dünyadan faydalanması için gerekli her şeyin âdil bir şekilde verilmesidir. Hâlık-ı Hakîm¹⁹⁴ her bir hayvanı hayatından memnun olacak tarzda yaratmış, rızkını ona sevdirmiş ve bedenini o rızkı elde etmeye uygun bir şekilde yaratmıştır. Mesela, rızık olarak kendilerine et takdir ettiği hayvanların; ruhlarını cesur, bedenlerini çevik, pençelerini kuvvetli ve dişlerini keskin kılmıştır. İnsanlara yardımcı olup, ot ve benzeri şeylerle beslenen hayvanların ise; ruhlarını ünsiyetli, bedenlerini de insanların istifadesine en münasip tarzda yaratmıştır. İşte, bu durum İlâhî adaletin latif bir cilvesidir. Bu letafete ayrı bir güzellik katan diğer bir nokta şudur: Her hayvan, dünyada en güzel bedenine takıldığını, en iyi rızkın ona verildiğini ve en sevimli yavrunun kendi yavrusu olduğunu bilir ve hayatından memnun olur. Mesela, bir dereye neşe ile birbirine seslenen kurbağalar hayatlarından gayet memnundurlar. Yanına yaklaştığınızda aman kurbağalığımı elden alacaklar diye hemen kaçır. Onları Dolmabahçe Sarayı'na

194 Hâlık-ı Hakîm: Her şeyi bir maksat ve gayeye uygun ve yerli yerinde yaratan Allah.

koysanız hapsetmiş olursunuz. Aynı şekilde, bir karga itina ile, ihtimamla beslediği yavrusunu şehzade ile değişmez. Diğer hayvanlar da bunlara kıyas edilebilir.

İnsana gelince; Cenâb-ı Hak, insan rûhunu bedenine bir sultan olarak yaratmış, ona göz, kulak gibi âfâkî¹⁹⁵ ve akıl, hâfıza gibi enfüsî¹⁹⁶ nimetler vermiş ve insan bedenini bu rûhun kolayca faydalanacağı ve kullanacağı şekilde yapmıştır. Hem bütün kâinatı ve içindeki mevcûdatı onun hizmetine vermiştir. O Erhâmürrahîmin¹⁹⁷ insana yaptığı bu kadar ihsanların yanında, hiçbir hayvana insanı kıskanma duygusu vermemiştir. İnsanın bu ihsanlar karşısında yapacağı tek şey, şükür ve minnettarlığını ibâdet ile ilân etmektir. Böyle yapmayıp, insanların bir kısmına bir imtihan ve tecrübe vasıtası olarak verilen bazı dünya nimetlerine kafasını takarak, İlâhî adaleti inkâr etmeye kalkan bir insan, ne kadar nankördür! Hâlbuki böyle bir insana, kendi aklını, ahlâkını, inancını, anne ve babasını kısacası kendi hususî dünyasını o kıskandığı kimseyle değiştirmesini teklif etseniz reddedecektir. O hâlde, Cenâb-ı Hak her bir hayvanı dünya hayatından memnun yarattığı gibi, her bir insana da bu dünyadan hususî bir dünya ihsan etmiş ve dünyasını ona sevdirmiştir.

İlâhî adaletin kâinattaki tecellîlerinden birisi de, bu âlemdeki muvâzenenin¹⁹⁸ korunmasıdır. Bu hakikate de kısaca temas edelim.

195 Âfâkî: Dış dünyamıza ait.

196 Enfüsî: İç dünyamıza ait.

197 Erhâmürrahîmin: Merhametlilerin en merhametlisi Allah.

198 Muvâzene: Denge.

Bilindiği gibi, bir orduda yeni silahlartına alınanlarla terhis edilenler arasındaki muvâzene ile ordunun nizamı sağlanır, hayatıyeti devam eder. Kâinattaki hâdiselere de bu misâlin penceresinden bakınız ve Cenâb-ı Hakk'ın Muhyî (hayat verici) ismiyle dünyaya gönderdiği insanlar, Mümît (ölüm verici) ismiyle terhis ettiği insanlar arasındaki muvâzeneye dikkat ediniz. Sonra, dünyaya gönderilen her çeşit hayat sâhiplerinin erkek ve dişi olarak ikiye ayrılmasına bakınız. Ayrıca, insanların sayısı ve yeme potansiyeli ile rızıkları arasındaki hassas ölçüye dikkat ediniz ve aynı ölçüyü her bir hayvan nev'i için ayrı ayrı göz önüne alarak İlâhî adaletin haşmetini¹⁹⁹ seyrediniz.

Sonra, her bir hayvan nev'inin bu âlemdeki vazifesi ile onun çoğalma kabiliyeti arasındaki ince münasebete nazar ediniz. Mesela, balıklardaki çoğalma kanununun arslanlar için geçerli olması hâlinde, dünyadaki nizamın nasıl bozulacağını düşününüz ve başta insan nev'i olmak üzere her bir nev'ideki farklı çoğalma kanunlarıyla, değişik ömür takdirleri içinde tecellî eden adalete dikkat ediniz.

Daha sonra canlıların dünyaya gelip göçmeleri gibi, sizin vücudunuzda zerrelerin vazife gördüğüne ve terhis edildiğine dikkat ediniz ve bütün hayat sâhiplerinde her an büyük bir hassasiyetle tecellî eden nizam ve mizan içindeki adaleti temaşa ediniz. Diğer bir taraftan aynı muvazenenin, denizlerin, ırmakların ve çeşmelerin gelir ve giderleri arasında da mevcut olduğunu düşününüz. İşte, bütün misaller şu hakikati güneş gibi gösterir:

199 Haşmet: Yücelik, büyüklük, görkem.

Cenâb-ı Hak, nihayetsiz hakîm olduğu gibi, nihayetsiz âdildir de. Bu adalet bir takdirin neticesidir. İlâhî adaleti açıkça ilân eden bütün bu vaziyetler ve hâdiseler, İlâhî kader ile takdir edilmiş ve ona göre yaratılmışlardır. O hâlde, adaletin bu kâinattaki delilleri aynı zamanda kaderin adalet ettiğine delildirler. Mevzumuzu şu sual ile tamamlayalım:

Cenâb-ı Hak –hâşâ– âdil olmayınca, kim âdil olabilir? İnsanların ilimleri cüz’î, nazarları kısadır. Dolayısıyla, hâdiseleri bütün cepheleriyle ihâta²⁰⁰ edemezler. Hem, kudretlerinin de cüz’î olması sebebiyle, çoğu zaman adaleti tatbik edemezler. O hâlde, mutlak âdil, ancak ilmi ve kudreti sonsuz olan Allah-u Azimüşşân’dır.

Adalet güzel bir sıfat olduğuna göre, bütün güzel sıfatlar gibi bu sıfatın da kemâli Allah’ta bulunur. Sonra başta Peygamber Efendimiz (s.a.v) olmak üzere diğer peygamberler ve onların yolunu izleyen diğer bütün mü’minler gelir. İnsanlar hareketlerinde O’nun İlâhî adaletine uydukları nisbette âdil olurlar. O da kendi takatleri nisbetindedir.

Ef’âl-i İbâd (Kulların Fiilleri)

Ef’âl-i ibâd (kulların fiilleri) mevzuu üzerinde Ehl-i Sünnet âlimleri bütün teferruatıyla durmuşlar ve meseleyi her yönüyle açıklığa kavuşturmuşlardır. Bu mevzuda da Ehl-i Sünnet âlimleri istikamet yolunu takip etmiş-

200 İhâta: Etraflı şekilde kavrama ve anlama.

ler, bu yoldan ayrılanlar ya ifrat ya da tefrît ile dalâlete sapmışlardır.

Abdusselâm el-Lekkânî, ef'âl-i ibâd için şöyle bir tasnif²⁰¹ yapmıştır:

İnsanların ihtiyarî fiilleri hakkında üç mezhep vardır:

a) Ehl-i Sünnet: Kulun ihtiyarî amellerindeki hissesi, sadece kesbdir. Kul o fiilleri işlemeye ne mecburdur, ne de onların yaratıcısıdır.

b) Cebriye: Kul, rüzgâr önünde sürüklenen bir çöp gibidir; ihtiyâr diye bir şeyi yoktur ve işlediği fiilleri yapmaya mecburdur.

c) Mûtezile: Kul, ihtiyarî fiillerini Allah tarafından verilmiş bulunan kudretle kendisi yaratır.²⁰²

Biz de bu mevzuyu bu tasnife göre inceleyeceğiz. Önce Cebriye ve Mûtezile mezheplerinin görüşlerini ve bunlara karşı aklî ve naklî delilleri takdim edecek, daha sonra ise ef'âl-i ibâd hakkındaki Ehl-i Sünnet itikadını açıklayacağız. Ehl-i Sünnet itikadını da iki hak mezhep olan Eş'ârîye ve Mâtürîdîye mezheplerine göre ayrı ayrı izah edeceğiz.

Cebriye Mezhebi

Cebriye mezhebine kısa bir bakış: Cebriye mezhebi, bâtil itikad mezheplerinden biridir. Cehm b. Safvân tarafından

201 Tasnif: Sınıflandırma, ayırma.

202 Sa'd-ı Teftazânî, Şerhü'l-Makâsîd, İstanbul, 1305, s. 143.

kurulan bu mezhebin sâlikleri, kazâ ve kaderi inkâr eden Mûtezile fırkasına karşı çıkmışlar, lâkin onların tefritine karşılık bunlar da ifrat ile dalâlete gitmişlerdir.

Bu mezhep sâhipleri Cenâb-ı Hakk'ı şirk ve aczden tenzih etmek kastıyla, insanların cüz'î irade ve ihtiyârlarıyla işlemiş oldukları bütün fiilleri –hayır olsun, şer olsun– kadere havale ederek, insanların irade ve ihtiyârlarının da kendilerine ait olmadığını iddia etmekle hataya düşmüşlerdir. Böylece Allah-u Azimüşşân'ı acz ve şirkten tenzihe çalışırken, bilmeden O Zât-ı Akdes hakkında O'nun ulûhiyetinin şânına lâayık olmayan zulüm ve abesiyet gibi noksanlıkları kabul etme durumunda kalmışlardır. Hem, yaratılıştaki câri olan hikmet ve maslahata aykırı birçok şeyleri itikadlarının icabı olarak Cenâb-ı Hakk'a isnat etmekle Ehl-i Sünnet mezhebinden çıkıp dalâlete sapmışlardır.

Bu mezhep sâkinlerinin itikadları şöyle özetlenebilir:

“Cenâb-ı Hak, kâinatı yaratmadan önce, her şeyi ezeli ilminde takdir buyurmuştur. O takdire göre de kazâ etmekte, yani yerine getirmektedir. Bir şeyin takdiri, ezelde O'nun ilim ve iradesiyle olduğu gibi yaratması da, ancak O'nun yaratması ve icadıyladır. Kulların fiillerini de Hak Teâlâ ezelde takdir etmiştir. Bu fiilleri O ezeli takdirine göre yaratmakta, kazâ etmektedir. Eğer insanlar, ihtiyârî fiillerini kendileri yapsaydılar, yaratıcılık sırf Allah'a mahsus iken, o zaman insanlar da yaratıcı ve icad edici olurlardı. İnsanların hareket ve fiilleri, Hakîm-i Zülcelâl'in ezeldaki takdirine bağlıdır. Çünkü İlâhî takdir, kulların fiillerinden önce olduğundan bu fiillerin takdir edildikleri

gibi meydana gelmeleri zarurîdir. İnsanların hürriyetleri ve muhtariyetleri söz konusu değildir. Cansız şeylerin hareketlerini o Hâlık-ı Zülkemâl²⁰³ yarattığı ve tanzim ettiği gibi, insanların bütün hareketlerini de O yaratmakta ve tanzim etmektedir. Bu noktada, insanın iradesinin hiçbir tesiri yoktur.”

Cebriyeciler bu şekilde düşünmekle, insanların fiillerinde irade ve ihtiyârlarının hiçbir tesiri olmadığını kabul etmektedirler. Bu fikre göre, insan rüzgârın önündeki bir yaprak gibidir. Onun irade ve tercihinden söz edilemez. İçinde pek çok tezatları toplayan bu bâtıl anlayış, akla ve mantığa zıd olduğu gibi, ilim ve hikmete de ters düşmektedir.

Cebriyecilerin hakikatten uzak olan görüşleri, Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından aklî ve naklî delillerle²⁰⁴ tamamen çürütülmüş, hattâ bu görüşün tutarsızlığı alay konusu olmuş ve şöyle bir darb-ı mesel²⁰⁵ ile dile getirilmiştir:

“Cebriyecinin ensesine bir tokat vur. O da ‘bu yaptığın nedir?’ deyince, ‘kazâ ve kader böyle imiş’ de. Bakalım seni mazur görecektir mi?”

Bu noktada bir hususun açıklanmasında fayda vardır. Şöyle ki, bugün Cebriyeciler denilen bir grub, bir fikir ekolü mevcut değildir. Lâkin nefislerine mağlûp olan bazı kimselerin, işledikleri günahların mesuliyetinden

203 Hâlık-ı Zülkemâl: Sonsuz mükemmellik sâhibi olan ve her şeyi yoktan yaratan Allah.

204 Aklî ve naklî deliller: Kur’ân ve hadis gibi nakle dayanan deliller ve akla uygun mantukî deliller.

205 Darb-ı mesel: Atasözü.

kurtulma çabasıyla ileri sürdükleri iddialar, çoğu defa, Cebriyecilerin görüşüne yaklaştığından, bu fikrin sapıklığını genişçe izah edeceğiz.

Cebriye Mezhebine Karşı Aklî Deliller:

Bu görüşün ilim, mantık ve itikad yönünden tutarsızlığını maddeler hâlinde açıklamaya çalışalım:

1- Cenâb-ı Hak zulümden münezzehtir. Cebriyecilerin kabul ettiği gibi, insanların cüz'î iradelerinin hiçbir tesiri yoksa ve insanın bütün fiilleri doğrudan doğruya irade-i İlâhiyye ile meydana geliyorsa, bu takdirde O Âdil-i Rahîm'in²⁰⁶ –hâşâ– âdaletle hükmetmediğini kabullenmek gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın şerhleri kullarına cebren işlettiğini, sonra da iradesi olmayan bu insanları mesul tutarak Cehennem'e attığını kabul etmek, O'na zulüm isnat etmek demektir.

İnsanların işledikleri ihtiyarî fiillerinde hiçbir tesirleri olmadığına ve bu fiillerin sadece Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğine itikad edilmesi hâlinde, içinden çıkılmayacak birçok sorulara kapı açılır; aklî ve naklî delillerle bağdaşmayacak birçok muhallerin (imkânsızlıkların) kabulü gerekir. Şöyle ki:

Bu fikre göre, Firavun, Nemrut ve diğer zâlim ve gaddar kâfirlerin işledikleri nihayetsiz cinayetlerin mesuliyeti kime verilecektir? Bu fiillerin Cenâb-ı Hak tarafından zorla işletildiği iddia edilerek onlar suçsuz mu

206 Âdil-i Rahîm: Adaletle iş gören, sonsuz rahmet ve merhamet sâhibi Allah.

sayılacaktır? Veya onlar mahşer gününde: “Yâ Rabbi, bizim cüz’î irademiz ve ihtiyârımız senden olduğu gibi, cinayetlerimiz de sendendir” mi diyeceklerdir?

Bu fikre göre, dünyada işlenen bütün cinayetlerin, zulümlerin ve küfürlerin mesuliyetini –hâşâ yüz bin defa hâşâ– Hak Teâlâ’ya vermek gibi muhaller²⁰⁷ ortaya çıkmaktadır.

Cebriyecilerin iddiaları gereğince, Cenâb-ı Hakk’ın emir ve yasakları, elleri ve ayakları bağlanarak denize atılan bir adama: “Kendini boğulmaktan kurtar ve ıslanmadan sahile çık” demeye benzer. Sanki Kadîr-i Zülcelâl²⁰⁸ kullarının cüz’î iradelerini cebir ile bağlamış, onları hâdiselerin dağlar gibi dalgaları içerisinde atarak boğulmamalarını emretmiş ve boğulmaya mecbur olan bu insanları âhirette ebedî bir Cehennem’le tehdit etmiştir.

Diğer taraftan, insanların isyandan men edilmeleri, atılan bir mermiye “Hedefi vurma!” demek gibi, mânâsız bir teklif olmaktadır. O iradesiz mermi kendi yönünü tâyin edemediği gibi, insan da kaderin mahkûmu olarak, işlediği amellere yön vermemiş oluyor!

Bu itikadın ne kadar akıldan uzak olduğu yukarıdaki misallerle açıkça anlaşılmaktadır.

2- Eğer Cebriyecilerin iddia ettiği gibi, insanın cüz’î iradesi ve mükellefiyeti olmazsa, o takdirde kitapların indirilmesi ve peygamberlerin gönderilmesi hikmetsiz ve

207 Muhaller: İmkânsızlıklar.

208 Kadîr-i Zülcelâl: Sonsuz haşmet ve yücelik sâhibi ve kudreti her şeyi kuşatan Allah.

mânâsız olur. Diğer taraftan, bu itikada göre, Kur'ân-ı Kerîm'deki emir ve yasaklar da abesiyete, mânâsızlığa inkılâb eder. Mesela, namaz kılan bir kimsenin bu fiilinde cüz'î iradesinin hiçbir hissesi yoksa ve o insan namazı bir cebir altında kılıyorsa, o takdirde Cenâb-ı Hak'ın namaz kılan kullarını Kur'ân-ı Kerîm'de methetmesi –hâşâ– abes olur. Bu medih, bir çocuğa gücü yetmeyeceği bir işi yapmasını emreden bir adamın, o çocuğun elinden tutup işi bizzat yaptıktan sonra başarısı için onu tebrik etmesine benzer. Aynı hâl Kur'ân-ı Kerîm'deki yasaklar için de bahis konusudur. Cenâb-ı Hak'ın bazı fiilleri yasaklaması ve bunları işleyenleri cezalandıracağını bildirmesi, misaldeki adamın çocuğunu bir işten men ettiği hâlde, o işi ona zorla yaptırıp, daha sonra cezalandırması gibi mânâsız ve abes olur.

Hakîm-i Âdil olan Allah-u Azimüşşân'a böyle hakikatsiz ve abes şeyleri isnad eden bu fikir mensupları, elbette dalâlet ehli hükmünü alacaklardır. Bu hüküm gerçeğin ifâdesi olduğu gibi aklın ve vicdanın gereğidir. Bu ikinci maddeyi, Hz. Ali'nin (r.a.) ilim ve irfân fışkıran ifâdeleriyle tamamlayalım.

O yüce imam, Sıffîn muharebesinden dönerken, yanında bulunan ihtiyar bir zâtın kaderle ilgili çeşitli suallerine verdiği cevapların bir bölümünde, özetle şöyle buyurmaktadır:

“Galiba sen kazâ ve kaderi, insanları fiil ve hareketlerinde zorlayıcı ve mecbur kılıcı zannettin, öyle mi? Öyle olsaydı, sevap ve azab, vaad ve tehdit, emir ve yasak bâtıl olurdu. Ve Cenâb-ı Hak tarafından, hiçbir günahkârı

kınama ve kötöleme, hiçbir muhsin ve itaat edeni de me-
dih ve beğenmek vârit²⁰⁹ olmazdı. İyilik eden fenalık eden-
den ziyâde beğenilmeye, fenalık eden de iyilik edenden
ziyâde kötülenmeye ve tahkire lâayık bulunmazdı. Böyle
bir inanç, putperestlerin, şeytanın yardımcılarının, müş-
riklerin, hakkı bâtıldan, hatayı doğrudan ayıramayan câhil
ve basiretsizlerin sözüdür. Onlar bu ümmetin Kaderiye-
cileri ve Mecûsileridir. Cenâb-ı Hak insanları emirlerine
uymakta serbest bırakmış ve onları yasaklarından korku-
tarak sakındırmıştır. İnsan isyana ve itaate zorlanmamış-
tır. Cenâb-ı Hak, peygamberleri lüzumsuz olarak gönder-
memiş, semâvat ve arzı, aralarındaki mevcudatı boşuna
yaratmamıştır. Böyle bir itikad küfür sâhiplerinin bâtil
zannıdır. Onlara yazıklar olsun!”²¹⁰

3- Böyle bir itikad, yaratılıştaki hikmetleri karanlık
ve abes göstermektir. Zira bu dünya, bir müsabaka ve
imtihan meydanıdır. Kulların dünya ve âhiretteki ma-
kam ve mevkileri, Cennet ve Cehennem’deki derece ve
dereceleri onların irade, ihtiyâr, şuur ve idrak sâhibi ol-
malarına bağlıdır. Kulların irade sâhibi olmadıkları kabul
edilince, onların âhiretteki derecelerinin ölçüsü ne olacak-
tır? Hâlbuki elmas mesabesindeki Hz. Ebû Bekir’in (r.a)
rûhu ile kömür gibi Ebû Cehil’in rûhunu birbirinden ayı-
ran ölçü, iradenin kullanılmasıdır.

Diğer taraftan, aklen ve ilmen sâbittir ki, insan id-
rak sâhibidir ve akıl, şuur ve çeşitli hislerle donatılmıştır.

209 Vârit: Olması mümkün olan, olabilecek olan.

210 Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, Matbaa-i
Ebuzziya, İstanbul, 1935, 8. cilt, 5836-5841.

Eğer, insan irade ve ihtiyâr sâhibi değilse, bu nimetlerin verilmesinin bir mânâsı olmaz. Hâlbuki yaratılıştâ israf ve abes yoktur. Yanlış ve abes olan, Cebriyecilerin bu inanç ve anlayışlarıdır.

4- Akıl ve mantık açısından bâtil olan bu itikad, vicdan ve müşâhedelere de aykırıdır. Çünkü her insanın vicdanı, kendisinde bir irade ve ihtiyârın, bir kuvvet ve kudretin bulunduğunu kesinlikle bilir. Mesela ben şu saatte hangi kitabı okumayı arzu ediyorsam, onu elime alabiliyorum. Bu arzuma ve hareketime hiçbir mâni görmüyorum. Daha sonra fikrimi, lisanımı, gözümü o kitaba çeviriyor ve istediğim bir bölümü okumaya başlıyorum. Bu işleri yaparken bütün hissiyatımın, cüz'î irademın hükmü altında olduğunu vicdanen biliyorum ve şehâdet ediyorum. Okumaya karşı nefsimden bir isteksizlik hissettiğim zaman, okuyup okumama arasında bir karar vermek üzere meseleyi muhakeme etmeye başlıyorum. Bu iki şıkkın sebeplerini inceleyip karşılaştırdıktan sonra bir hükme varabiliyorum. Yaptığım muhakeme ve verdiğim hüküm, ezelde Cenâb-ı Hakk'ın ilmindedir, yani O'nun malûmudur. Bu ilim ve takdirin, beni okuyup okumama yollarından birine zorlamadığını kesinlikle biliyorum. Okumanın sebeplerini okumamanınkinden daha kuvvetli bularak bu fiili işlemeye karar verdiğimde, elbette okumanın tercih sebepleri beni bu işe zorlamış ve irademi hükümsüz kılmış değildir. Bunların üzerimdeki baskıları ne kadar fazla olursa olsun, irademle onlara karşı koyacak güçte olduğumdan eminim. Kendimi onların tesirine terk edişim yine irademledir. İşte, bu irade ve iktidar cüz'iyedir. Buna meyelân da denir. Bununla, yukarıdaki

misalde olduğu gibi, karşıma çıkan iki alternatiften birini tercih ediyorum. Aynı cinsten olan iki şeyden birini tercih ettiğimde, birisi bana, “Bunların bütün özellikleri aynı olduğu hâlde, neden birini diğerine tercih ettin?” diyecek olsa, bu tercihi irademle yaptığımı ifâde ediyorum. Söz konusu tercihime bir engel olmadığına göre iki şeyden birini tercihime cebir demek apaçık bir hakikati inkâr etmektir. Bir şeyin diğerinden üstün olan tarafları benim ancak tercih sebebim olur, yoksa irademi ve ihtiyârımı elimden almaz.

5- Cenâb-ı Hakk’ın insanların bütün fiillerini ezelde takdir etmesi, bunların işlenmesinde bir cebir ve baskı kaynağı değildir. Yani, insanların cüz’î iradeleriyle işlediği fiilleri Allah’ın ezelde bilmesi, O’nun ilminin kemâlindendir; yoksa bu ilim, Cebriyecilerin iddia ettiği gibi, insanın iradesini ortadan kaldırmamaktadır.

Bu hakikat, “ilim, malûma tâbidir” kaidesiyle daha önce izah edilmişti. Burada ise kısa bir işaretle iktifa edeceğiz.

Amellerimiz irade bakımından bize, yaratma cihetiyle Allah’a aittir. Cenâb-ı Hak, insanların amellerini, nasıl işleyeceklerse ezelde öyle takdir etmiş ve Levh-i Mahfûz’da kaydetmiştir. Dünyada da kul kendi cüz’î iradesiyle bir işe teşebbüs ettiğinde, Kadir-i Mutlak küllî iradesi ile nihayetsiz kudretiyle o işi yaratmaktadır. İnsanın ihtiyarî fiillerinde Allah-u Teâlâ’nın küllî iradesi, kulun cüz’î iradesine bakmaktadır. İrade ettiğimiz şeyleri Hâlûk-ı Zülcelâl’in yaratmasında elbette ki bir cebirden söz edilemez. Cenâb-ı Hak iradesiyle bizi tercih

ettiğimiz istikâmetin aksine bir yola sevk etseydi, ancak o zaman cebir ve baskı söz konusu olabilirdi.

Netice olarak şunu söylüyoruz: Allah-u Azimüşşân'ın ilmi ezelfîdir. Olmuş ve olacak bütün hâdiseler o ilm-i İlâhî'de mevcuttur. O Âlim-i Külli Şey'in²¹¹ insanların işleyecekleri amellerini önceden bilmesi, öylece takdir ve irade buyurması, kulları hareketlerine zorla sevk etmesi demek değildir. Zira insan ne yapmayı arzu ederse, Cenâb-ı Hak da ezelfî ilmiyle onu bilmektedir. Bunun aksini düşünmek, O Cemîl-i Zülcelâl'e cehl isnad etmek olur. Kaldı ki, Cenâb-ı Hakk'ın ezelfî ilmiyle kulun ihtiyarî fiillerini bilmesi, o fiiller üzerinde müsbet veya menfî bir tesir yapmaz. Cenâb-ı Hakk'ın ilmi, bizi bir işi yapmaya veya yapmamaya zorlamaz. Biz cüz'î irademizle hangi işi yapmaya karar verirsek, Cenâb-ı Hak kudretiyle onu yaratır.

Bahsimize Elmalılı Hamdi Efendi'nin bu mevzuaya ışık tutan bir yazısı ile nihâyet verelim.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, bazı kimselerin muvaffakiyet ve muzafferiyet zamanında bir Mûtezile gibi her şeyi kendi aklına, dirâyetine, ilmine ve kuvvetine verdiği, Allah'tan gaflet ile kendini hâkim ve mâlik tanıdığını ve böylece ubûdiyet²¹² vazifesinden istifa ettiğini ifâde ettikten sonra, aynı kimselerin mağlûbiyet zamanında ise bir Cebriyeci gibi düşünmeye başladığını beyan ederek şöyle buyuruyor:

211 Âlim-i Külli Şey: Her şeyi bilen ve her şey ilmi dâhilinde olan Allah.

212 Ubûdiyet: Kulluk.

“Diğer taraftan muhit arzularına tevafuk etmez, hâdisat-ı hariciye²¹³ seni mağlûp etmeye başlarsa, o zaman da kendinde hasret ve hüsrandan, acz ve ye’sten başka bir şey görmez, hiçbir irade ve ihtiyâra sâhip olmadığını, her şeyin yed-i cebre esir olduğunu ve mevcudiyetinin otomatik ve fakat zenbereği kırık bir makineden ibaret bulunduğunu iddia eder ve kaderi bir ilm-i mütekaddim değil, bir cebr-i mütehakkim mânâsıyla tefsîr edersin. Fakat bunu söylerken ağzının bir gramofon kovanından başka bir şey olduğunu da sezmez değilsin. Sofrana iştihalarına uygun yemekler gelmediği zaman eline geçirebildiğin kuru ekmeği yemekle, yemeyip mevte dâvetnâme göndermek arasında hür ve muhtar bulunduğun ve hiçbir taraftan kuru lokmalar senin ağzına cebren ve kahran tıkmadığı hâlde sen elini, dilini uzatır, onları yersin; hem yersin, hem de hiçbir şey yapmadığına hükmedersin, düşünmezsin ki elin, ağzın yerine senin ihtiyârın ile oynamış, bu oynayış bir sıtma ra’sesi²¹⁴ kabilinden olmamıştır. Fakat sen böyle en muztar²¹⁵ zamanlarında bile ıztırların²¹⁶ yanında ihtiyârlara sâhip olduğun hâlde sana böyle aczini ihsas ettiren hâdisat-ı hâriciye karşısında –evvelkilerin tamamen zıddına olarak– bir mecbur-i mutlak, bir esir-i meyyus, hâsılı bütün bir hiç olduğunu iddia edersin. Yahu! Öyle işin yolunda, muvaffakiyet ve muzafferiyet yanında olduğu zaman hep, böyle aksi zuhur ettiği zaman

213 Hâdisat-ı hariciye: Dışa ait olaylar.

214 Ra’s: Titreme.

215 Muztar: Bir işi, bir davranışı yapmak zorunda kalmış, zorlandığı için aksini yapamaz, başka türlü davranamaz duruma gelmiş, çâresiz (kimse), mecbur.

216 İztiyar: Çâresizlik.

cebr ve kader elinde bir hiç diye iddia ettiğin o sen, bunlardan hangisisin? Hep misin, hiç misin?

Ey Benî Âdem! Ey ifrat ve tefrit içinde puyân olan²¹⁷ beşeriyet! Siz ne hepsiniz, ne hiçsiniz, herhâlde ikisi arası bir şeysiniz. Evet siz, hakk-ı icaddan ve hâkimiyet-i hakikiyeden, galibiyet ve mâlikiyet-i mutlakadan şüphesiz uzaksınız, fakat inkâr olunamaz bir hürriyet ve ihtiyârınız, sizi hâkimiyet-i selâhiyyete mazhar kılan bir intihap ve talebiniz var. Siz hâkim-i yegâne ve mâlik-i mutlak olan Hak Teâlâ'nın nezd-i kibriyâsında hicap ve huzura bürünmüş, müşterek ve münferit vazifelerle tavzif edilmiş birer memursunuz.”

Cebriye Mezhebine Karşı Naklî Deliller:

Beled Sûresi'nin 8-10'uncu âyetlerinde şöyle buyrulmaktadır:

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ﴿٩﴾ وَهَدَيْنَاهُ
النَّجْدَيْنِ ﴿١٠﴾

“Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Biz ona iki de yol gösterdik.”

Elmalılı Hamdi Efendi, bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde şunları ifâde etmektedir:

“Biz ona iki de yol gösterdik.” ifâdesiyle, insanın biri hayra, diğeri şerre giden, yüksek gayeli iki yola hidâyet edildiği beyan buyrulmaktadır. O hâlde insan, gücü

217 Puyân olan: Yuvarlanan.

nisbetinde Allah'ın ihsanlarına karşı şükürünü îfâ edebilmek için hayrı yapmak ve hem kendisini, hem de başkalarını şerden korumakla mükelleftir. Âyetteki “Biz ona iki de yol gösterdik.” ifâdesiyle, işte bu iki gaye gösterilmiştir. Hayır yoluna girmek hidâyet; şer yoluna gitmek de dalâlettir.

Demek ki insan, cüz'î iradesiyle hidâyet ve dalâlet yollarından birisini seçebilecek durumdadır. Bu yollarda gitmek için gerekli bütün cihazat kendisine Cenâb-ı Hak tarafından ihsan edilmiştir. Cebriyecilerin iddia ettiği gibi bu seçmede insanın hiçbir hissesi olmasa ve tercihini kaderin mahkûmu olarak yapsaydı, âyet-i kerîmede beyan edilen iki yolun gösterilmesi keyfiyeti nasıl izah edilecekti? Ayrıca insana verilen o azim sermayenin ne mânâsı olurdu?

Cenâb-ı Hak, başka bir âyette de mealen şöyle buyurmaktadır:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا
بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

“Çünkü biz o insanı birtakım katkılarla mezcedilmiş bir nutfeden yarattık. Evire çevire müptelâ kılmak üzere onu bir semî (işitici) ve basîr (görücü) yaptık. Herhâlde biz ona doğru yolu gösterdik –ister şâkir (şükreden) olsun, ister nankör kâfir–.”²¹⁸

218 İnsan, 76/2-3.

Âyet-i kerîmede, “Herhâlde biz ona doğru yolu gösterdik.” buyurulmaktadır. Yani, “gerek nefislerinde ve gerek âlemde görünen bu kadar delilleri insanın gözünün ve şuurunun önüne koyarak, ona nereden gelip nereye gideceğini ve son muradına ermek için Rabbine karşı ne gibi vazifelerle mükellef bulunduğunu ve nasıl bir yoldan gitmesi gerektiğini anlatarak irşad ettik. Ama o ister Rabbine karşı şükredip îman ve istikamet yolunu tutsun; isterse nankörlük edip küfür içinde kalsın, bu dünya hayatını âhirete tercih etsin.”

Bu âyet-i kerîmede de gayet açık olarak, şâkir veya kâfir olmanın insanın tercihi bırakıldığı beyan edilmiştir. Bu hakikat karşısında, insanın seçme hürriyeti bulunmadığını iddia eden Cebriyecilerin, hak yoldan ne kadar saptıklarını kıyas ediniz.

Yine Cenâb-ı Hak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vasıtasıyla bütün mü'minlere hitaben:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

“Habibim onlara söyle: Hak, Allah’tan gelendir. Ona îman edip etmemek her ferdin kendi ihtiyarındadır.”²¹⁹

Ve:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

“Dinde zorlama yoktur.”²²⁰

219 Kehf, 18/29.

220 Bakara, 2/256.

fermanlarıyla, ilâhî hakikatlerin icbar ile değil; ancak tek-lif ve ikna yolu ile tebliğ edilmesi buyurulmuş, onu ka-bul edip etmemede insana geniş bir hürriyet tanımıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, imtihanın gereği olarak her insana cüz'î irade verdiğinden onları fiillerinde serbest bırak-mıştır. İster inanır, ister inanmaz. Herkes dininde serbest ve muhtardır. Ahkâm-ı İslâmiye altında; müşrik, ehl-i kitap, Yahudi ve Hristiyan hepsi hürriyet-i diniyeleri ile yaşayabilirler. Cenâb-ı Hak, bu dünyayı âhiretin bir tar-lası olarak yaratmıştır. İnsan kendi iradesiyle oraya ne ekerse onu biçecektir.

İnsan vicdanının da, Cebriyecilerin iddialarının yan-lışlığına en büyük bir şâhit olduğu, şu âyet-i kerimelerle ne güzel ifâde edilmektedir:

بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِرَهُ ﴿١٥﴾

“Doğrusu insan kendi aleyhine bir hüccettir. O her ne kadar mazeretlerini sayarak ortaya dökse de.”²²¹

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır bu âyeti şöyle tef-sir eder:

“Yani insan ne yaptığını bilmeyen bir varlık olmayıp, kendine şuuru olan, kendisini kendi vicdanında duyan bir basîrettir. Dolayısıyla, yaptığı bütün fiil ve hareketlerine kendi vicdanında kendisi şâhit olur. O hâlde, halk ne söy-lerse söylesin, kendisi ne kadar mazeretler beyan ederse

221 Kıyâmet, 75/14-15.

etsin, insan Allah'ın huzurunda, asıl kendi hakikatiyle karşılaşacak ve kendisi kendi aleyhine şâhit olacaktır.”²²²

Bu âyet-i kerîmeye karşı artık bir insan, cebir ve kadere istinad ederek, kendisinin veya herhangi bir câninin zulüm ve cinayetini mazur görüp, gösterebilir mi?

Yukarıda arz ettiğimiz âyet-i kerimelere ilâve olarak:

جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“İşlediklerine ceza olarak.”²²³ ifâdesiyle,

جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Kazandıklarına ceza olarak”²²⁴ ifâdesi,

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

“Her kim zerre kadar hayır yaparsa onu görür. Her kim de zerre kadar şer yaparsa onu görür.”²²⁵

hakikati ve herkesin işlediği ibâdet ve taatından sadece kendisinin istifade ettiğini, kazandığı günahlardan da yine kendisinin sorumlu olduğunu beyan eden Bakara Sûresi'nin 286'ncı âyeti gibi pek çok âyetler açıkça ifâde ediyor-

222 Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, Kıyâmet Sûresi tefsiri.

223 Secde, 32/17.

224 Tevbe, 9/95.

225 Zilzâl, 99/7-8.

lar ki, insanlara verilen cezalar, bizzat kendi işledikleri amellerden ileri gelmektedir. Nitekim şu âyet-i kerîme de mezkûr hakikati açıkça ortaya koymaktadır:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ

“Muhakkak, yüce Allah hiçbir şeyle insanlara zulmetmez. Fakat insanlar kendi nefislerine zulmederler.”²²⁶

Bu âyet-i kerîmede Allah-u Azimüşşân, Zât-ı Kibriyâsını, zulûmden tenzih²²⁷ etmekte ve insanların işledikleri amellerinden mesul olacaklarını beyan buyurmaktadır.

Yukarıda birkaç numunesini zikrettiğimiz naklî delillerden ortaya çıkan hakikat şudur: Akıl ve nakil, insanın irade ve ihtiyâr sâhibi olduğuna birlikte şehâdet ediyorlar ve gösteriyorlar ki, Cenâb-ı Hak insandan bütün mazeret sebeplerini kaldırmıştır; o hâlde cebir ve baskı yoktur.

Mûtezile Mezhebi

Mûtezile mezhebine kısa bir bakış: Sahâbe devrinden sonra, tefrika²²⁸ meydana getirerek Ehl-i Sünnet itikadından ayrılan fırkalardan biri de Mûtezile’dir. Bu mezhebin meydana çıkışı şöyle olmuştur. Tabiîn²²⁹ en büyüklerinden olup, zâhirî ve bâtınî ilimleri şahsında toplayan

226 Yûnus, 10/44.

227 Tenzih: Allah’ın bütün kusurlardan, eksikliklerden uzak bulunduğuna inanma ve bunu dille söyleme.

228 Tefrika: Sürekli anlaşmazlık, ayrılık, nifak, ihtilâf.

229 Tabiîn: Sahâbe-i Kirâm Hazretlerini gören mü’minler.

Hasan-ı Basrî Hazretleri'nin²³⁰ Vasıl İbn-i Atâ isimli bir talebesi vardı. Bir gün Hasan-ı Basrî Hazretleri'nin huzuruna gelen bir zât, Hâricîleri kastederek, "Zamanımızda bir cemaat ortaya çıktı ki, onlar günah-ı kebâiri işleyenlere kâfir hükmü veriyorlar.

(Günah-ı Kebâir diye adlandırılan ve günahlık derecesi noktasında birbirinden farklı bulunan büyük günahlardan yedisi, Buhari ve Müslim'in rivâyet ettiği şu hadis-i şerifte beyan edilmiştir:

"Yedi helâk ediciden sakının: Allah'a şirk koşmaktan, sihir yapmaktan, haksız yere adam öldürmekten, yetim malı yemekten, harpte cepheden kaçmaktan ve iffetli hanımlara iftira etmekten."

İbn-i Abbas da günah-ı kebâirin yetmiş yakın olduğunu söylemiştir.)

Bu hususta kanaatiniz nedir?" diye sorduğunda, Hasan-ı Basrî Hazretleri cevap vermeye başlamadan, Vasıl İbn-i Atâ atılarak: "Bana göre günah-ı kebâiri

230 Hasan-ı Basrî: Tabiin'in en büyüklerindendir. H. 21 (M. 642) tarihinde Medine'de doğmuştur. Ölümü H. 110 (M. 728) Peygamber Efendimizin (s.a.v.) evzâc-ı tâhiratından olan Ümmü Seleme'nin âzad ettiği Hayriye isimli bir cariyenin oğludur. Babası Mûsâ İbni Üveys el-Karanî'dir. Yani Hasan-ı Basrî Hazretleri, Veysel Karanî'nin torunudur. Doğduğu zaman Hz. Ömer'e (r.a.) götürmüşler, o da yüzünün güzelliğine izâfeten Hasan ismini vermiştir. Validesi işleri çok olduğu zaman onu Ümmü Seleme'nin yanına koyardı. O da Müslümanların imamı ve önderi olması için dua ederdi. Kendisi dinimizle ilgili ilimlerin her nev'inin ve mâneviyat âleminin önde gelen sultanlarından. Hasan Basrî Hazretleri yedisi Bedir Muharebesi'nde bulunan 130 sahabe ile görüşmüştür.

işleyen ne mü'mindir, ne de kâfirdir. Çünkü mü'min olsa günah-ı kebâir işlemez. İman hakikatlerine inanan kimseye de kâfir denilmez” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine, Hasan-ı Basrî Hazretleri: “Bu bizim itikadımızdan i'tizal etti (ayrıldı)” buyurdular. Bu olaydan sonra, Vasil İbn-i Atâ'nın fikrinde olanlara, i'tizal edenler mânâsına Mûtezile lâkabı verildi.

Bu fırkanın Ehl-i Sünnet inancından ayrıldıkları dört ana mesele vardır:

1- Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını kabul etmezler.

2- Kaderi inkâr ile küfür, şer, zulüm vesair isyanları Rabb-i Celîl'in takdir buyurmadığını ve yaratmadığını iddia ederek, “Kul, fiilinin hâlikıdır (yaratıcısıdır),” derler.

3- Küfür ile îman ortasında üçüncü bir mertebenin daha bulunduğu inanırlar. Onlara göre, büyük günahları işleyen bir kimse, îman ile küfür arasında kalır, ne mü'min, ne de kâfir olur.

4- Cemel ve Sıffîn muharebelerinde iki taraftan birinin mutlaka haksız olduğunu tâyin etmemekle birlikte, bu haksız tarafın fâsık olduğunu ileri sürerler.

Mûtezile fırkasının ef'al-i ibâd²³¹ konusundaki itikadlarının esası şöyle özetlenebilir:

231 Ef'al-i ibâd: İnsanın irade hürriyetini ve sorumluluğunu belirlemek amacıyla üzerinde durulan ve “kulların fiilleri” anlamına gelen kelâm terimi.

Cenâb-ı Hak insanları, kendi fiillerini icat edebilecek bir irade ve ihtiyâra sâhip kılmıştır. İnsanların böyle yaratılması, o Hakîm-i Zülkemâl'in adaletinin muktezasıdır. İnsanlar ancak kendi ihtiyarî fiillerinin yaratıcısı olmakla fiillerinden mesul olabilir veya mükâfat görebilirler. Hayır ve şer kulun isteğine bağlıdır. Cenâb-ı Hakk'ın mülkünde, dilemediği şeyler de olur.

Cebriyecilerin cüz'î iradeyi inkâr ile her şeyi kadere havale etmesine karşılık, bu fırka mensupları da insanların mesul olmaları için kendi fiillerini icad etmeleri gerektiği fikrini benimseyerek, "Kul, fiilinin hâlikıdır" diye bâtıl bir fikre sapmışlardır. Ehl-i i'tizâlî bu bâtıl yola sürükleyen sebep şudur: Onlar, Cebriyecilerin aksine, kulun işlediği fiillerden mesul olacağını kabul etmekle birlikte, insanlardan sudûr eden²³² şerleri Hak Teâlâ'nın yaratmasını, kendi akıllarınca, O'nun azamet ve şânına lâayık görmediklerinden, şer fiilleri kulun yarattığını ileri sürmüşler; bunun neticesi olarak, diğer mübah ve müsbet fiillerin de kul tarafından yaratıldığına ahmakâne hükmetmişlerdir. Bu mezhep sâhipleri, Cenâb-ı Hakk'ın sadece ızdırârî, yani insanın cüz'î iradesi dışında cereyan eden fiilleri yarattığını, ihtiyarî fiillerin ise kul tarafından yaratıldığını iddia ederler. Onlar şerri istemenin ve teşebbüs etmenin şer olduğu, lâkin yaratmanın şer olmadığı hakikatini anlayamadıklarından bu bâtıl yola girmişler, ayrıca bazı cüz'î şerler altında küllî hayırlar bulunacağını idrak edememişlerdir. Mûtezile mezhebine mensub

232 Sudûr etmek: Meydana gelmek, hâsıl olmak, ortaya çıkmak, sâdır olmak.

olan kimseler, Allah-u Zülcelâl Hazretleri’ni şerri yaratmaktan tenzih etmek fikrinden hareket ettikleri hâlde, kulu fiillerinin yaratıcısı olarak kabul etmekle O Hâlik-i Vâhid’e²³³ insanlar adedince şerikler²³⁴ koştuklarının farkına varamamışlar ve gafletten kurtulamayarak dalâlette kalmışlardır. Kısaca, bunlar yağmurdan kaçarken doluya tutulmuşlardır.

Ehl-i i’tizâlin, “Kul, fiilinin hâlikıdır,” iddiasına karşı akîl delilleri, Cebriyecilerle mukayeseli olarak bahsimizin sonunda sunacağız. Şimdi bu fırkanın, “Günah-ı kebâiri işleyen, îmanla küfür arasında kalır,” iddiasına karşı Sa’d-ı Teftazânî Hazretleri Şerhü’l Akâid adlı eserinde şöyle cevap vermiştir:

“Mutlak kebir, kendisinden daha büyük günah bulunmayan küfürdür. Diğer günahlar ise izafidirler. Kendilerinden büyük olanlara nisbeten küçük, küçük olanlara nisbetle de büyüktürler. İşte, küfrün dışında kalan bu günahlardan hiçbirisi, fâilini (işleyeni, yapanı) îmandan çıkarmadığı gibi, küfre de sokmaz. İşlediği günahı hafife almamak ve helâl görmemek şartıyla, bir insan şirk dışındaki günah-ı kebâiri işlemekle “fâsık” ismini almakla birlikte, îmandan çıkmadığına, öldüğünde üzerine cenaze namazı kılınacağına ve tevbe etmeden ölse de Allah’ın dilerse onu affedeceğine Ehl-i Sünnet’in ittifakı, hattâ icmaı vardır. Zaten Cenâb-ı Hak, şirkten başka küçük ve büyük günahları kulun tevbe etmesiyle affedeceğini

233 Hâlik-i Vâhid: Bir olan ve bütün varlıklarda birliği görülen ve her şeyi yaratan, var eden yaratıcı Allah.

234 Şerik: Allah’a ortak koşmak, eş koşmak.

va'detmiştir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hakk'ın tevbe edip düzelenlere karşı gafur ve rahîm olduğu şöyle beyan edilmiştir:²³⁵

أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ
فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tevbe edip de kendini düzeltirse, (bilmiş olsun ki) şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²³⁶

Mûtezile Mezhebine Karşı Naklî Deliller:

Cebriyeciler gibi ehl-i i'tizâlin de ortaya attıkları fikirleri çürüten ve bâtil olduğunu açıkça gösteren yüzlerce âyet-i kerîme mevcuttur. Bunlardan birkaçını aşağıda sunuyoruz:

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Hazretleri, kaderi inkâr edenlere şu âyet-i kerîme ile cevap vermemizi emir buyuruyor:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾

235 Sa'd-ı Teftazânî, Şerhü'l Akâid, Mes'udiye Matbaası, İstanbul 1304, s. 188-192.

236 En'âm, 6/54.

“Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfûz’da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah’a göre kolaydır. Şunun için ki kaybettiğinize gam yemeyesiniz ve size verdiği de güvenmeyesiniz. Allah çok övünen, böbürlenenenlerin hiçbirini sevmez.”²³⁷

E. Hamdi Yazır bu âyetleri şöyle tefsir etmektedir:

“Yani, insanın başına gelen şiddetli hâdiseler ve felâketler Allah’ın ezeli ilminde, Levh-i Mahfûz’da, daha o musibet, yer (dünya) ve nefisleriniz yaratılmadan önce yazılmış bir takdirdir. Allah-u Teâlâ madde ve müddetten münezzeh olduğundan böyle bir takdir O’na gayet kolaydır. Cenâb-ı Hak ezeli ilminde her şeyi takdir etmesi dolayısıyla, sizler kaybettiğiniz dünya nimetleri için Allah’ın takdiri böyle imiş diyerek tesellî bulup sarsılmamalısınız. Diğer taraftan, yine ilâhî takdir dolayısıyla, Allah-u Teâlâ’nın size ihsan buyurduğu nimetleri kendi nefsinizden bilip gurura kapılmamalısınız. Zira Allah-u Teâlâ, çok iftihar edip kendine güvenen mağrurların, kibirlilerin, kendini beğenenlerin hiçbirini sevmez.”²³⁸

Bu âyet-i kerîme, Mûtezile’nin kaderi inkârına karşı en kuvvetli bir delil olduğu gibi, şu âyeti de Mûtezile’nin “Kul, fiilinin yaratıcısıdır” fikrini kesinlikle çürütmektedir:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ

237 Hadîd, 57/22-23.

238 Elmalılı, Hak Dini Kur’ân Dili, 7/434-435.

“Hâlbuki Allah, sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”²³⁹

Yine başka bir âyette de şöyle buyurulmaktadır:

مَا فَزَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

“Biz Levh-i Mahfûz’da hiçbir şeyi noksan bırakmadık. Bundan sonra onların hepsi Rablerinin huzuruna çıkacaklardır.”²⁴⁰

Bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, Levh-i Mahfûz’da hiçbir şeyi noksan bırakmadığını, her şeyi şekli ve büyüklüğüyle, zaman ve mekânıyla, eğer hayat sâhibi ise rızkı ve eceliyle, anne ve babasıyla, hülâsa bütün esas ve teferruatıyla tespit ve tâyin ettiğini, daha sonra bütün hayat sâhiplerinin Mahkeme-i Kübrâ’da huzuruna hesap vermek üzere sevk edileceklerini beyan etmektedir.

Bu âyet kazâ ve kaderi inkâr ederek kulun ihtiyaî fiillerini irade ve kudretiyle yarattığını iddia eden Mûtezile’ye dehşetli bir tokat vurmakta ve Levh-i Mahfûz’da her şeyin tespit edildiğini beyan etmekle, her şeyin ilm-i İlâhî’de bir kadere bağlandığını açıkça ifâde etmektedir. Başka bir âyette ise:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمُّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

239 Sâffât, 37/96.

240 En’âm, 6/38.

“O kimseler ki, bizim âyetlerimizi inkâr ettiler. Onlar sağırdılar, dilsizdirler ve zulûmattadırlar. Allah dileğini şaşırtır, dilediğini de doğru yol üzere kılar.”²⁴¹ buyurulmaktadır.

Merhum Ömer Nasuhî Bilmen, bu âyeti şöyle tefsir eder:

“Yani, İslâm dinini kabul etmeyen mânen ölü mesabesindeki kimseler bizim âyetlerimizi yalanladılar. Bunlar küfür cehaleti ve inat bulutları içinde yaşayan birtakım sağır ve dilsizlerdir ki, Allah-u Teâlâ irade ve ihtiyârını kötüye kullanıp dalâlet cihetine giden herhangi bir şahsı dilerse idlâl eder (dalâlette kılar), kul onu ihtiyâr ettiğinden dolayı dalâlete düşer. Kimi de hidâyete nâil buyurmak dilerse onu da, hak ve hakikati kabule istidadı olduğu için İslâm dinine nâil ve güzel amellere muvaffak eder.”

Ehl-i i'tizâlin, Cenâb-ı Hakk'ın şer ve çirkin şeyleri yaratmadığına inandıklarını ve Hazret-i Allah'ı şerleri yaratmaktan tenzih etmek isterken, şerleri insanların yarattığını iddia ederek dalâlete düşüklerini daha önce belirtmiştik. İşte bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini idlâl²⁴² edeceği hiçbir tevile²⁴³ imkân bırakmayacak kadar açık olarak beyan edilmiştir. Nitekim Ehl-i Sünnet'e göre, hayır olsun şer olsun, her şeyin yaratılması ancak Hâlık-ı Zülcelâl'e mahsustur. İnsanlar cüz'î iradelerini hayır veya şerre kullandıktan sonra, Cenâb-ı Hak dilerse

241 En'âm, 6/39.

242 İdlâl: Hak yoldan çıkarma, saptırma.

243 Tevil: Yorum.

hayra teşebbüs eden kimseyi o işte muvaffak eder, dilerse de dalâlete teşebbüs eden kimseyi idlâl eder.

Bu âyet-i kerîmedeki sağır, dilsiz ve zulümatta olma tahkirlerinden²⁴⁴ Cebriyeciler ve ehl-i i'tizâl de bir hisse almaktadır. Şöyle ki, âyette inkâr ettiler buyurulmakla, inkâr edenlerin insanlar olduğu ve Cebriyecilerin iddia ettiği gibi bir zorlamanın bahis konusu olmadığı ifâde edilmekte ve âyetin sonunda Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini idlâl edeceğinin beyânıyla da şerhlerin yaratılmasını insanlara isnad eden ehl-i i'tizâlin, hakikatten ne derece uzaklaştıkları açıkça ortaya konmaktadır. Dolayısıyla, bu iki zümre de âyet-i kerîmedeki tahkirden hissedardır.

Kaderi inkâr eden ehl-i i'tizâlin bu bâtil fikrini çürüten naklî delillerden son olarak şu iki âyet-i kerîmeyi de kaydedelim:

وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ

“Hiçbir şey yoktur ki, bizim yanımızda hazineleri olmasın. Fakat biz onu ancak malûm bir miktar ile indiririz.”²⁴⁵

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

“Haberiniz olsun ki, biz her şeyi bir kader ile yaratmışızdır.”²⁴⁶

244 Tahkir: Küçük görmek, aşağılamak.

245 Hicr, 15/21.

246 Kamer, 54/49.

Bu iki âyet-i celileden de anlaşıldığı gibi, her şey daha yaratılmadan evvel, ezelde Allah-ı Teâlâ Hazretleri'nin ilminde mukadder²⁴⁷ olan bir kaderi ve bilinen bir haysi-yeti vardır ve yaratması da o kadere göredir.

Cebriye ile Mûtezile'nin Mukayesesi (Akli Deliller):

Cebriyeciler insanların fiillerinde cüz'î iradelerinin hiçbir tesiri olmadığını ve bu noktada insanlarla cansız varlıklar arasında bir fark bulunmadığını iddia etmekle Cenâb-ı Hakk'ı şerikten ve aczden güya tenzih ederken, daha önce de belirttiğimiz gibi, insanlardan sudûr eden, küfür, şer, zulüm gibi birçok fiilleri, o Zât-ı Akdes'e²⁴⁸ is-nad etmekle dalâlete düşmüşlerdir.

Ehl-i i'tizâl ise, insanların işledikleri fiillerle mesuli-yetin kendilerine ait olduğunu kabul etmekle birlikte, vazifesi sadece tercih etme, kesbetme olan insan cüz'î iradesinde, ihtiyarî fiilleri yaratabilecek bir kudret olduğunu tevehhüm²⁴⁹ etmişler ve Cenâb-ı Hakk'ı şer fiilleri yaratmaktan tenzihe çalışırken O'na şerik koşma dalâletine sapsmışlardır. Kulun, fiilini yarattığını kabul etmekle, ihtiyarî fiillerde insanın kader ve kazâya tâbi olmadığına itikad etmişlerdir. Böylece Cebriyeciler ifrat edip cüz'î iradeyi, ehl-i i'tizâl ise tefrit ile kaderi inkâr etmişlerdir.

247 Mukadder: Takdir edilen.

248 Zât-ı Akdes: Bütün noksan ve kusurlardan sonsuz derecede yüce olan Allah.

249 Tevehhüm: Asılsız şüpheye düşme, kuruntuya, vehme kapılma, delile dayanmayan ihtimal üzerinde durma.

Bahsimizi bu iki mezhebin cüz'î iradeye bakış tarzlarını bir misalle izah ederek tamamlayalım.

Bir rıhtımda padişahın gemilerinin dizildiğini ve karşıda iki ada bulunduğunu farz ediniz. Padişah, kaptanların sağdaki adaya gitmelerini emretmiş ve soldaki adaya gitmelerini ise yasaklamış bulunsun. Kaptanlarını emrine itaat hususunda bir imtihana tâbi tutan padişah, soldaki adaya gidenlere de mâni olmasın.

Gemiler aynı cihazlarla donatılmış ve her iki adanın yolu açık tutulmuş olsun. Diğer taraftan, gemilerin seyahat için gerekli her türlü ihtiyacı ve yakıtı yine padişah tarafından temin edilsin. Padişahın emrine uyarak, sağdaki adaya gidenler orada çeşit çeşit sofralarla, nimetlerle karşılaştıkları hâlde, sol adaya gidenler vahşî canavarların hücumuna hedef olsunlar ve görevli memurlar tarafından kendilerine çeşitli cezalar tatbik edilsin.

Misaldeki her bir kaptan, padişahın bir dümenci neferi olarak, gemiye rota vermeye ve istediği adaya gidebilme durumundadır. Bir kaptan hangi adaya gitmek istese gemi onun vereceği rota ile oraya yönelecek ve deniz gemiyi o adaya kadar sırtında taşıyacaktır. Şu noktayı belirtelim ki, kaptan yolculuğun her ânında rotayı değiştirme imkânına sâhiptir. Mesela, sol adaya doğru yol alırken bu kaptan, yolun her noktasında fikrinden dönebilir ve tevbe ederek padişahın istediği, emrettiği istikamete yönelebilir.

Şimdi Cebriye ve Mûtezile'nin bu seyahate bakış tarzlarını inceleyelim:

Cebriyecilere göre, gemiye yön verme hususunda kaptanın hiçbir rolü yoktur. Gemi onun iradesi dışında hareket etmektedir. Böyle düşünmekle Cebriyeciler, bir kaptanın idaresinde belli bir yöne doğru giden bir gemi ile fırtınaların önünde sürüklenen kaptansız bir gemi arasında hiçbir fark görmemektedirler.

Ehl-i i'tizâl ise, geminin bizzat kaptanın irade ve kudretiyle hareket ettiğine inanmakla, vazifesi sadece gemiye rota vermek olan kaptanın, binlerce tonluk bir gemiyi hareket ettirecek bir kudrete sâhip olduğunu zannetmektedirler.

Kaptanın iradesini tamamen inkâr eden Cebriyecilerin bu iddiaları ne kadar ifrat ise, kaptanın gemiyi kendi kudretiyle adaya götürdüğünü iddia eden ehl-i i'tizâlin itikadı da o kadar tefrittir.

Ehl-i Sünnet, her hususta olduğu gibi bu meselede de istikamet yolunu takip etmekte ve söz konusu seyahati şu şekilde değerlendirmektedir:

Ne gemi, kaptanın irade ve kudretiyle hareket etmekte, ne de deniz onun iradesiyle gemiyi taşımaktadır. Bunların hepsi kaptanın iradesi dışında cereyan etmektedir.

Lâkin geminin yönünü kaptan kendi cüz'î iradesiyle tespit etmektedir. Geminin gideceği adayı tâyin eden kaptandır.

İşte misaldeki her bir gemi, bir insandır. O iki ada Cennet ve Cehennem'dir. Deniz ise şu kâinattır. İnsan bedenindeki her bir âzâ ve hücre, kâinattaki her bir sistem

ve küre, o Celîl-i Zülcelâl'in irade ve kudretiyle vazife görmekte ve hareket etmektedir.

Fakat insan, ihtiyarî fiillerinde eli kolu bağılı bir kapitan gibi hâdiselerin denizine atılmış değildir. Vücut gemisinin hareket istikametini kendi cüz'î iradesiyle tâyin ve tespit etmekte, böylece gideceği menzile kendisi karar vermektedir.

Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet'e Kısa Bir Bakış

Ehl-i Sünnet, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) ve Sahâbe-i Kirâm Efendilerimizin gittikleri yola ve mesleğe harfiyen uyan insanların tamamıdır. Bunlar daima Kur'ân ve sünnete uygun olarak tefrika²⁵⁰ yapmadan hareket eden mü'minlerdir. Bu mezhep sâhipleri mütekaddimîn ve müteahhirîn (öncekiler ve sonrakilere) olarak iki kısma ayrılırlar. Asr-ı Saadet'ten itibaren hicrî 300 senesine kadar gelen Ehl-i Sünnet âlimlerine mütekaddimîn nâmı verilmiştir. Selef denince de bu âlimler topluluğu kastedilir. Hicrî 300 tarihinden sonra gelen âlimlere ise müteahhirîn denmiştir. Bu iki kısım âlimler arasında itikad yönünden hiçbir ihtilâf söz konusu değildir. Yalnız, Kur'ân-ı Azimüşşân'daki müteşâbihatı²⁵¹ tevîl²⁵²

250 Tefrika: Sürekli anlaşmazlık, ayrılık, nifak, ihtilâf.

251 Müteşâbihat: Kur'ân-ı Kerim'de mânâsı açık ve kesin olmayan, tefsir ve tevîle ihtiyaç gösteren âyetler, müteşâbih âyetler.

252 Tevîl: Kur'ân-ı Kerim'i ve diğer kutsal metinleri farklı bir görüşle yorumlama.

hususunda, mütekaddimîn ve müteahhirîn arasında görüş farklılığı doğmuştur. Mütekaddimîn, Kur’ân-ı Kerîm’deki müteşâbihattan olan âyetleri tevil etmemiş ve onların mânâları ile de meşgul olmamışlardır. Müteahhirîn ise, birtakım ehliyetsiz kimselerin, müteşâbih âyetlere Kur’ân-ı Kerîm’in kat’î hükümlerine aykırı mânâ vererek fitne kapısını açmaları karşısında bu âyetleri tevil etme yolunu tutmuşlardır. Mesela, “yedullah” ifâdesindeki yed (el) kelimesine mütekaddimîn âlimleri mânâ vermekten kaçınmışlar ve Allah’ın muradı ne ise öyle kabul ederiz demişlerdir. Müteahhirîn ise, Cenâb-ı Hak cisimden ve âzâdan münezzeh olduğundan, buradaki yed kelimesi mecazî olarak, kudret mânâsıdır, yani yedullah ifâdesi kudretullah demektir, diye hükmetmişlerdir. Bu misalden de anlaşıldığı gibi, müteahhirîn, müteşâbihattan olan âyetlere kendi akıllarına göre değil, şeriatın umumî kaidelerine ve sünnet-i şerîfenin düsturlarına uygun olarak mânâ vermişlerdir. Böylece kendi devirlerindeki fitne kapısını kapadıkları gibi, istikbale de ışık tutmuşlardır.

Ef’âl-i ibâd konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri, Cebriye’nin fikrini ifrat²⁵³, Mûtezile’ninkini ise tefrit²⁵⁴ olarak değerlendirmişler ve cebir²⁵⁵ de, tefviz²⁵⁶ de yoktur diyerek, ikisi ortası bir yol takip etmişlerdir. Yani kul yaptığı işleri zorla ve mecbur kaldığı için yapmıyor. Bu yol şöyle özetlenebilir:

253 İfrat: Aşırı gitme, ölçüyü aşma, gereğinden fazla ileri gitme.

254 Tefrit: Gereğinden daha aşağıda olma durumu.

255 Cebir: Zorlama, zor kullanma.

256 Tefviz: Bir iş veya şeyi bir kimsenin üstüne bırakma.

Bütün fiillerin yaratıcısı Hâlık-ı Zülcelâl'dir. Fakat ihtiyarî olan fiil ve hareketlerde insanın kesbi (talebi) söz konusudur. Bu fiillerde insan kâsibdir.²⁵⁷ Cenâb-ı Hak ise Hâlık'tır (yaratandır). İşte, insan bu talebi sebebiyle itaatkâr veya isyankâr olur.

Yukarıda belirtilen Ehl-i Sünnet itikadında mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimleri müttefiktirler. Lâkin cüz'î irade olarak da adlandırılan insan kesbinin mahiyetini açıklama hususunda farklı yollar takip etmişlerdir. Mütekaddimîn zihinleri karıştırmamak için kesb tâbirinden ne kastedildiğini belirtmekten kaçınırken, müteahhirîn kesbin mahiyetini açıklamayı tercih etmişlerdir.

Kesbin mahiyetini açıklama konusunda da müteahhirîn iki ana yola ayrılmıştır. Bunlardan birincisi İmam Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî Hazretleri'nin öncülük ettiği Mâtürîdî, ikincisi ise İmam Ebû'l-Hasan Eş'arî Hazretleri'nin öncülüğünü yaptığı Eş'âriye mezhebidir. İtikadda teferruattan sayılabilecek birkaç mesele dışında, bu iki mezhep arasında önemli bir farklılık yoktur.

257 Kâsib: Taleb eden.

Mâtürîdîye ve Eş'ârîye Mezhepleri

a) Mâtürîdîye Mezhebi

Bu mezhep, İmam Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî Hazretleri'ne tâbi olan mü'minlerin itikaddaki mezhebi-dir. İmam Mansûr Mâtürîdî, Semerkand'la Buhara arasındaki Mâtürîdî kasabasında doğmuştur. Tahsilini orada tamamlamış, ilim ve mârifette kemâlâta ermiştir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin ve bilhassa İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri'nin Kur'ân ve hadisten istihraç ettiği itikadî meseleleri büyük bir ehliyet ve cesaretle müdafaa etmiştir. Vefat tarihi Hicrî 330'dur.

Hanefî Mezhebine mensup olan âlimlerin tamamı, İmam-ı Mâtürîdî'yi itikadda imam kabul etmişlerdir.

Mâtürîdîye Mezhebine Göre Kulların Fiilleri: (Ef'âl-i İbâd)

Mâtürîdîye göre bir insanın kendi kudretini herhangi bir işin iki tarafına da (yani, yapmaya ve yapmamaya)

kullanma selâhiyeti vardır. Bu hakikati ilk önce İmam-ı Âzam Hazretleri keşfetmiş ve buyurmuştur ki: Cebriye fikriyle Mûtezile fikrinin arasındaki sırat-ı müstakîm, ancak insan kudretinin bir fiilin iki tarafına da (yapıp yapmamaya) müsait olduğunu kabul etmekle hâsıl olur. Bu kabul edilmezse cebirden kurtulunamaz.

Mâtürîdîye itikadınca insanın işlediği ihtiyarî bir fiilde, o fiili talep eden, kesbeden, yani cüz'î iradesini o fiilin işlenmesinde sarf eden insandır; dolayısıyla da fâil (fiili işleyen) unvanını o alır. Fiilin meydana gelmesi Cenâb-ı Hak'ın irade ve kudretiyle olduğu cihetle de fiilin hâlıkı (yaratıcısı) yine O'dur. Yani, ihtiyarî fiillerde insan kâsîp,²⁵⁸ Allah ise Hâlık'tır. İnsan, bir ihtiyarî fiili istemedikçe Hak Teâlâ yaratmaz. Bu değişmez, îlâhî bir kanundur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, insana Cenâb-ı Hak tarafından ihsan edilen ve ilm-i kelâm âlimlerince irade-i külliye diye adlandırılan insan iradesi mahlûktur, yani yaratılmıştır. İmam Mâtürîdî insanın irade-i külliyesinin mahlûk olduğunu, fakat bu iradenin bir işi yapıp yapmamaya taallûku demek olan cüz'î iradesinin mahlûk olmadığını kabul etmektedir. İmam Mâtürîdî'ye göre cüz'î irade bir emr-i itibarîdir ve insana verilebilir; emr-i itibarî ise mahlûk değildir.

İnsanın bedeni ve onun ihtiva ettiği bütün âzâları mahlûk olduğu gibi, rûhu ve onun hassası olan bütün duyguları ve latifeleri de mahlûktur. Mahlûk olmayan

258 Kâsîp: Kesbeden, talep eden.

sadece cüz'î iradedir. Eğer onun da Allah tarafından yaratıldığı iddia edilirse, ortada teklife sebep olacak hiçbir şey kalmaz ve insanın bütün fiilleri ızdırârî olur. İnsan o takdirde her şeyi Allah'ın irade ve kudretine tâbi olarak bir cebir altında yapmış olur ve artık insanın ihtiyarî fiillerinden bahsedilemez. Cüz'î iradenin mahlûk olmayıp, emr-i itibarî olması, İslâm'ın tevhid akîdesine, yani her şeyi Allah-u Azimüşşân'ın yarattığı hakikatine aykırı değildir. Evet, hiç şüphe yoktur ki her şeyi yaratan ancak Cenâb-ı Hakk'tır. Lâkin cüz'î irade şey tarifi içine girmemektedir. Arapça'da şey "mevcut" eşyadır. Her şeyin hariçte vücudu vardır ve haricî vücudu bulunmayana şey denilmez.

Şey tâbirini bir an için hariçte vücudu bulunmayanlar için de kullandığımızda eşyayı üçe ayırabiliriz: Birincisi, hariçte vücudu olan (var olan) şeyler; ikincisi, mâdum olan (varlığı söz konusu olmayan) şeyler; üçüncüsü ise mevcut ile mâdum arasında bulunan yani ne hariçte vücudu olan, ne de yokluğuna hükmedilebilen şeylerdir. İşte, bu üçüncü gruba, emr-i itibarî, emr-i izafî veya emr-i nisbî denir. Fakat emr-i itibarî denince itibar edilen hayalî bir şey anlamamak gerekir. Bunlar için vücud-u nefsü'l-emriyesi bulunan hakâik-ı nefsü'l-emriyedendirler denilmektedir. Alt üst, sağ sol, büyük küçük, uzak yakın, az çok hep bu gruba girer. Bunların hariçte vücudu bulunmamakla birlikte, yoklukları da iddia edilemez. Mesela, bizim sağ ve sol kollarımızı yaratan Cenâb-ı Hakk'tır. Kollar mahlûk olmakla birlikte sağ ve sol mahlûk olmayıp birer emr-i itibarîdir. Aynı şekilde bizi ve babamızı yaratan yine o Vâhid-i Ehad'dir. Biz ve babamız birer

mahlûk olduğumuz hâlde, babalık ve oğulluk birer itibarî emirdir, mahlûk değildirler.

İşte arzu, talep, kesb ve meyelan da denilen cüz'î irade bir emr-i itibarîdir. Hariçte vücudu yoktur ve mahlûk değildir. Yani, insanın hem küllî iradesi, hem de işlediği fiiller mahlûktur; lâkin küllî iradesiyle bir fiili işlemeye yönelmesi ve o fiili talep etmesi mahlûk değildir. Bu talep fiil de değildir. İlm-i kelâm ıstılâhında talep (cüz'î irade) için hâl tâbiri kullanılır.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır da cüz'î iradenin (talebin) mahlûk olmadığını izah ederken:

“Talep bir mevcut değil, mevcutlar mâbeyninde (arasında) bir nisbetten, bir izafetten ibarettir ve irade-i külliye denilen kuvve-i iradiye mahlûktur. Fakat irade-i cüz'îye ve talep ve ihtiyârla kesb dediğimiz karar, gayr-i mahlûktur ve bizim bir nisbetimizdir.”²⁵⁹ buyurmaktadır.

Aşağıda mastarî mânâlar (okumak, yazmak, gitmek gibi) için yapacağımız açıklamaların bu meseleye biraz daha ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Bütün mastarî mânâlar emr-i itibarîdir. Bunların hariçte vücudu yoktur ve mahlûk değildirler. Mahlûk olan hâsıl-ı bil-mastardır (mastardan çıkan şeydir). Yazı yazmak mastar, yazı ise hâsıl-ı bil-mastardır. Yazı yazmak itibarî bir emirdir, hariçte vücudu yoktur ve mahlûk değildir. Yazı ise hâsıl-ı bil-mastardır ve haricî vücut sâhibidir. Biz yazan unvanını yazıdan değil, yazmaktan alıyoruz.

259 Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I/107.

Nitekim: “İlm-i sarf kaidesince ism-i fâil bir emr-i nisbî olan mastardan müştaktır. Yoksa bir emr-i sâbit olan hâsıl-ı bilmastardan inşikak etmez” ifadesi bu hakikati izah etmektedir.

Diğer bir misal: Su içme fiilinde hem elimiz, hem de su mahlûk olduğu gibi, elimizi hareket ettirerek ağzımıza götürme fiilimiz de mahlûktur. Lâkin içmek mastarı mahlûk değildir. Zira hariçte içmek diye bir şey gösterilemez. İşte insanın su içmeyi talep etmesi ve suyu içmesi hâdisesinde su içmeyi talep etmek ve su içmek mahlûk olmayıp birer emr-i itibarîdir.

Aynı şekilde arkadaşınıza bir meyve ikram ettiğinizde siz, arkadaşınız ve ona ikram ettiğiniz meyve Cenâb-ı Hakk’ın birer mahlûkusunuz. Lâkin arkadaşınıza meyve ikram etmeniz mahlûk olmayıp bir emr-i itibarîdir, hariçte vücudu yoktur. Fakat bu ikram inkâr edilemez. İşte, siz mükrim (ikram) eden unvanını, bu ikramı yapmanızdan kazanırsınız. Yoksa Mûtezile’nin iddia ettiği gibi, bu unvanı almanız için meyveyi yaratmanız icab etmez. Meyvenin hâlıkı (yaratıcısı) Cenâb-ı Hakk’tır. Siz meyveyi yapmaya değil, onu arkadaşınıza ikram etmeye sâhipsiniz. Bu da itibarî bir emir olduğundan, Cenâb-ı Hakk’a yaratma cihetiyle ortak olmaktan söz edilemez.

İşte sizin selâhiyetiniz, o meyveyi ikram edip etmeye meyletmenizdir. İkram etmemeye karar verdiğinizde, söz konusu fiil meydana gelmez. İkrama karar verdiğinizde ise Cenâb-ı Hakk’ın irade ve kudretiyle kolunuzu hareket ettirerek meyveyi arkadaşınıza verirsiniz.

Yukarıdaki misaller gibi, namaz kılmak da mastarî mânâdır ve mahlûk değildir. Namaz kılan bir kimse- nin yaptığı hareketlerin tamamı hâsıl-ı bil-mastardır ve Cenâb-ı Hak tarafından yaratılmaktadır. İnsanın iktida- rında olan, namaz kılmayı talep edip etmemektir. Bun- lar ise birer emr-i itibarîdir.

Son olarak bir meseleye daha kısaca temas edelim: Mâtürîdîye mezhebine göre insanların kendi ihtiyarî fiil- lerinde tesirleri vardır ve bu fiiller iki kudretin, yani insan kudretiyle Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, içtimâıyla mey- dana gelir. Bundan anlaşılan mânâ şudur: Bir insan ken- disinde bilkuvve bulunan küllî kudretiyle birçok ihtiyarî fiilleri işleme imkânına sâhiptir. Bunlardan birine karar verdiği zaman kudreti cüz'îleşir, yani o işe yönelir. İşte, insanın ihtiyarî fiillerindeki tesiri, kendisindeki küllî kud- reti cüz'î kılmaktan, belki bir işe yönelmekten ibarettir. Bunun üzerine Celîl-i Zülcemîl mutlak kudretiyle o fiili yaratır. İşte, insanın bu teşebbüsü ve Cenâb-ı Hakk'ın da fiili yaratması, iki kudretin içtimâi olarak ifâde edilmiş- tir. Yani, ihtiyarî bir fiilin vücûda gelmesinde insan kâsîp (kesbeden, talep eden), Allah-u Teâlâ ise Hâlık'tır.

b) Eş'arîye Mezhebi

Bu mezhep, İmam Ebû'l-Hasan Eş'arî Hazretleri'ne tâbi olan mü'minlerin itikaddaki mezhebidir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensub olan âlimlerin büyük ek- seriyetinin itikadda mezhep reisi olan İmam Ebû'l-Hasan Eş'arî, Sahâbe-i Kirâm'ın fıkıh âlimlerinden Ebû Mûsâ Eş'arî Hazretleri'nin evlatlarındandır. Kendisi önceleri

Mûtezile mezhebini benimsemişken, daha sonra rücû ederek (o fikrinden dönerek), Ehl-i Sünnet'i kabul etmiş ve bu konuda çeşitli kitaplar yazmıştır.

Eş'arîye Mezhebine Göre Kulların Fiilleri: (Ef'âl-i İbâd)

İtikadda iki hak mezhep olan Mâtürîdîye ve Eş'arîye arasındaki farklılıklar, genellikle itikada dair tâlî meselelerde, bilhassa cüz'î iradenin mahiyetinin açıklanmasında ortaya çıkmaktadır. Eş'arîlere göre, irade-i külliye gibi cüz'î irade de mahlûktur. İnsanın kudreti, iradesi ve bunlarla ortaya çıkan bütün ihtiyarî fiiller Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkudur. Diğer varlıklar gibi insanların da fiillerini yaratan ancak Hâlık-ı Külli Şey'dir. Fakat sevap ve cezaya müstahak olmak hikmetine binâen insanlara, yapacakları işleri tercihe selâhiyetli bir irade ve tesire kabiliyetli bir kudret verilmiştir.

Böylece, Eş'arîler insan irade ve kudretini kabul etmekle, bunları tamamen inkâr eden Cebriyecilerden ayrılmaktadırlar. Lâkin Mâtürîdîler gibi insan kudretine tesir vermek yerine, bu kudretin sadece tesire kabiliyetli olduğunu kabul etmektedirler. Bu noktada iki mezhebin farkı şu şekilde ortaya çıkıyor: Eş'arîler insan kudretinin tesire kabiliyetli olduğunu kabul etmekle, insanın yapmak istediği bir işte sadece “Kudretim yetse de bu işi yap-sam” gibi bir arzu beslediğine ve bu arzu üzerine Cenâb-ı Hakk'ın o işi insan kudretinin hiçbir tesiri olmaksızın yarattığına itikad etmektedirler. Hâlbuki Mâtürîdîler insan kudretinin ihtiyarî fiillerde tesiri olduğuna ve bir ihtiyarî fiilin ancak iki kudretin, yani insan kudreti ve Allah-u

Azimüşşân'ın mutlak kudretinin içtimâıyla ortaya çıktığına inanmaktadırlar.

İki mezhebin insan kudreti hakkındaki bu görüş farklılığı, aynı ölçüde, cüz'î iradenin tarifinde de görülmektedir. Cüz'î irade için Eş'arîler: "İnsanın bir işi yapıp yapmama yollarından birine meyli ve iştiyakıdır," derken, Mâtürîdîler: "İnsandaki küllî iradenin bir işi yapıp yapmama yollarından birine taallûkudur," demektedir. Eş'arîler meyil ve iştiyak tâbirlerini, Mâtürîdîler ise taallûk tâbirini kullanmaktadır.

Eş'arîlerin en büyük imamlarından olan Kadı Ebûbekir Bakıllânî ve Üstad Ebû İshak İsferânî'nin görüşleri Ebû'l-Hasan Eş'arî'den ayrılmakta ve Mâtürîdîlerin görüşünü teyid etmektedir. Her iki zât da insanın ihtiyarî fiillerinin iki kudretin içtimâıyla vuku bulduğunda ittifak etmişlerdir. Görüşlerin farklılık arz eden yönü şudur: Ebûbekir Bakıllânî insan kudretinin fiilin vafına, İlâhî kudretin ise fiilin aslına taallûk ettiğini ifâde etmektedir. Buna göre, mesela yazı yazma fiilinin aslını yaratan Cenâb-ı Hakk'tır. Yazılan bir yazı dinimizin ve milletimizin lehinde olabileceği gibi, aleyhinde de olabilir. Birinci hâlde yazının faydalı olduğundan, ikincisinde ise zararlı olduğundan bahsedilir. İşte, yazı yazma fiilinin bu faydalı ve zararlı olma vasıflarına insanın kudreti taallûk etmektedir. Yani, bu vasıflardan birine karar veren ve ona göre yazı yazmaya teşebbüs eden insandır.

Ebû İshak İsferânî ise hem insan kudretinin, hem de İlâhî kudretin, fiilin aslına taallûk ettiğini kabul etmiştir. Buna göre, insan kudretinin tesiri fiili vücuda getirmeye

kâfi gelmediğinden, fiil Cenâb-ı Hakk'ın kudretiyle vücud bulmaktadır. Her iki görüşte de insan kudretinin taallûku esas olduğundan, bu görüşler insan kudreti ve cüz'î iradesinin mahlûk olduğu şeklindeki Eş'arî fikrinden ayrılmaktadır.

Birkaç Mesele...

Kader ve Tevekkül

Tevekkül, Allah’a güvenmek, dünyaya ve âhirete ait maksatlara ulaşmak için gereken bütün tedbirleri aldıktan ve sebeplere tam riayet ettikten sonra neticeyi Allah’tan beklemek ve tesiri O’ndan bilmektir.

Tevekkül, iki kısımdır. Birisi, Peygamberler ve onlara yakın müşitlerin tevekkülü; diğeri de bütün mü’minlerin tevekkülüdür.

Peygamberlerin tevekkülü, bütün sebepleri de ortadan kaldırarak, yalnız Allah’a itimat etmeleri, neticeyi O’ndan bilmeleri ve O’ndan gelen her şeye şükretmeleridir. Hazret-i İbrahim (a.s.) ateşe atıldığında, kendisine: “Hâlini Allah’a arz et!” diyen Cebrail’e (a.s.): “Allam-ül Guyub olan Allah’ın hâlimi bilmesi yeterlidir, niyazımı arz etmeye gerek yoktur.” demesi bunun güzel bir örneğidir.

Medine’ye hicretleri sırasında Hazret-i Ebû Bekir-i Sıddık’la beraber Sevr Mağarası’nda bulunan Peygamber

Efendimizin (s.a.v.), kendilerini öldürmek için takip eden müşrikleri görünce telaşlanan Hz. Ebû Bekir’e (r.a):

لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا

“Mahzun olma. Allah bizimle beraberdir.”²⁶⁰ buyurması, O’nun (s.a.v.) tevekkülde de emsalsiz olduğunu göstermektedir.

Mü’minlerin tevekkülü ise, bütün sebepleri hakkıyla yerine getirip neticeyi yalnız Allah’tan beklemeleridir. Gerekli sebeplere riayet etmeden tevekkül edilmez. Nitekim Hazret-i Peygamber Efendimiz (s.a.v.) devesini salıvererek Allah’a tevekkül ettiğini söyleyen bir bedeviye:

“Deveni bağla da öyle tevekkül et.”²⁶¹ buyurmuşlardır.

Tevekkülün esası gerekli sebeplere başvurduktan sonra insanlardan bir şey beklememek, sebeplere güvenmemek ve her neticeyi yalnız Allah’tan bilmektir. Muhtaç olmamak için çalışmak, hasta olunca ilaç kullanmak tevekkülün gereğidir.

Cenâb-ı Hak, hikmetinin gereği olarak dünyadaki her şeyi bir sebebe bağlamıştır. İnsanların bu sebeplere riayet ederek gayret göstermeleri vâciptir. Nitekim Cenâb-ı Hak:

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى

²⁶⁰ Tevbe, 9/40.

²⁶¹ Tirmizi, Sıfat’ül-Kıyame, 60.

“İnsana çalıştığından başkası yoktur.”²⁶² buyurarak, çalışmanın vâcip olduğuna işaret etmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de: “Allah, elinden iş gelen sanatkâr mü’min kulu sever.”²⁶³ buyurmakla, insanları çalışmaya teşvik etmiştir.

İslâmiyet’in emrettiği tevekkülü iyi anlamayan bazı kimseler, sathî bir görüşle tevekkülü tembellik, miskinlik ve zillet olarak anlamışlardır. Özellikle Batılı kaynaklar İslâm’da tevekkülü kasten böyle göstermekte ısrar etmektedirler. Onun için, tevekkülü ayrı olarak ele almayı ve açıklamayı zaruri gördük.

Bediüzzaman Hazretleri tevekkülü şöyle tarif eder:

“Tevekkül, esbabı bütün bütün reddetmek değildir. Belki esbabı dest-i kudretin perdesi bilip riayet ederek; esbaba teşebbüs ise, bir nevi dua-i fiilî telakki ederek; müsebbebatı yalnız Cenâb-ı Hakk’tan istemek ve neticeleri ondan bilmek ve ona minnettar olmaktan ibarettir.”²⁶⁴

Burada önce esbab ve müsebbebat tâbirleri üzerinde kısaca duralım.

Esbab (sebepler), vasıtalar ve şartlar mânâsına gelmektedir. Cenâb-ı Hak dünyevî ve uhrevî her neticeyi birdakım şartlara ve sebeplere bağlamıştır. Bu, Hak Teâlâ’nın değişmez bir kanunudur. Sebeplere takılan neticelere de “müsebbebat” denmektedir. Mesela ibâdetler sebep, ebedî saadet ise müsebbebtir. Aynı şekilde ağaç sebep, meyve

262 Necm, 53/39.

263 Taberani, Evsat, 8/80; Beyhaki, Şuabu’l-Îman, 2/88.

264 Nursî, Sözlük, s. 338.

müsebbebtir. Veya güneş, toprak, su ve hava birer sebep olarak düşünüldüğünde, ağaç müsebbeb olur. Sebepleri de müsebbepleri de yaratan Cenâb-ı Hakk'tır.

Tesirleri olmasa da sebepler, Allah'ın kanunları olup, bunlara riayet etmeyenler neticelerden mahrum kalırlar. İşte, tevekkül; sebeplere riayet ettikten sonra neticeyi Allah'tan beklemek, O'na itimat etmek ve O'ndan gelecek her şeyi –arzumuza uysun veya uymasın– rıza ve memnuniyetle karşılamak demektir. Yoksa sebep ve şartları bir tarafa itmek, İslâm'ın tevekkül anlayışı ile bağdaşmaz.

Nitekim bir âyette mealen şöyle buyrulur:

فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ

“Azmettiğin zaman Allah'a tevekkül et.”²⁶⁵

Bu âyetten de açıkça anlaşıldığı gibi, çalışmayıp oturarak tevekkül edilmez. Allah'a güvenmeyen kimse, ya kendisine veya sebeplere itimad edecektir. Kendisinin ve sebeplerin gayet âciz olması cihetiyle, insan ancak bütün sebepleri yaratan ve o sebeplerin eli ile insana hadsiz lütuf ve ihsanda bulunan Erhamü'r-Rahimîn'e istinad etmekle kalben huzur bulabilir.

Cenâb-ı Hak, insanı maddesi ve mânâsı ile bu âlemde süzmüş ve onu kâinat ağacına bir meyve hükmünde yaratmıştır. Bu yaratılış sebebiyle, insanın kâinatla her bakımdan alâkası vardır. Hangi işi yapmak istese önce o işe

265 Âl-i İmrân, 3/159.

teşebbüs edecek, daha sonra da bu âlemde kendisine yardımcı olacak sebeplere riayet edecektir. Nefsî teşebbüsle haricî sebeplerin bir araya gelmesi, neticeyi Allah'tan istemek için fiilî bir duadır. Neticeyi yaratacak olan ancak O'dur. İşte tevekkül bu noktada başlar.

Bu hakikati bir misalle izah edelim:

İnsan, buğday elde etmek istediği zaman tarla ile bir cihette el ele verir. Onu sürer, eker ve sular. Böylece şahsen teşebbüs etmekle birlikte sebeplere de riayet ettikten sonra Allah'a tevekkül eder ve neticeyi kalp rahatı ve rıza ile bekler.

Bu misalden anlaşıldığı üzere sadece insanın teşebbüsü neticeye kâfi gelmediği gibi, insan teşebbüs etmedikçe tarla, su, tohum gibi sebepler de neticeyi meydana getirememektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bir kanunudur. O'ndan buğday istemenin yolu, ferdin o işe teşebbüsü ve sebeplere uymasındır.

Şimdi, İslâm'ın tevekkül esasına karşı gelenlere şunu soralım: Misaldeki adamın, elinden gelen her şeyi yaptıktan, her sebebi ve şartı yerine getirdikten sonra, tevekkül etmeyip evinde bir kış süresince merak ile rahatsız olması mı daha iyidir, yoksa: “Beni benden iyi bilen, bana benden daha şefkatli olan Rabbimden ne gelirse hoştur. Ana rahminde, o karanlık menzilde, beni şefkatle besleyen, dünyaya geldiğimde ise baba ocağını ve anne kucağını benim imdadıma gönderen; dağları madenleriyle, bağları meyveleriyle, denizleri balıklarıyla bana hizmetkâr eden o Hâlık-ı Kerîm benim için ne takdir ederse onda hayır vardır. Benim kudret ve kuvvetim gibi fikrim de kısıdır.

Hangi âzâları almamın hakkımda hayırlı olacağını ana rahminde bilemediğim gibi, hangi neticenin öteki âlemde lehime olacağını da bu âlemde bilemiyorum. O hâlde, O'na tevekkül ve itimad ediyorum” deyip neticeyi sabır ve rıza ile beklemesi mi daha iyidir? Veya bir hastanın, doktorun verdiği ilaçları kullandıktan sonra Allah’a tevekkül ederek sabır içinde şifâ talep etmesi mi, yoksa tevekkül etmeyerek neticeyi aşırı bir merakla beklemesi ve mânen perişan bir vaziyete düşmesi mi daha iyidir?

Bu hakikate ârif olan bir mü'min şöyle der:

Yâ Rabbi, benim irade ve arzu ettiğimi bana ihsan buyurursan hamd ve şükrederim. Eğer irade ettiğimin aksini tecellî ettirirsen, senin irade buyurduğunu memnuniyetle kabul eder ve onu benim arzumdan bin kat daha fazla sürûrla karşılarım.

Görülüyor ki, tevekkül Müslümanlar için bir zaaf ve tembellik kaynağı değil, bir kuvvet hazinesidir. Tevekkül insana her zaman metanet ve şecaat²⁶⁶ kazandırır. Korku ve hastalıklara karşı en güzel bir devâ olan tevekkül, insana büyük bir kuvvet ve cesaret verir. İnsanın cüz'î iradesi dışında cereyan eden umumî âfetler, hastalıklar ve musibetlerde tevekkül, mü'min için en güzel bir teslimiyet ve teselli kaynağıdır. Ölüm döşesindeki bir hastaya tevekkülün sağladığı huzur ve sürûru hangi şey temin edebilir?

İşte, yukarıda birkaçına işaret ettiğimiz faydaları ve hikmetleri içindir ki, Allah-u Teâlâ, tevekkülün önemini

266 Şecaat: Yiğitlik, yüreklilik, cesâret.

birçok âyetlerde belirtmiş ve Müslümanları tevekküle teşvik etmiştir.

Evet, tevekkül, Allah’a ve kadere inanmanın bir neticesidir. Tevekkül eden kimse, bütün kalbiyle Allah’a teslim olur ve O’nun verdiği razı olur. Fakat kadere teslim olmak tembelce oturmayı, her şeyden el etek çekmeyi gerektirmediği gibi, tevekkül de tembellik ve miskinliği gerektirmez. Zira ekmeden biçmek, amelsiz cennete gitmek mümkün değildir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v): “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır.”²⁶⁷ ve “Veren el, alan elden daha hayırlıdır.”²⁶⁸ buyurarak, çalışma ve gayretin önemini vurgulamıştır.

Bediüzzaman Hazretleri de:

“Ataletin mücazâtı sefalettir, sa’yin sevabı servettir.”²⁶⁹ buyurmuştur.

Maddî ve mânevî terakki eden milletler, insanlık âleminin hâkimi, medeniyetin de üstadı olurlar. Eskiden zillet ve meskenet içinde yaşayan Avrupalılar, ticaret ve sanatta zirveye ulaşmış olan Endülüs’ü kendilerine örnek alarak ilerlemişler ve bugünkü duruma gelmişlerdir. İslâm’ın ‘çalış’ emrine uymayan milletler de gelişmiş devletlerin tahakkümü altına girmeye mecbur olmuşlardır.

267 el-Aclûnî, Keşfu’l-Hafâ, 1/393, H. No: 1254.

268 Buhârî, Zekât 18, Nefekât 2; Müslim, Zekât 94-97, 106, 124. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Zekât 28, 39; Tirmizî, Zekât 38, Birr 77, Zühd 32; Nesâî, Zekât 53, 60.

269 Nursî, Hutbe-i Şâmiye, RNK Neşriyat, İstanbul, s. 122.

Ticaret ve sanat bir milletin kanı ve canı hükmündedir. Zenginlik; ticaret, ziraat ve sanata bağlıdır. İktisaden güçlü olmayan devletler siyasî yönden de başarıya ulaşamazlar.

Kadere îman, Müslümanların geri kalmalarını değil, aksine daha çok çalışmalarını, ilim ve mârifet sahasında yükselmelerini emreder. Zira beşeriyetin maddî ve mânevî saadet ve terakkisini temin edecek en mühim sebep çalışma ve gayrettir. Tembelliğin İslâm'da asla yeri yoktur.

İnsanın kendi tembelliğinden dolayı sefaletе düşmesi ve onu kadere havale etmesi, kaderi anlamamasındandır. İslâmiyet'te tevekkül ve kadere îman, çalışmaya bina edilmiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.): “Sizin hayırlınız dünyası için âhiretini, âhireti için de dünyasını terk etmeyendir.”²⁷⁰ buyurmuşlardır. İnsanın: “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi âhirete çalışması”²⁷¹ aklın ve hikmetin gereğidir. Bir âyette de mealen şöyle buyrulur:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيكَ مِنَ الدُّنْيَا

“Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma.”²⁷²

270 Hindî, Kenzü'l-Ummâl, III/238. 6336.

271 Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, II/12; Kenzü'l-Ummâl, III/40, hn: 5379.

272 Kasas, 28/77.

Demek ki, tevekkül eden bir insan, hem dünyaya, hem de âhirete ait işlerini beraberce yürütür. Dünya nimetlerinden faydalanmak için elinden geleni yapar, âhiretini de dünya için asla ihmal etmez.

“Elbette en bahtiyar odur ki: Dünya için âhireti unutmasın, âhiretini dünyaya feda etmesin, hayat-ı ebediyesini hayat-ı dünyeviye için bozmasın, malayani şeylerle ömrünü telef etmesin; kendini misafir telakki edip misafirhâne sâhibinin emirlerine göre hareket etsin; selâmetle kabir kapısını açıp saadet-i ebediyeye girsin.”²⁷³ hakikatine uygun yaşar.

Kur’ân-ı Kerîm’in her emir gibi, tevekküle teşviki de insanlara dünya ve âhiret saadeti bahşetmektedir. Bir mü’min, kendi iktidarı dâhilinde olan bütün imkânları kullandıktan ve bütün şartları yerine getirdikten sonra neticeyi Allah’tan bekler. Eğer, netice kendi arzusu istikametinde olursa, Cenâb-ı Hakk’a şükreder; aksi hâlde de “Rabbim bana benden daha şefkatlidir. Benim iradem gibi şefkatim de cüz’îdir. O hâlde, o nihayetsiz Rahmet sâhibine tevekkül ediyorum. O’ndan gelen her şey güzeldir. O’nun verdiği dert de derman olur, vermemesi de vermektir” diyerek, huzur bulur ve âhireti için mühim bir hayır kazanmış olur.

Hazret-i Lokman’ın oğluna yaptığı tavsiyelerden biri de başkalarına muhtaç olmamak için çalışmasını istemesidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Kim yaşlı anne-babasını geçindirmek için çalışırsa, o Allah yolundadır. Kim çocuk yaştaki evlatlarının rızkı

273 Nursî, Mektubat, s. 77.

için çalışırsa, o da Allah yolundadır. Kim kendi geçimini temin etmek için çalışırsa, o da Allah yolundadır.”²⁷⁴

İnsanın ruh ve cismini istila eden en kötü huy tembelliktir. Zira tembellik, insanı dünya ve âhiretine ait ihtiyaçlarını yerine getirmekten men eder, kötü işler yapmasına vesile olur.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

“Yâ Rabbi! Tembellikten sana sığınırım.”²⁷⁵ buyurarak, tembelliğin ne kadar kötü bir sıfat olduğunu vurgulamıştır.

Tembellik, yoksulluğun ve sefaletin kaynağıdır. Her türlü selamet ve saadeti mahveden ve insanı zillete düşüren sebeplerin en büyüğüdür. Dünya ve âhiret için zararlı olan her şeyin başı tembelliktir.

Bundan dolayıdır ki, bütün peygamberler çalışmayı emretmiş ve kendileri de bizzat çalışmışlardır. Bütün peygamberler, tevekkülün esasları olarak, kimseden minnet almamak için çeşitli meslekler ile uğraşmışlardır. Mesela, Hazret-i Âdem (a.s.) ziraat ile, Hazret-i İdris (a.s.) terzilik ile, Hazret-i Mûsâ (a.s.) çobanlık ile, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ise ticaret ile meşgul olmuşlardır.

Rûhunda aşk ve şevk olan bir insan, hangi işe teşebbüs ederse etsin, onda başarıya ulaşır, madden ve mânen terakki eder.

Şunu da belirtelim ki, bir harpte düşmana karşı galip gelmek için, en tesirli silahlarla donanmak, harp kaidelerine

274 Beyhaki, es-Sünenü's-Sağır, 3/191.

275 Buhari, Cihad, 25, 74; Müslim.

harfiyyen riayet etmek, sonra zaferi Allah’tan beklemek ve O’na güvenmek lazımdır. Bir âyette mealen şöyle buyrulmaktadır:

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ

“Karşıtlarınızı caydırmak için olanca gücünüzle kuvvet hazırlayın!”²⁷⁶

Bu âyet, bütün ehl-i îmana hitap etmektedir. Düşmana karşı zamanın icabına göre kuvvet hazırlamak gerekir.

Düşmanın saldırılarını önlemek için yeteri kadar kuvvet toplamak bütün Müslümanlar üzerine vâciptir. Zamanın icabına göre silah icat etmek İslâm’ın mühim bir emri ve tevekkülün icabıdır. Bu hâl sadece belli bir zamana mahsus olmayıp, kıyâmete kadar geçerlidir. Aksi hâlde namus ve izzetimizi, vatan ve milletimizi koruyup muhafaza edemeyiz, perişan oluruz.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu âyetin tefsirini yaparken şöyle buyurmuştur:

“Ey Ashâbım! Dikkat edin! Kuvvet atmaktır, kuvvet atmaktır, kuvvet atmaktır.”²⁷⁷

Atmak, sadece ok atmak anlamında değil, zamanın gerektirdiği silahı kullanmak demektir.

Bugün dünyanın birçok yerindeki Müslümanlar, güçleri olmadığından söz sâhibi olamıyor ve haklarını da

²⁷⁶ Enfâl, 8/60.

²⁷⁷ Müslim, İmâre 167. Ebû Dâvûd, Cihâd 23; Tirmizî, Tefsîru sûre (8) 5; İbni Mâce, Cihâd 19.

koruyamıyorlar. Cenâb-ı Hakk'ın "kuvvet hazırlayın" emrine uymayan ve tevekkülün gereğini yerine getirmeyen Müslümanlar, şefkat ve merhametten yoksun, canavarlaşmış bir avuç Yahudiye mağlup olmaktadır. Başka bir ifadeyle kâfirin attığı bomba, Müslüman'ın attığı taşta gâlip gelmektedir.

Bediüzzaman Hazretleri: "Madem الْحَقُّ يَغْلُو haktır. Neden kâfir Müslime, kuvvet hakka gâliptir." sorusuna verdiği müstesna cevabın bir bölümünde şöyle buyurur:

"Kuvvetin bir hakkı var, bir sırr-ı hilkatı var."²⁷⁸

Buna göre, düşmana gâlip gelmemiz için, kuvveti elimizde bulundurmamız lazımdır. Biz zayıf düşersek ve kuvvet düşmanın elinde olursa, düşmanın bu kuvvet ile bize gâlip gelmesi kaçınılmazdır.

Şunu da belirtelim ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyadaki nimetleri herkese şâmindir. Hava, güneş ve su gibi nimetlerden herkes istifade ederler. Burada mü'min ile kâfir, ibâdet eden ile etmeyen ayrımı yoktur. Bu dünyada kim daha çok çalışırsa, Cenâb-ı Hak, Âdil isminin gereğince ona verir.

Bunu bir misalle açıklayalım: Biri Müslim, diğeri gayr-i Müslim olan iki komşu düşünelim. Gayr-i Müslim olan kişi, evinin önündeki bahçesine çeşitli meyve ağaçları dikti ve onların gerekli bakımını yaptı. Müslüman olan kişi de sadece ibâdetle meşgul oldu ve bahçesine herhangi bir meyve ağacı dikmedi. Şimdi bu meyve ve

²⁷⁸ Nursî, Sözlür, s. 797.

sebzeleri kim yiyecek? Elbette ki, gayr-i Müslim. Cenâb-ı Hak, âdil olduğundan onun çalışmasının ve emeğinin karşılığını verecek ve o da o meyve ve sebzelerden istifade edecektir. Sadece ibâdetle meşgul olan Müslüman ise, meyvelerden mahrum kalacak, komşusunun meyvelerine muhtaç olacaktır. Ancak yapmış olduğu ibâdetlerinden dolayı Allah'ın lütuf ve keremi olarak cennetteki nimetlerden istifade edecektir. Hâlbuki o mü'min, ibâdetlerini yapması yanında bahçesine meyveli ağaçlardan dikip gerekli bakımını yapmış olsaydı, onların meyvelerinden bu dünyada da faydalanmış olacaktı.

Tevekkül konusunu mârifet âleminin en büyük sultanlarından ve Kur'ân-ı Azimüşşân'ın senâsına mazhar olmuş bulunan Hazret-i Ömer (r.a.) ile ilgili iki tarihî hâdiseyi naklederek tamamlayalım:

Medine'den bir kısım Sahâbe-i Kirâm'ı yanına alan Hz. Ömer (r.a.), hicretin on sekizinci yılında, teftiş niyetiyle Şam'a doğru yola çıkar. Şam Valisi ve Suriye ordusu komutanı olan Hz. Ebû Ubeyde İbni Cerrâh, Hz. Ömer'in Şam'a doğru geldiğini öğrenince onu karşılamaya gelir. Bir konak yerinde buluştuklarında, Hz. Ebû Ubeyde, Şam'da veba ve tâun hastalığı olduğunu haber verir. Bunun üzerine Hz. Ömer, ashâbın ileri gelenleriyle bu konuyu müşâvere eder. Müşâvereye katılanların bir kısmı, 'Tevekkelnâ ala'llah, buraya kadar geldik; Şam'a gidelim,' derken, diğerleri 'geri dönelim,' diye reylerini beyan ederler. Hz. Ömer de bu ikinci görüşe katılır ve geri dönmeye karar verir. Bunun üzerine Hz. Ebû Ubeyde:

– Yâ Ömer, Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun? şekilde itirazda bulunur. Hz. Ömer:

– Keşke bu sözü senden başkası söyleseydi. Evet, yâ Ebâ Ubeyde, ben Allah’ın bir kaderinden yine Allah’ın diğeri bir kaderine kaçırıyorum, şekilde cevap verir ve şunları söyler:

– Yâ Ebâ Ubeyde, farz et ki senin develerin var. Şu arazinin bir tarafı çayır ve çimenlik, diğeri tarafı çorak ve susuz. Sen eğer o develeri çayır ve çimenli yerde otlatırsan, Allah’ın kaderi ile otlatmış olursun. Yok, eğer çorak ve susuz yere o develeri bırakırsan, yine o işi Allah’ın kaderi ile yapmış olmaz mısın?

Bu sohbele sonradan katılan Hz. Abdurrahman İbni Avf (r.a.) konuya vâkıf olunca şöyle der:

– Yâ Ömer, benim bu hususta malûmatım vardır. Bu mesele ile ilgili olarak Rasûl-i Ekrem’den (s.a.v.) şöyle işittim, buyurdular ki: “Bir yerde veba olduğunu işittiğiniz zaman oraya gitmeyiniz. Siz orada bulunuyorsanız, o zaman o yerden çıkmayınız.”

Hz. Ömer (r.a.) bu hadîsi işitince çok memnun olur ve içtihadının isabetinden dolayı Cenâb-ı Hakk’a hamd eder.

Bu hâdisle Hz. Ömer’in tevekkül ve kader anlayışının güzel bir ifâdesi ve tarihî bir şahididir.

Tevekkül ile ilgili açıklamalarımızda, Cenâb-ı Hakk’ın âhiret saadeti için de birtakım şartlar ve sebepler tâyin ettiğini ifâde etmiştik. Bunlara riayet etmeksizin ebedî saadet hakkında Allah’a tevekkül etmek İlâhî kanunlara

muhalefettir. İslâmiyet böyle bir tevekkülü de reddeder. Bazı kimselerin uhrevî amellerde tevekkülü yanlış anlayarak, İlâhî emirlere riayette ve yasaklardan kaçınmakta hassasiyet göstermeden, Allah Gafûr ve Rahîm'dir diyerek kendilerini tesellî ettikleri görülmektedir. İşte Hz. Ömer'le ilgili olarak nakledeceğimiz ikinci tarihî hâdise bu yanlış anlayışa güzel bir cevaptır.

Hız. Ömer, Mâbud-u Bilhakk'a lâıykıyla ibâdet edememekten muzdarip olur, daima ağlar ve istiğfara devam ederdi. Bazen, ağlamaktan gözleri kararırđı. Âkıbetinin ne olacağından her zaman endişeliydi. Hız. Ömer'in (r.a.) bu inleyiş ve sızlayışına karşı bazı sahâbîlerin:

– Yâ Ömer, neden bu kadar endişe ediyor ve sızlanıyorsun? Sen Aşere-i Mübeşşere'den²⁷⁹ değil misin? Sen, Cennet ile müjdelenenmedin mi? demeleri üzerine, Hız. Ömer şu cevabı verdi:

– Evet, ben Aşere-i Mübeşşere'denim. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın vaadi şarta bağlıdır. Söyleyiniz bana, Ömer şimdi namaz ve ibâdetini terk etse, Allah O'nu Cennet'ine koyar mı?

İşte, Hız. Ömer (r.a.) Cennet'le müjdelenmesine rağmen ebedî saadetin sebeplerine riayet etmekten geri durmamış, yine âhireti için endişe ederek, ibâdet ve niyazında

279 Aşere-i Mübeşşere, Rasûl-i Ekrem Efendimizin (s.a.v) cennetle müjdelemiş olduğu on sahâbîdir. Bunlar: Hız. Ebûbekir, Hız. Ömer, Hız. Ali, Hız. Abdurrahman bin Avf, Hız. Übeyde bin Cerrâh, Hız. Said, Hız. Sa'd İbni Ebû Vakkas, Hız. Talhâ ve Hız. Zübeyr bin Avâm (r. anhum).

azamî hassasiyet göstermiştir. Bu hâl, Allah'ın rızasını ve ebedî saadeti elde etmek için bir duâdır.

Her iki hâdise de, İslâm'daki tevekkülün güzel birer örneğidir.

İnsanın Cenâb-ı Hakk'ın azabını düşünerek, âkıbetinden korkması gerekir. Bir insanın Allah'tan korkması ve âkıbetinden endişe etmesi yaratılışın ve aklın gereğidir.

Bundan dolayıdır ki, sahabîler ve bütün kâmil insanlar, âkıbetlerinden daima endişe edip, hüsn-ü âkıbet için her an Allah'a niyazda bulunmuşlardır.

Kalplerin Mühürlenmesi

Malum olduğu üzere mühürlenmek; zarf, kap, örtü ve kapı gibi şeylerde olur. İnsanların kalpleri de îman, mârifet, ilim ve faziletin zarfı gibidir.

Geçmiş ve gelecek hâdiseler kitaplar ile bilinir. Kalbin mühürlenmesi zarfın mühürlenmesine, sem'in yani işitmenin mühürlenmesi de kapının mühürlenmesine benzer.

Allah-u Teâlâ bir âyet-i kerîmesinde, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) hitaben şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Sen inkâr edenleri korkutsan da, korkutmasan da birdir. Onlar inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş, gözlerine perde çekmiştir. Onlar için büyük bir azab vardır.”²⁸⁰

280 Bakara, 2/6-7.

Bu âyet-i kerîmeyi basit bir anlayışla ele alan bazı insanlar: “Allah bu adamların kalplerini mühürlemiştir. Bunlar daha nasıl îman ve ibâdet etsinler, hakikatleri görsünler ve işitsinler?” iddiasında bulunmaktadırlar. Hâlbuki meseleyi tefekkür, insaf ve vicdan ölçüleri içerisinde ele alan bir mü'min için, böyle bir iddianın yeri yoktur.

Evvvelâ, âyet-i kerîmedeki inkâr etme fiili insanlara; mühürleme ve perde çekme fiilleri ise Cenâb-ı Hakk’a aittir. Bilindiği gibi, ihtiyarî fiillerde Cenâb-ı Hakk’ın iradesi, insanların cüz’î iradelerine taallûk eder. Burada da inkâra insanlar sapmakta, Allah da onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemekte, gözlerine perde çekmektedir.

Allah kullarına irade ve ihtiyar kabiliyeti vermiştir. Her insan bu kabiliyetini güzelce istimal etmeye de etmemeye de serbest kılınmıştır. Cenâb-ı Hak her kulun bu istidadını bu dünyada ne sûrette kullanacağını ezelî ilmi ile bildiğinden ona göre hüküm vermiştir. Bu ezelî kanun kulların kendi ihtiyarlarına göre tecelli etmektedir.

Fahr-i Kâinat olan Peygamberimiz (s.a.v.) Hazretleri: “Her doğan çocuk İslâm fıtratı üzerine dünyaya gelir.”²⁸¹ hadîs-i şerifleriyle, insanların îman etmelerine ve hidâyete ermelerine bir mâni bulunmadığını beyan etmiştir. Allah-u Teâlâ Hazretleri de başka bir âyette mealen şöyle buyurmaktadır:

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ
إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةٌ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا

281 Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Dâvut, Sünne 17; Tirmizî, Kader 5.

“İnsanlara hidâyet geldikten sonra onların inanmalarını ve Rab’lerinden mağfiret dilemelerini, hiçbir şey men etmedi.”²⁸²

Şurası muhakkaktır ki, Cenâb-ı Hakk’ın insanın nefsinde ve kâinatta sergilediği nihayetsiz lütûf ve ihsanları îmanın nûru ile görülür. Başta küfür olmak üzere günahlar ve isyanlar bu seyre perde olurlar. İnsan günah ve isyana devam ettikçe, Rabbi ile arasındaki perdeler kalınlaşır, kesâfet²⁸³ peydâ eder. Bir insan, işlediği günahlara tevbe ederek mahcubiyetini sürûra ve huzura çevirmediği takdirde, nefs-i emmaresinin hükmetmesiyle kalbinde îman nûru yerine gurur, riyâ, şehvet ve en nihayette küfür yerleşir. Bu hâl ise onun basiretinin kör olmasına ve netice olarak kalbinin mühürlenmesine yol açar.

Yine bir âyette mealen şöyle buyrulur:

صُمُّ بَكْمٌ عُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

“Onlar, sağırdılar, dilsizdirler, ködürler. Artık (Hakk’a) dönmezler.”²⁸⁴

Ömer Nasuhi Bilmen bu âyetin tefsirinde şöyle der: Onlar kâinattaki nihayetsiz kudret eserlerini görüp onların Hâlık-ı Zîşân’larını tasdik etmezler. Onlar kendi fıtrî istidatlarını kendi ihtiyarları ile ellerinden çıkarmış oldukları cihetle artık sapıklıktan kurtulup hidâyet yolunu takibe kâdir olamazlar.

²⁸² Kehf, 18/55.

²⁸³ Kesâfet: Koyuluk, koyu olma durumu, yoğunluk.

²⁸⁴ Bakara, 2/18.

Cenâb-ı Hak, başka bir âyet-i kerîmesinde:

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصْلِحُونَ

“Rabbin, kasabaların ehlini sâlih hâlde iken, zulüm ile helâk edecek değildir.”²⁸⁵ buyurmaktadır.

Evet, Rahmân ve Rahîm olan Allah-u Azimüşşân elbette îman ve sâlih amel üzere bulunan bir insanın kalbini mühürlemez. Ancak küfür yolunda yürüyen kimseler, kâinatta Allah’ın varlığına, birliğine, rahmet ve keremine şehâdet eden sayısız delilleri okumamakla ve nihayetsiz sadâları işitmemekle, kalplerinin ve kulaklarının mühürlenmesine ve gözlerine perde çekilmesine kendileri sebep olurlar.

Îmanı muhafaza için, günahlardan kaçınıp emir dairesinde hareket etmek her mü’min için gereklidir. Çünkü günah işleyen bir kimse îman dairesinden çıkmasa bile, küfre giden yola bir kapı açmış olur. Onun için hemen tevbe ve istiğfar etmesi lazımdır. Bediüzzaman Hazretlerinin de ifade buyurduğu gibi:

“Her bir günah içinde küfre gidecek bir yol vardır.”²⁸⁶

Binaenaleyh günahlardan kaçınıp, dinin emirlerini yerine getiren bir insan, îmanını bu tehlikeden koruduğu gibi, Allah katında da insanların en çok ikram edileni ve en sevgilisi olur.

285 Hûd, 11/117.

286 Nursî, Lem’alar, s. 10.

Rızık ve Ecel

İlâhî kazâ ve kader, bütün fiillerimize taallûk ettiği gibi, rızık ve ecelimize de taallûk etmiştir. Her şey gibi, rızık ve ecel de o İlâhî takdirden hariç kalamaz. Şimdi bu iki konuyu ana hatlarıyla ayrı ayrı inceleyelim.

1- Rızık

a) Rızık ve Taksimatı:

Cenâb-ı Hakk'ın bir ismi; Rezzâk, yani rızık vericidir. Allah'ın diğeri isimleri yanında Rezzâk isminin tecellîsi de O'nun takdiri ile olmaktadır. Hak Teâlâ, Hâlık (yaratıcı) ismini tecellî ettirmekle atomlardan sistemlere, çiçeklerden yıldızlara, mikroplardan arslanlara kadar çeşitli varlıklar yarattığı gibi, Rezzâk ismini tecellî ettirmekle de bütün hayvan nev'ilerine muhtelif rızıklar yaratmıştır. Her gün mesaiye başlayan sayısız kuşların, böceklerin, balıkların ve diğeri hayvanların hayatlarının devamlarına vesile olacak rızıklarını arayıp bulmaları, rızık dağıtma hâdisesinin başıboş ve tesadüfî olmadığını, bu dağıtımın

ancak bir Rezzâk-ı Zülcemâl'in İlâhî takdiri ile yapıldığını göstermektedir.

“Ve her zîruhun rızkı tâyin ve tahsis edilip kazâ ve kader levhasında yazıldığına hadsiz deliller var.”²⁸⁷

Rızık taksimatı asırlar arasında da söz konusudur. Her asırdaki insanlar ve hayvanlar kendilerine takdir edilen nimetlerle rızıklanmışlar ve dünyadan göçüp gitmişlerdir. Asırlar değişmiş, rızıklar ve rızıklananlar değişmiş, lâkin Rabbimiz yeni rızıklar ve rızka muhtaçlar yaratarak Rezzâk ismini daima tecellî ettirmiştir ve ettirmektedir. Rezzak isminin tecellisi Cennette de devam edecektir.

Şu kâinatta lütuf ve ihsanla dağıtılan rızıklardan faydalanan her bir hayat sâhibi kendi çapında küçük bir kâinattır. Onun içinde de rızık bekleyen çeşitli âzâlar ve her âzâda muhtelif hücreler vardır. Arslanın rızkı ile balığın rızkı ayrı ayrı olduğu gibi, insan bedeninde de mesela, bir göz hücresiyle beyin hücresinin rızkı birbirinden farklıdır. İşte, aldığımız gıdaların midemizde taksim edilmesi, her bir âzâyâ, hücreye lâyıf ve münasip rızkın gönderilmesi ne kadar büyük bir rezzâkiyet hakikatidir! Bu hâdisenin her an, her hayat sâhibinde meydana geldiğini düşündüğümüzde, Rezzâk isminin azametli tecellisine bir derece bakabiliriz.

İşte, rızkın asırlar, nev'iler, âzâlar ve hücreler itibarıyla bu hârika ve hassas taksimatı Hâfız-ı Zülcelâl'in takdiri iledir. Bu İlâhî takdir, insanlar arasında da hikmetle bir rızık taksimatı yapmıştır. Her insanın ömrü boyunca alacağı rızık, Cenâb-ı Hak tarafından tâyin ve

287 Nursî, Şuâlar, s. 542.

takdir edilmiştir. “Kimse kimsenin rızkını yiyemez” sözü bu mânâyı ifâde etmektedir. Bu sözü, “Rızık takdir edildiğine göre, çalışmanın bir mânâsı yoktur” şeklinde anlamamak gerekir. Bu anlayış, İslâm’ın tevekkül esasına zıttır. Her hayat sâhibi gibi biz de rızıkımızın ne şekilde takdir edildiğini bilemediğimize göre, rızkın sebeplerine teşebbüs etmekle görevliyiz. Şu farkla ki, bu teşebbüsü biz irademizle yaptığımız hâlde, bir kuş veya bir arı aynı işi bir nev’i ilham ile yapmakta ve rızkını aramaktadır. Helâl dairede kalmak şartıyla, rızık için her türlü teşebbüsü yaptıktan sonra elde ettiğimiz netice için, Allah’ın takdiri böyle imiş demek durumundayız.

b) Helâl ve Haram Rızık:

Bu dünya bir imtihan meydanı olduğundan, insan helâl ve haram rızık kazanmakta serbest bırakılmıştır. Tercih insana aittir. Lâkin Cenâb-ı Hak, insanlara helâl rızık kazanmalarını emretmiş, haram rızıktan onları men etmiştir. Bu hakikat, ilm-i kelâm âlimleri tarafından; “Zât-ı Akdes’in helâle rızası var, harama rızası yoktur,” şeklinde ifâde edilmiştir. Bazı kimseler bu ifâdeyi yanlış değerlendirmekte ve Cenâb-ı Hak’ın haramla rızıklanmamıza rızası olmasını, O’nun haramı yaratmaya rızası olmadığı şeklinde anlamaktadırlar. Bunun neticesi olarak, Allah’ın rızası olmadan hiçbir şey vücuda gelmeyeceğine göre, yukarıdaki ifâde yanlıştır, demektedirler. Hâlbuki şerrin işlenmesi şer olduğu hâlde, yaratılması şer değildir. Yani, ‘Kesb-i şer, şerdir, halk-ı şer, şer değildir.’ Mesela, Cehennem’in yaratılması şer değil, hayırdır. Fakat oraya gitmeye sebep olan fiillere teşebbüs etmek şerdir. Hak Teâlâ Hazretleri’nin o

fiilleri işlememize rızası yoktur. Nitekim onlardan bizi men etmiş ve azab ile tehdit buyurmuştur. Lâkin insanların bu tehditlere rağmen söz konusu fiillere teşebbüs etmeleri hâlinde, Cenâb-ı Hak, o fiillerin yaratılmasını İlâhî iradesiyle takdir etmektedir.

2- Ecel

a) Ecelin Mânâsı:

Ecel, vakit ve müddet mânâsına geldiği gibi, vaktin bitimi ve müddetin sona ermesi mânâsına da gelmektedir. Vakit tâyin edilmiş şeyler için, müeccel ifâdesi kullanılır. Her şey gibi insan ömrünün müddeti ve sonu da Allah tarafından takdir ve tâyin edilmiştir.

Ecelin takdiri, insan ömrüne bir müddet tâyin edilmesi demektir. Bu bakımdan ecel birdir, değişmez. Hastalıklar ve haricî müdahaleler ölüm için ancak birer zâhirî sebeptirler.

Bediüzzaman Hazretleri şöyle buyurur:

“Ehemmiyetli bir hikmet için, zâhir nazarda mübhem²⁸⁸ ve gayr-ı muayyen²⁸⁹ tevehhüm²⁹⁰ edilen eceller ve rızıklar, ibham²⁹¹ perdesi altında kazâ ve kader-i

288 Mübhem: Belirsiz.

289 Gayr-ı muayyen: Belirlenmemiş, belirsiz.

290 Tevehhüm: Olmayan şeyi varmış gibi düşünme, sanma, zannetme.

291 İbham: Gizli, belirsiz olma.

ezelînin²⁹² defterinde mukadderat-ı hayatiye²⁹³ sahife-sinde her zîhayatın²⁹⁴ eceli mukadder²⁹⁵ ve muayyendir,²⁹⁶ takaddüm,²⁹⁷ teahhur²⁹⁸ etmez.”²⁹⁹

Kur’ân-ı Kerîm’inde ecelle ilgili bazı âyetleri takdim edelim:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا

“O öyle bir Rab’dır ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra (her birinize) bir ecel tayin etmiştir.”³⁰⁰

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

“Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.”³⁰¹

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ

292 Kazâ ve kader-i ezelî: Allah’ın ezelî ilmi ile kâinatta olmuş ve olacak her şeyi bilip takdir etmesi ve takdir olunan şeylerin zamanı gelince yaratılması.

293 Mukadderat-ı hayatiye: Kader kalemıyla yazılmış hayat programı.

294 Zîhayat: Canlı, hayat sâhibi.

295 Mukadder: Takdir olunmuş.

296 Muayyen: Belirlenmiş.

297 Takaddüm: Öne geçmek.

298 Teahhur: Sonraya kalmak, gecikmek.

299 Nursî, Şuâlar, s. 542.

300 En’âm, 6/2.

301 A’râf, 7/34.

“Hiçbir toplum ecelini geçmez ve ondan geri de kalmaz.”³⁰²

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكُوا عَلَيْهَا مِنْ ذَابَّةٍ وَلَكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ
سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

“Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı kalmazdı. Fakat onları belli bir süreye kadar erteler. Ecelleri geldiği zaman ise ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.”³⁰³

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا
فِيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ
مُّسَمًّى

“Allah insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır.”³⁰⁴

b) Ecel-i Kazâ, Ecel-i Müsemmâ:

Ecel, ilm-i kelâm âlimleri tarafından ecel-i kazâ ve ecel-i müsemmâ olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Ecel-i kazâ, insanın dünyada yaşadığı müddet demektir. Ecel-i müsemmâ ise, insanın ölümüyle başlayıp kıyâmete,

302 Hicr, 15/5.

303 Nahl, 16/61.

304 Zümer, 39/42.

haşre kadar uzanan ve hesap gününde muhasebesinin tamamlanmasıyla son bulan müddettir.

Ölüm rûhun bedenden ayrılmasıdır. Ruh insan bedenine girmeden önce hayat sâhibi olduğu gibi, bedenden çıktıktan sonra da hayatı devam etmektedir. İşte, ruhlar âleminde yaratılan ve âhirette hayatı ebediyen devam edecek olan insan rûhunun, bu dünyada beden içerisinde geçirdiği müddete ecel-i kazâ, ölümle başlayıp mahşerde hesabının tamamlanmasına kadar olan müddete ecel-i müsemmâ denmektedir.

Ecelin, vaktin bitimi mânâsına göre, ecel-i kazâ dünya hayatının, ecel-i müsemmâ ise kabir âleminin sona ermesidir. Diğer bir ifâdeyle, ecel-i kazâ kabir âleminin, ecel-i müsemmâ ise âhîret âleminin başlangıcıdır.

c) Sadakanın Ömrü Uzatması:

Sadaka, zengin Müslümanların servetlerinin bir kısmını, sırf Allah rızası için ihtiyaç sâhiplerine ikramda bulunmaları ve mallarından tasadduk etmeleridir.

Zekât İslam'ın şartlarından biri olup, hicretin ikinci senesinde oruçtan evvel farz kılınmış ve otuzdan fazla âyette zikredilmiştir.

Zekât ve sadaka, Allah'a îman ve muhabbetin derecesini artırır; huzur ve saadetin kaynağı olur. Toplum hayatındaki intizam ve âsâyişi temin eder. Toplum hayatını zehirleyen hased, kin ve nefret gibi kötü hasletleri ortadan kaldırır. Çünkü insanların yükselmesine engel olan ve o toplumu isyan ve ihtilaf gibi felaketlerden muhafaza eden en tesirli ilaç, sadaka ve yardımlaşmadır. Böylece

fakirlerden ve yardıma muhtaç olanlardan zenginlere karşı hürmet, itaat ve muhabbet meydana gelir.

Cenâb-ı Hak, hikmetiyle kimi insanları zengin, kimi de muhtaç etmiştir. Zenginleri malla, fakirleri de sabırla imtihana tâbi tutmuştur. Bütün bunlar ilâhî hikmetin birer muktezasıdır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

“Bir hurmanın yarısı ile de olsa cehennemden korunun! Onu da bulamazsan taltif ve güzel söz ile...”³⁰⁵

Evet, sadaka, cehennem ateşine bir perdedir. Sadaka, insanın başına gelebilecek birçok bela ve musibetlerden onu muhafaza eder.

Bir başka hadis-i şerifte ise:

“Kim helâl kazancından bir hurma kadar sadaka verirse, –ki Allah, helalden başkasını kabul etmez– Allah o sadakayı kabul eder. Sonra onu dağ gibi oluncaya kadar, herhangi birinizin tayını büyüttüğü gibi, sâhibi adına ihtimamla büyütür.”³⁰⁶ buyurmuşlardır.

Evet, toprağa atılan bir çekirdeğe bedel, senelerce meyve veren bir ağacı, bir yumurtadan bir tavus kuşunu ve bir damla sudan büyük bir veliyi yaratan Allah, elbette ki, insanların yaptığı hayır ve hasenatın karşılığını da kat kat verecektir.

305 Buhari, Zekât 10, Müslim, Zekât 97.

306 Buhârî, Zekât 8; Tevhîd 23; Müslim, Zekât 63, 64. Ayrıca bk. Tirmizî, Zekât 28, Nesâî, Zekât 48; İbni Mâce, Zekât 28.

Yahyâ Bin Muaz:

“Sadakadan başka ağırlıkta dünya dağlarına denk gelecek hiçbir “dane” düşünemem.” demiştir.

Ancak, böyle mühim sevaplara nail olmanın şartı, verdiği sadakadan dolayı minnet ve ezâ etmemek ve gururlanmamaktır. Yoksa taş üstüne atılan ve zâyî olan bir tohum gibi, o sadaka ve yapılan iyilik de zâyî olur. Bu husus Kur’ân-ı Kerim’de şöyle ifade edilmektedir:

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ

“Bir tatlı dil, bir bağışlama, arkasından incitmenin geldiği sadakadan daha hayırlıdır. Allah, Ganîdir, Halîmdir.”³⁰⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى
كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا
يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Ey îman edenler, sadakalarınızı, başa kakmak ve gönül kırmak sûretiyle boşa çıkarmayın. Tıpkı malını insanlara gösteriş için dağıtan; Allah’a ve âhiret gününe inanmayan herif gibi. Artık onun durumu, üstünde biraz toprak bulunan ve üzerine bir sağanağın inip kendisini bütün yalçınlığı ile ortada bıraktığı bir kaya gibidir. Böyle

307 Bakara, 2/263.

kimseler, yaptıklarının hiçbir yararını görmezler. Allah, inkârcılar topluluğunu doğru yola çıkarmaz.”³⁰⁸

Cenâb-ı Hak, sadaka veren mü'minleri şöyle meth-ü senâ etmektedir:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ
أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.”³⁰⁹

إِنَّ الْمَصَّدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا
يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

“Şüphesiz sadaka veren erkek ve kadınlara ve Allah’a güzel ödünç verenlere, verdikleri kat kat artırılır; bir de onlara pek hoş bir mükâfat vardır!”³¹⁰

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا
أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Mallarını Allah yolunda harcayan, verdiklerinin arkasından başa kalmayan ve gönül incitmeyen kimsele-

308 Bakara, 2/264.

309 Bakara, 2/274.

310 Hadid, 57/18.

rin, Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”³¹¹

Başkalarını teşvik etmek için sadakanın açıktan verilmesi uygun olsa da, en güzeli ve en efdali onu gizli vermektir. Hatta bazı büyük zâtlar, sadakalarını başkalarının aracılığıyla vermişlerdir ki, sadakayı alan kimse kendilerine karşı mahcup olmasın. Bir âyette bu husus şöyle ifade edilmektedir:

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ
فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

“Sadakaları açık verirsiniz, o ne iyi ve eğer onları gizler de fakirlere öyle verirsiniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”³¹²

Sadaka ile ilgili bu kısa bilgilerden sonra, sadakanın ömrü uzatması meselesine değinelim: Bazı kimseler Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz’in: “Sadaka belâyı def eder ve ömrü uzatır.”³¹³ hadîs-i şerifini ileri sürerek, ömrün uzayabileceğini ve dolayısıyla da ecelin değişebileceğini iddia ederler. Önce şunu belirtelim ki, sadakanın ömrü uzatmasının hakikati ne olursa olsun, neticede insanın ölümü söz konusudur ve bu ise Allah’ın malûmudur. Bu noktadan, onun ölüm vakti ve dolayısıyla da ömür müddeti Allah tarafından takdir edilmiş olup, bunun değişmesi mümkün değildir. Mesela, bir kimsenin verdiği

311 Bakara, 2/262.

312 Bakara, 2/271.

313 Heysemî, Mecmau’z-Zevâid, III/63.

bir sadaka ile ömrünün iki yıl uzadığını farz edelim. Bu şahsın sadakayı verirse ömrü elli sene, vermezse kırk sekiz sene şeklinde olsun. Cenâb-ı Hak o şahsın söz konusu sadakayı vereceğini bildiği için ömrünü elli sene olarak takdir etmiştir. İşte bu ecel değişmez.

Yukarıda takdim ettiğimiz hâdîs-i şerîf ile Peygamber Efendimiz (s.a.v.) mü'minleri hayra teşvik etmekte ve aralarındaki sevgi bağlarını sadaka ile perçinlemektedir. Sadakanın belâyı def etmesi, Allah-u Zülcelâl'in lütfu ve ihsanıdır. Verdiğimiz sadakaların ne gibi belâların def'ine vesile olduğu ise bizim meçhûlümüzdür. Verdiğimiz sadakalarla ve yaptığımız hayırlı hizmetlerle başımıza gelecek birçok belâların def'ine sebep olmaktayız. Vücuda gelmediği için bilemediğimiz bu belâların def'i, bizim için ayrı bir nimettir. Sadakanın ömrü uzatmasını kelâm ilminin büyük âlimlerinden Teftazânî Hazretleri, Şerh-i Akâid adlı eserinde çeşitli yönleriyle izah etmiştir:

Ömrün uzamasından maksat, ömrün bereketlenmesidir. Âhirete hayır ve hasenat için verilmiş bir sermaye olan insan ömrünün uzaması, bu sermaye ile daha çok kâr elde etmek mânâsındır. Buna göre ömrün müddetinde bir değişme olmasa da, sadaka yoluyla mahsulünde bir artma olması ömrün uzaması demektir. Bunu bir misal ile açıklamaya çalışalım. Bir ağacın her baharda dört bin meyve verdiğini ve ömrünün on sene olduğunu farz ediniz. Cenâb-ı Hakk'ın ağaca lütuf ve ihsanıyla baharlardan birinde dört bin yerine sekiz bin meyve verdirmesi hâlinde, ağacın ömrü mânen bir yıl uzamış demek-

tir. İşte sadaka da insan ömrünün verimini artıran güzel bir vasıtasıdır. Ve bu mânâda ömrü uzatmaktadır.

Yukarıdaki hakikati Teftazânî Hazretleri şu şekilde ifâde etmiştir:

Sadaka, ömürden maksûd-u ehem (en önemli gaye) olan şeyi ziyâde ediyor (artırıyor). O da amel-i sâliha ile kemâle erkmektir. Çünkü insanlar nefislerini kemâle ve iki dünya saadetine sâlih ameller ile getirebilirler.

Sadakanın ömrü uzatmasının diğerk bir mânâsı, rızıkta berekete ve ömrün huzur ve sürûr ile geçmesine vesile olmasıdır.

Başka bir mânâ da; ömrün uzaması, ölümden sonra hayır ve hasenat defterinin kapanmamasıdır. Bilindiğı gibi, sadaka mal yanında ilim ve irfan ile de olmaktadır. Mü'minlere faydalı bir eser neşreden bir âlimin sevap defteri ölümüyle kapanmaz. Bu ise onun ömrünün uzaması demektir. Zira ömrü uzadıkça hayır ve hasenatına devam edecek olan o zât, aynı işi ölümden sonra da yapabildiğine göre mânen hayattadır demektir.

Ayrıca, Müslümanların vücuda getirmiş oldukları kütüphâneler, kervansaraylar, medreseler, vakıflar, çeşmeler ve medreseler de hayır defterinin kapanmamasına sebeptir. Bütün bunlar İslamiyet'in emretmiş olduğu tasaddukun, lütuf ve ihsanın birer neticesidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

“İnsan ölünce amel defteri kapanır. Ancak üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i cariye, kendisinden faydalanan ilim veya kendisine hayır dua eden sâlih evlat.”³¹⁴

Sadakanın belayı def ettiğine dair meşhur bir hadis kitabı olan Câmiussağîr’de şöyle ibretli bir hâdise anlatılmaktadır:

Hız. İlsâ (a.s.) zamanında yaşayan ve geçimini çamaşır yıkayarak temin eden bir adam varmış. Ancak bu adam insanlardan aldığı elbiseleri vermez veya gününde teslim etmezmiş. Bu adamdan epey sıkıntı çeken insanlar, Hız. İlsâ’ya gelerek o adamdan şikâyetçi olmuşlar ve: “Yâ İlsâ! Allah’a dua et de bu insanın canını alsın da biz bu adamdan kurtulalım” demişler. Hız. İlsâ da bu kişinin ölmesi için Allah’a dua etmiş. Herkes o gün adamın ölümünü beklerken, adam akşam çıkıp gelmiş. Hız. İlsâ, bu duruma hayret etmiş ve adama: “Bugün senin başından neler geçti bize anlat” demiş. Adam da: “Ben suyun kenarında çamaşırları yıkarken yanıma bir âbid geldi ve çoktan beri bir şey yemediğini, çok aç olduğunu ve varsa bir parça ekmek vermemi söyledi. Benim de azığımda üç tane çörek vardı. Birini kendisine verdim, âbid onu yiyip bitirince bana şöyle dua etti: “Allah senin günahlarını affetsin, kalbini de temiz etsin ve nurlandırсын.” Bu durum benim hoşuma gitti ve diğer çöregimi de kendisine verdim. Onu da yiyen âbid bu kez şöyle dua etti: “Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetsin.” Ben de kalan diğer çöregimi de kendisine verdim. Onu

314 Müslim, Vasiyyet 14. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Vasâya 14; Tirmizi, Ahkâm 36; Nesâî, Vasâyâ 8.

da yiyip bitiren âbid: “Allah sana cennette bir kasır bina etsin” diye dua etti.

Bundan anlaşıyor ki, adamın o âbide ikramı onun ömrünün uzatılmasına sebep olmuştur.

Musibetlerin Kader Açısından Bazı Hikmetleri

Musibet, hedefine isabet eden mermi gibi, insana şiddetle dokunan hâdise ve felakettir. Eflatun: “Musibetler Allah’ın oku, hedef ise insandır, nereye kaçacaksınız.” demiştir. Hz. Ali (r.a) bu söze “Fefirrûilallah (Allah’a kaçacaksınız)” diye cevap vermiştir.

Bir âyette mealen şöyle buyrulur:

وَلَتَبْلُؤَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ
وَالْأَنْفُسِ وَالْثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

“And olsun ki, sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”³¹⁵

Nimetler, Allah’ın lütuf ve keremi olduğu gibi, musibetler de Allah’ın ilm-i ezelisinde veya Levh-i Mahfûz’da yazılmış bir takdiridir.

315 Bakara, 2/155.

Bir âyette mealen şöyle buyurulmaktadır:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ لِكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah’a göre kolaydır. Böylece elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenен kimseleri sevmez.”³¹⁶

Bu âyetten de anlaşıldığı gibi, takdir olunan musibetten kaçınmak mümkün değildir. O yazılmış ise, mutlaka başa gelir. Başa gelen musibetlerde kadere îman, kalbe kuvvet ve metanet verir, gerek acı ve gerek tatlı hâdiseler karşısında insan sarsılmaz, kaybettiği dünya nimetlerinden dolayı fazla gam ve keder çekmez. Gelen her musibetin yazılı olduğuna îmanı olan ve kalpleri Allah’a bağlı kimseler, musibetlerden müteessir olsalar da kendilerini kaybetmez ve şaşırırlar. Ne gamın ızdırabına ne de sevincin gurur ve heyecanına kapılırlar. Hepsinin Cenâb-ı Hakk’tan geldiğini ve onlarda nice gizli hikmetlerin bulunduğunu düşünerek, her iki hâlde de gönüllerini Allah’ın mağfiret ve rızasına bağlayıp, kulluk vazifele-

316 Hadid, 57/22-23.

rini yerine getirirler. Allah'ın takdiri böyle imiş diyerek teselli bulur, metanetlerini muhafaza ederler.

Onun için sabır ve tahammül zarûrîdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

“Asıl sabır, musibetin ilk anında olanıdır.”³¹⁷ buyurmuşlardır.

Bediüzzaman Hazretleri de şöyle buyurur:

“Ve sabırsızlık ise Allah'tan şikâyeti tazammun eder. Ve ef'alini tenkid ve rahmetini ittiham ve hikmetini beğenmemek çıkar. Evet, musibetin darbesine karşı şekvâ sûretiyle elbette âciz ve zaîf insan ağlar; fakat şekvâ ona olmalı, ondan olmamalı. Hazret-i Ya'kûb Aleyhisselâm'ın:

إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ

“Ben derdimi de, üzüntümü de ancak Allah'a şikâyet ederim”³¹⁸ demesi gibi olmalı. Yani: Musibeti Allah'a şekvâ etmeli, yoksa Allah'ı insanlara şekvâ eder gibi, “Eyvah! Of!” deyip, “Ben ne ettim ki, bu başıma geldi” diyerek, âciz insanların rikkatini tahrik etmek zarardır, mânâsızdır.”³¹⁹

Hayatın çeşitli safhalarında insanların marûz kaldığı belâ ve musibetlerin altında, insan idrakinin kavramaktan âciz olduğu birçok hikmetler gizlidir. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'inde şöyle buyurmaktadır:

317 Buhârî, Cenâiz, 31.

318 Yûsuf, 12/86.

319 Nursî, Mektubat, s. 307-308.

وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا
وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“İhtimal ki, hoşlanmadığınız bir şey sizin iyiliğinizi-
zedir ve ihtimal ki, sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünü-
zedir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir.”³²⁰

Belâ ve musibetlerin takdirinde kader, gerçek sebeplere bakar, ona göre hükmeder. Onların arkasında nice rahmet, adalet ve inâyet gizlidir. Söz konusu sebeplerden beş tanesine kısaca işaret edelim.

1) Bazı musibetler, kulların geçmişteki hatalarının neticesidir. Bu musibetler tamamen insanların ihmallerinden, hata ve kusurlarından doğmaktadır: Gerekli tedbirleri almayan kimsenin hastalanması gibi.

2) Bir kısım musibetler, gelecek belâları def eder veya onların şiddetlerini kırar. Büyük musibetlerin önüne set olan bu gibi musibetler, gerçekte Cenâb-ı Hakk’ın bir ihsanıdır.

3) Musibetler hayatı yeknesaklıktan kurtarmakla nimetlerin takdirine vesile olur; insanı mânen terakki³²¹ ve tekâmül³²² ettirir. Yani, musibetler sıhhatin önemini ve nimetlerin kıymetini insanlara fiilen ders verir.

³²⁰ Bakara, 2/216.

³²¹ Terakki: İleri gitme, ilerleme, gelişme.

³²² Tekâmül: Zaman içinde meydana gelen gelişme, olgunluk.

4) Bu dünya imtihanının bir ciheti de insanların takdir-i ilâhiyyeye rıza ve teslimiyet derecelerinin ölçülmesidir. Bu ise belâ ve musibetlerin vücudunu iktiza eder.

Bir kısım musibetler de ihtar-ı Rabbanidir. Bu tür musibete maruz kalan bir insan, bunu Cenâb-ı Hakk'ın bir ihtarı olarak idrak edip, hemen o hatasından dönmeli ve tevbe etmelidir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

“Allah bir kuluna hayır murad etti mi onun cezasını tâcil edip dünyada verir; bir kulu hakkında da kötülük murad etti mi onun günahlarını tutar, kıyâmet günü cezasını verir.”³²³

Bu hadîs-i şeriften, her bir musibetin altında Erhamürrahimîn olan Rabbü'l-âlemîn'in inâyetinin çok tatlı meyveleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple bizler musibetleri sabır ve şükür ile karşılamak, aczi-mizi ve zaafımızı düşünüp dergâh-ı Îlâhîye'ye iltica etmekle mükellefiz.

Musibetleri rıza ile karşılamak Allah-u Teâlâ'nın rızasını kazanmanın önemli bir vesilesidir. Bir kul o rızaya nâil olma şerefine ererse, çektiği meşakkatler ve uğradığı musibetler hiç hükmünde kalır.

İbn-i Abbas'tan rivâyet edilen bir hadîs-i şeriflerinde Fahr-i Kâinat Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

323 Tirmizî, Zühd 57, (2398).

Cenâb-ı Hakk'ın Levh-i Mahfûz'da, önce yazdıklarından biri de şudur:

“Ben bir Allah'ım ki, benden başka ibâdete müstehak kimse yoktur. Muhammed benim rasûlümdür. Bir kimse benim verdiğim hükümlere razı olur, belâlarıma sabır, nimetlerime şükrederse, onu sıddıklar defterine yazarım. Kıyâmet gününde sıddıklarla haşrederim. Bir kimse, benim verdiğim hükümleri benimsemez, belâlarıma sabretmez, nimetlerime de şükretmezse, benim kapımdan başka bir kapı arasın.”

5) Musibetler günahlara keffâret olur, hâlis kulların da makamlarını yükseltir. Bu nokta ile ilgili olarak Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilen bir hadîs-i şerîfi takdim edelim:

“Mü'mine gelen her musibetle, hattâ bir diken batmasıyla da, Allah onun hatalarını döker.”

Bir diken batmasının dahi mü'minin günahlarından bir kısmını döktüğü dikkate alındığında, diğer hastalık ve musibetlerin ne kadar büyük rahmet ve inâyetlere vesile olacağı anlaşılır.

Yine Rasûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.), oğlu vefat eden Hz. Muâz'a (r.a.) yazdığı taziye mektubunun bir bölümünde şöyle buyurmaktadır:

“Senin bu oğlun Allah'ın sana güzel bir hibesi idi. Cenâb-ı Hak onunla bir zaman seni ferahlandırdı, sürûrlandırdı. Sonra onu aldı ve büyük bir sevap verdi. Şu şartla ki, sabreder ve o sevabı hesaba katarsan...”

Mektubun devamında: “Yâ Muâz, Allah sana hem oğlunun ölmesi, hem de sevaptan mahrum olmak gibi iki musibeti birden vermesin.” ifâdesi yer almaktadır.

Bu noktada bir hakikate işaret edelim:

“Bir şeyin neticesi ne kadar yüksek ve kıymetli ise, yolu o nisbette çetin olur” kaidesince, Cenâb-ı Hakk’ın lütuf ve ihsanına erişmenin, Cehennem’den kurtulup Cennet’e liyakat kazanmanın yolu da elbette çetin olacaktır. Bu sırladır ki, belâ ve musibetlerin en büyüğü ve en şiddetlileri başta peygamberlere, sonra îman ve tahammül güçleri nisbetinde diğer kâmil kullara gelmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen ve kaderin gerçek sebeplere baktığını bizlere ders veren bir kıssayı dikkatinize sunmak istiyorum:

Kur’ân-ı Kerîm’de bizim ibret almamız için nakledilen kıssalardan birisi de, Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hz. Hızır’ın (a.s.) hikmetlerle dolu olan seyahatleridir:

Hz. Mûsâ (a.s.), ilm-i ledünnîsinden³²⁴ istifade etmek niyetiyle Hz. Hızır (a.s.) ile arkadaşlık etmeyi Cenâb-ı Hakk’tan niyaz eder. Bu niyazın kabulüyle, Hz. Hızır (a.s.) ile Hz. Mûsâ (a.s.) buluştuklarında, Hz. Hızır (a.s.) kendisine, yaptığı şeyler hakkında hiçbir soru sormamasını şart koşar. Anlaşarak yola çıkarlar. Bir gemiye bindiklerinde Hz. Hızır (a.s.) gemiyi deler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ (a.s.) dayanamayarak itiraz eder. Hz. Hızır (a.s.) ise anlaşmalarını hatırlatır ve bir açıklamada bulunmaz.

324 İlmi-i ledünnî: Ledün ilmi, ilâhî sırlar.

İkinci olarak, Hz. Hızır (a.s.) karşılaştıkları bir erkek çocuğu öldürür. Hz. Mûsâ'nın (a.s.) buna da itiraz etmesi ve hikmetini sorması üzerine, Hz. Hızır (a.s.) artık arkadaşlıklarının bitme noktasına geldiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ (a.s.) artık soru sormayacağını söyler ve seyahatlerine devam ederler. Vardıkları bir kasabada ahaliden yiyecek isterler. Hiç kimse onları misafir etmez. Hz. Hızır (a.s.) ise, o kasabada yıkılmak üzere olan bir duvarı doğrultur. Hz. Mûsâ'nın (a.s.) buna da dayanamayarak duvarı hem de ücretsiz olarak tamir etmesinin sebebini sormasıyla arkadaşlıkları sona erer. Hz. Hızır (a.s.) arkadaşlığın nihayete erdiği bu noktada, önceki üç hâdisenin hikmetlerini Hz. Mûsâ'ya (a.s.) şöyle anlatır:

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ
 أَعْيِبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَضْبًا ﴿٧٩﴾
 وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُزْهَقَهُمَا طُغْيَانًا
 وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً
 وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي
 الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ
 أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا
 فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

“Gemi, denizde çalışan birkaç yoksula aitti. O gemiyi kusurlu kılmak istedim. Çünkü peşlerinde her sağlam gemiye el koyan bir hükümdar vardı. Oğlana gelince, onun annesi ve babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları

azdırmasından ve inkâra sürüklemesinden korkmuştuk. İstedik ki, onların Rabbi o çocuktan daha temiz ve onlara daha çok merhamet eden birisini versin. Duvar ise, şehirde iki yetim erkek çocuğa aittir. Duvarın altında onların bir hazinesi vardı. Babaları da sâlih bir kimse idi. Rabbin onların erginlik çağına ulaşmasını ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarmalarını diledi. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, dayanamadığın işlerin iç yüzleri budur.”³²⁵

Bizler irademiz dışında başımıza gelen hâdiselere, uğradığımız belâ ve musibetlere bu kıssanın dürbünüyle bakmalıyız. Her hâdiseyi Hz. Hızır’ın (a.s.) eli gibi bilmeli, altındaki rahmet ve inâyete îman nûruyla nazar etmeliyiz. Onun gemi delmesinde geminin kurtuluşu gizli olduğu, öldürmesinden hayat fışkırdığı gibi, her bir musibet altında da mutlaka Allah’ın rahmetinin bir cilvesi ve hikmetinin bir sırrı bulunduğunu kabul etmeliyiz.

Cenâb-ı Hakk’tan gelen her musibeti bir iltifat sayan, her dertte derman arayan, çekirdeğin parçalanmakla ağaç olması misali, her yokluğun varlığa açılan bir kapı olduğunu anlayan insan bu kıssanın sırrına ermiş demektir. Bu hâl, mü’min için hem Rabbinin rızasını kazanmaya vesile hem de bu dünyada bir huzur ve sürûr kaynağıdır.

Konumuzla alâkalı olmasından dolayı şu hatıramı da nakletmek istiyorum:

325 Kehf, 18/79-82.

Bir gün yanıma iki üniversite talebesi geldi. Bunlardan birisi gayet uzun boylu, diğeri ise çok kısa boylu ve sırtında bir kamburu olan bir gençti.

Uzun boylu olan genç:

– Hocam size bir sorumuz var dedi. Ben de:

– Buyurun dedim.

– Cenâb-ı Hak âdil midir? diye sordu. Ben de:

– Adalet güzel bir sıfat olduğuna göre, bütün güzel sıfatlar gibi bu sıfatın da kemâli Allah'ta bulunur. Adaletin kemâli Allah'ta olmazsa kimde olur? dedim.

Bunun üzerine genç:

– Madem Allah âdildir, neden bazı insanları, toplum içerisinde utanç duyacakları bir vaziyette yaratmıştır? dedi.

– Anladım ki, sen yanındaki arkadaşın nâmına konuşuyorsun. Öyle değil mi? diye sordum. O da:

– Evet dedi.

Bunun üzerine kısa boylu olan arkadaşına döndüm ve:

– Boyun ne kadar? diye sordum.

– Bir metre otuz beş santim dedi. Diğeri de aynı soruyu sordum. O da:

– Bir metre seksen beş santim dedi.

– Peki sen bu boyundan razı mısın? dedim.

– Razıyım dedi.

Bu sefer kısa boylu olana:

– Sen de boyundan razı mısın? diye sordum.

– Böyle olmayı istemezdim dedi.

– Peki dedim, Allah’tan bir metre seksen beş santim boy alacağın vardı da, Allah elli santimini kesti mi?

Böyle bir cevap karşısında şaşırıp kaldılar. Ben şöyle devam ettim:

– Hem hakkın olan elli santimi kesmiş, hem de istemediğin hâlde sırtına bir kambur yüklemiş öyle mi? Bu sözüm üzerine iyice mahcup oldular.

Boyu kısa olan arkadaşa şöyle dedim:

– İnsan daima kendinden aşağı olana bakmalıdır, taa ki şekvâ³²⁶ yerine şükretsın. Mesela boyu bir metre olana bakarsanız daha huzurlu olursunuz. Evet, boyunuz kısa ama Cenâb-ı Hakk’ın size bahsettiği diğer nimetleri, mesela başta insan olmanızı, akıllı olmanızı, görmenizi, işitmenizi, konuşmanızı ve sayılamayacak daha nice nimetlere mazhar olmanızı niçin hesaba katmıyorsunuz?

Efendiler, şunu iyi bilip îman etmemiz lazımdır ki, Cenâb-ı Hakk’ın üzerine hiçbir şey vâcip değildir. Yani Allah kimseye vermek zorunda değildir. Allah kimseye borçlu değil, kimse de ondan alacaklı değil. Kimsenin ondan mütehakkımane isteme hakkı yoktur. Mahlûkatına her ne ikram ve ihsan buyurmuşsa, kemâl-i keremindedir. Mahlûkatın onda zerre kadar bir hakkı yoktur ki, bir

326 Şekvâ: Şikâyet, yakınma.

hak dâvâ edebilsinler. Çünkü bütün mevcudat, dünya ve âhiret onundur. Zât-ı Kibriya mülk ve melekûtunda istediği gibi tasarruf eder ve ediyor. Kimine az, kimine çok verir. Kimini insan, kimini hayvan, kimini ağaç, kimini taş yaratır. Mülkünde ortak ve şeriki yok ki, onun hakkına tecavüz ederek –hâşâ sümme hâşâ– zulmetmiş olsun. Kimine nazar-ı Celal ile kimine nazar-ı Cemal ile tecelli eder. Mutlak irade sâhibidir. Onun işlerinden sual olunmaz. Şu hâlde insanların ona karşı hak dâvâ etmesi nasıl tasavvur olunabilir!

Cenâb-ı Hak senin boyunu kısa yaratmış ve bir de kambur vermiş. Fakat seni insan olarak yaratmış. Deveyi ise hem hayvan olarak yaratmış, hem kambur vermiş, hem de o kambur üzerine bir semer ve semerin üstüne de yük yüklemiş.”

Sonra latife ile: “Sen yine bu hâline şükret. Hiç olmazsa sana yük taşıtmıyorlar.” dedim. Bu sözüme tebesümle karşılık verdiler.

Konuşmama şöyle devam ettim:

“Sizin bu mantığınıza göre devenin bu suali sizden önce sorması gerekirdi. Hâlbuki onlar kendi hâllerinden memnundurlar ve itiraz etmiyorlar. Zaten onların da böyle bir sual sormaya hakları yoktur.”

Sonra onlara, memleketlerini sordum. Kayserili olduklarını söylediler. Latifeli bir şekilde “Bu göz açıklığı ancak Kayserililere mahsustur herhâlde” deyince, bu latifeme de güldüler.

Sonra onlara Bediüzzaman Hazretlerinin Mektubat adlı eserinden şu kısmı okudum:

“Mesela madenler diyemezler: “Niçin nebatî olmadık?” Şekvâ edemezler, belki vücud-u madenîye mazhar oldukları için hakları, Fâtır’ına şükrandır. Nebatat niçin hayvan olmadım deyip şekvâ edemez, belki vücud ile beraber hayata mazhar olduğu için hakkı şükrandır. Hayvan ise niçin insan olmadım diye şikâyet edemez, belki hayat ve vücud ile beraber kıymetdar bir ruh cevheri ona verildiği için, onun üstündeki hakkı, şükrandır. Ve hâkeza kıyas et.

Ey insan-ı müştekî!³²⁷ Sen madum kalmadın, vücud nimetini giydin, hayatı tattın, câmid kalmadın, hayvan olmadın, İslâmiyet nimetini buldun, dalalette kalmadın, sıhhat ve selâmet nimetini gördün ve hâkeza...”³²⁸

“Kadere rıza göstermek kadar sürurlu bir şey yoktur.

Tabiî âfetler, musibetler, aksak doğma gibi hâdiseler tamamen Allah’ın dilemesiyledir. Şu var ki, Âdil-i Mutlak olan Cenâb-ı Hak, dünyadaki en küçük bir sıkıntıyı bile günahlara keffaret saydığı gibi, bu şekilde yaratılıştaki noksanlıkların mükâfatını âhirette bilemeyeceğimiz bir şekilde verecektir. Yeter ki, gençliğimizi ubudiyet ve rıza-i ilâhî dairesinde geçirmiş olalım.

Siz bana kaderin ızdırârî kısmını soruyorsunuz, ama Levh-i Mahfûz’un defterleri benim elimde değil ki size

327 İnsan-ı müştekî: Şikâyet eden insan.

328 Nursî, Mektubat, s. 312-313.

cevap vereyim. Kazâ ve kaderin şifresini kim halledebilir ki? Onun anahtarı ne insanın, ne de melekût âlemindeki meleklerin elindedir. Oradaki sırları Allah-u Teâlâ’dan başkası bilemez.

Kazâ ve kaderin bizim tarafımızdan bilinmemesi büyük bir rahmettir. Zira birçok şeyler vardır ki, insan onları bilmezse pek rahat ve âsude yaşar. Mesela bir adam ne zaman öleceğini ve başına ne gibi felaketler geleceğini bilse, onun için hayatın ne zevki, ne de lezzeti kalır. Bunları bilmediği takdirde dünya ve âhirete şevk ile çalışır.”

Cenâb-ı Hakk’ın hikmeti çok derindir. Biz bunları bilemeyiz. Sizin boyunuz da 1,85 cm olsaydı belki gurura düşüp dalalete girebilirdin. Belki bu hikmete binaen Yüce Allah seni böyle yaratmıştır. Bu ise senin hakkında daha hayırlıdır.

Mahlûkatın en şerefli ve en mükerremi³²⁹ insandır. Bu insan ise madde ve ruh denilen iki terkipten meydana gelmektedir. Maddeten insanın en kıymetli âzâsı onun kalbidir. Kalbin gıda ve lezzeti ise mârifetullah ve muhabbetullahtır. Bu mârifet ve muhabbetin anahtarı sana verilen zâhirî ve bâtınî duygularındadır. Hamd olsun onlarda da bir noksanîyetin yoktur. İşte senin kâmil bir insan olman bunlardır. Mesela senin gözün olmasaydı, o zaman derdin ki:

“Yâ Rab! Benim gözüm olsaydı da kâinatı senin nâmına seyretseydim.” diye temenni edebilirdin. Demek

329 Mükerrem: Saygı değer, hürmete lâyık, yüce, aziz, muhterem.

ki, mârifetullah ve muhabbetullah için bütün duygulara sâhipsin. O hâlde hiçbir şikâyet hakkına sâhip değilsin.

Senin boyunun kısa ve sırtında da kambur olması ibâdetine noksanîyet getirmedeği gibi, engel de teşkil etmez ki, sen de muzdarip ve mahcup olasın.

Şu da bir hakikattir ki, insan dünyaya zevk ve sefâ için gelmemiştir. Âhireti kazanmak için gelmiştir. Peygamberimizin buyurduğu gibi “Dünya âhiretin çiftliğidir.”³³⁰ Çiftlikte ise oyun ve eğlence olmaz. Orada tembellik değil, kazanmak için çalışıp terlemek vardır. Bediüzzaman’ın dediği gibi: “Bu dünya, dârü’l hikmettir, dârü’l hizmettir; dârü’l ücret ve mükâfat değil. Buradaki a’mal ve hizmetlerin ücretleri berzahta ve âhirettedir.”³³¹

Orada bitmesi ve tükenmesi mümkün olmayan bir saadet ve huzur olduğu gibi, Cemâl-i İlâhiyenin müşahade makamı da orasıdır.”

Bu anlattıklarımın ve okuduklarımdan sonra memnun ve mesrur bir şekilde yanımdan ayrıldılar.

Musibet ve hastalıklarda insanların şekvâyâ hakları yoktur. Bediüzzaman Hazretlerinin dediği gibi:

“Mülk umumen onundur. Sen, hem onun mülküsün, hem memlûküsün, hem mülkünde çalışıyorsun.”³³²

“Cenâb-ı Hak, insana giydirdiği vücut libasını sanatına mazhar ediyor. İnsanı bir model yapmış, o vücut

330 Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfü’l-Hafâ, Müessesetu’r Ri-sale, Beyrut-Lübnan 2012, I/412.

331 Nursî, Mektubat, s. 502.

332 Nursî, a.g.e., s. 245.

libasını o model üstünde keser, biçer, tebdil eder, tağyir eder; muhtelif esmâsının cilvesini gösterir. Şâfi ismi hastalığı istediği gibi, Rezzak ismi de açlığı iktiza ediyor.”³³³

“Hayat musibetlerle, hastalıklarla tasaffı³³⁴ eder, kemâl bulur, kuvvet bulur, terakki³³⁵ eder, netice verir, tekemmül³³⁶ eder; vazife-i hayatiyeyi³³⁷ yapar. Yeknesak istirahat döşegindeki hayat, hayr-ı mahz³³⁸ olan vücuddan ziyâde, şerr-i mahz³³⁹ olan ademe yakındır ve ona gider.”³⁴⁰

“Şu dâr-ı dünya, meydan-ı imtihandır ve dâr-ı hizmettir; lezzet ve ücret ve mükâfat yeri değildir. Madem dâr-ı hizmettir ve mahall-i ubudiyettir; hastalıklar ve musibetler, dinî olmamak ve sabretmek şartıyla o hizmete ve o ubudiyete çok muvafık oluyor ve kuvvet veriyor. Ve her bir saati, bir gün ibâdet hükmüne getirdiğinden şekvâ değil, şükretmek gerektir.

Evet ibâdet iki kısımdır: Bir kısmı müsbet, diğeri menfî. Müsbet kısmı malûmdur. Menfî kısmı ise, hastalıklar ve musibetlerle musibettede za’fını ve aczini hissedip Rabb-ı Rahîmine ilticakârane teveccüh edip, onu düşünüp, ona yalvarıp hâlis bir ubudiyet yapar. Bu ubudiyete riya giremez, hâlistir. Eğer sabretse, musibetin

333 Nursî, Lem’alar, s. 11.

334 Tasaffî: Saflaşma, saf duruma gelme.

335 Terakki: İleri gitme, ilerleme, gelişme.

336 Tekemmül: Kemâle erme, olgunlaşma, mükemmel duruma gelme.

337 Vazife-i hayatiye: Hayat vazifesi, görevi.

338 Hayr-ı mahz: Her yönüyle hayır olan.

339 Şerr-i mahz: Bütün yönleriyle kötü ve şer olan.

340 Nursî, Lem’alar, s. 11.

mükâfatını düşünse, şükretse, o vakit her bir saati bir gün ibâdet hükmüne geçer. Kısacık ömrü uzun bir ömür olur. Hattâ bir kısmı var ki, bir dakikası bir gün ibâdet hükmüne geçer.”³⁴¹

Cinayette Katilin Durumu

“Madem filân adamın ölmesi filân vakitte mukadderdir. Cüz’î ihtiyârıyla silah atan adamın ne kabahati var? Atmasaydı yine ölecekti.” iddiasına cevap:

Cenâb-ı Hak bu âlemde hikmetiyle, her müsebbebi bir sebebe bağlamıştır. Bu hakikat, kaderin sebeple müsebbebe bir taallûk ettiği, şeklinde ifâde edilmiştir. Mesela, bir çocuk müsebbeb, anne ve babası ise sebeptir. Cenâb-ı Hak o çocuğun yaratılmasını o anne ve babadan takdir etmiştir. İşte Cebriye, sebeple müsebbebe ayrı birer kader tevehhüm etmekte, yani ebeveyn ile çocuğu ayrı ayrı nazara almaktadır. Bunun neticesi olarak, dünyaya gelmiş bulunan bir çocuk için, mademki onun kaderi dünyaya gelmektir. Ebeveyni olmasa da o çocuk dünyaya gelirdi, gibi hatalı bir fikre sapmaktadır. Mûtezile ise sebeplere tesir vererek, ebeveyni olmasaydı o çocuk dünyaya gelmezdi, gibi yine bâtl bir fikir ileri sürmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri, kaderin sebeple müsebbebe bir baktığını ve sebeplerin yokluğu farz edildiğinde müsebbeb için bir şey söylenemeyeceğini ifâde etmişlerdir. Yani, yukarıdaki misal için, “Eğer söz konusu ebeveyn olmasaydı çocuk dünyaya gelir miydi?” sorusuna Ehl-i Sünnet

341 Nursî, Lem’alar, s. 11.

âlimlerinin cevabı, “Ne olacağı bizce meçhûldür” şeklin-
dedir. Zira ortada bir vak’a vardır. Söz konusu çocuk, o
ebeveynden dünyaya gelmiştir. Ebeveynin yokluğu farz
edilince, çocuğun dünyaya gelip gelmeyeceğine nasıl hük-
medilecektir? Cenâb-ı Hakk’ın o çocuğu bir başka ebe-
veynden dünyaya gönderip göndermeyeceği hakkında bir
tahmin yürütülemez.

Diğer bir misal: Birisi Erzurum’dan, diğeri İstanbul’dan
gelen iki kişinin Ankara’da buluştuklarını farz ediniz.
Bunlardan birisi, Mûtezile görüşüne uygun olarak: “Bu-
raya gelmeseydik görüşemedik”, diğeri ise Cebriye gö-
rüşü istikametinde: “Kaderde görüşmemiz yazılmıştır. Bu-
raya gelmeseydik de görüşürdük” dese, her iki ifâde de
hatalı ve bâtıldır. Ortada bir buluşma vardır ve bu hâdis
daha meydana gelmeden, Cenâb-ı Hakk’ın malûmudur. O
hâlde kader, söz konusu iki kişinin o mekân ve zamanda
buluşmalarıdır. Onların Ankara’ya gitmemeleri farz edil-
diğinde, bir başka yerde buluşup buluşamayacakları hu-
susunda hiçbir şey söylenemez.

İşte, bu iki misal gibi, bir adamın ateş etmesiyle di-
ğерinin ölmesi hâdisesinde de kader sebeple müsebbebe
bir bakmaktadır. Ortada bir öldürme hâdisesi vardır ve
bu hâdis daha meydana gelmeden Cenâb-ı Hak tarafın-
dan bilinmektedir. Dolayısıyla, kader, birinin ateş etme-
siyle diğerinin ölmesi şeklindedir. Adamın ateş etmediği
farz edilince, mevcut hâdisenin bir tarafı, yani sebep yönü
yok kabul edilmektedir. Bu durumda karşı taraf hakkında
hiçbir şey söylenemez. Öldürme olayında katilin kaba-

hati Cenâb-ı Hakk'ın yasakladığı öldürme fiiline teşebbüs etmesi ve ölümüne sebep olmasıdır.

Şunu da ifade edelim ki, günümüzde trafik kazâlarından dolayı çok sayıda insan vefat etmektedir. Ciddi araştırmalar ve yaşanan tecrübeler sonunda ortaya çıkmış olan bu kuralların doğruluğunda tüm insanlık ittifak etmişlerdir.

Bu kuralları ihmal ederek ölenler “hükmî şehit” sayılmadığı gibi, gerek kendinin ve gerekse başka insanların ölümüne sebep olanlar büyük bir vebal altındadırlar. Hız sınırı belirlenmiş olan yerlerde bu sınırı aşan sürücülerin ölümü bir nevi intihar gibi kabul edilmektedir ve başkasının ölümüne sebep olmuşsa ondan da mesuldür.

Suudi Arabistan'da toplanan Fıkıh Meclisi'nde trafik kurallarını ihlal ederek kazâ yapanların mânevî mükâfatları söz konusu olmayacağına ve başkasının ölümüne sebebiyetten dolayı da sorumlu olacağına hüküm verilmiştir. Bir âyetle mealen şöyle buyrulur:

وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

“Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız.”³⁴²

Demek ki bu kurallara uymayanlar hem kendilerini hem de başkalarını tehlikeye atmaktadır. Araba kullananlar, mutlaka trafik kurallarına uymalı, böylece dünyevî ve uhrevî mesuliyetten kurtulmalıdırlar.

³⁴² Bakara, 2/195.

Kaderle İlgili Bir Sual

يُخْرِجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ

“Allah-u Teâlâ ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarır”³⁴³

âyetinin kâfirlerden mü'min, mü'minlerden kâfir evlat gelmesine de şümûlü var mıdır?

Evet vardır. Zira bu âyetin mânâsı küllîdir. Fertlere, hâdiselere, cemiyetlere, beşer tabakalarına, milletlere, devletlere ve medeniyetlere şümûlü vardır.

Bu âyette beyan edilen hakikat, bir kanun-u İlâhî'dir. Bu kanun, kaderin planı ile âlemde her an hükümferma-dır. Biz bu âyetin mâsadaklarından bazılarını nümune olarak zikrederim:

Mânen ölmüş, kâfir ve fâsık babalardan, mü'min ve sâlih evlatların, keza mü'min ve sâlih babalardan da fâsık ve kâfir evlatların gelmesi her zaman vâkidir. Bunun ba-riz misallerinden birisi Azer isimli putperest bir babadan Hz. İbrahim (a.s.) gibi ulü'l-azm bir peygamberin; kezâ, Hz. Nûh (a.s.) gibi büyük bir peygamberden de bir kâfir evlâdın gelmesidir. Öte yandan, insanların kerih ve çir-kin gördüğü birçok vakalar hayrı netice verirken, zâhiren güzel görünen ve hayır telâkki edilen bazı hâdiselerin de neticeleri şer olabilmektedir. Yani, felâketten saadet, sa-adetten de felâket çıkabilmektedir.

Bazı insanlar, hayatlarının bidâyetinde fısk ve dalâlette iken, sonraları tevbe ve istiğfar ile hidâyete erişmekte,

343 Rûm, 30/19.

başlangıçta hidâyet ve istikamet üzere giden bir kısım insanlar da, nefis ve şeytanın ifsâdatına³⁴⁴ kapılarak sonunda dalâlete düşmektedirler.

Bu âyetin âlemdeki hâdiseler içinde pek çok mâsadağları³⁴⁵ vardır. Cansız yumurtalardan hayatdâr kuşların teşekkülüne, sonra o kuşlardan tekrar yumurtaların yaratılmasına; keza nutfelerden hayvanların tevellüdüne³⁴⁶, o hayvanlardan da tekrar nutfelerin halk edilmesine; geceden gündüzün, gündüzden de gecenin süzülmesine, kıştan yazın, yazdan kışın çıkartılmasına kadar şümûlü vardır.

Diğer taraftan vahşet ve dehşetin, zulmet ve cehaletin, taassub ve gabâvetin³⁴⁷ bütün şiddet ve katılığı ile hüküm sürdüğü devr-i câhiliyetten, bütün âlemi nûra, hidâyete, saadet ve adalete gark eden Asr-ı Saadet'in çıkması; Avrupa'ya ilim ve medeniyette üstadlık eden Endülüs'ün ise o elîm ve fecî âkıbete düçar olması, bu âyetin mâsadağlarındandır.

Elhâsıl, bu hakikatin mâsadağları hadsizdir. Bu mâsadağlarla Cenâb-ı Hak, hâkimâne ef'âlini, âdilâne tasarrufatını, inayetkârâne icraatını ve nihayetsiz kudretini daima teşhir ve ilân etmektedir. Şunu da belirtelim ki, bu mâsadağları tefekkür ederken meşiet-i İlâhiye yanında beşerin cüz'î iradesinin hissesini de dikkate almak gerektir. Tamamen meşiet-i İlâhiye'nin esas olduğu

344 İfsâdat: İfsatlar, fesatlar, bozmalar.

345 Mâsadağ: Bir söz veya hükmü doğrulayan husus, doğrulayıcı bir mânâ.

346 Tevellüd: Doğum.

347 Gabâvet: Kalın kafalılık, bönlük, anlayışsızlık, gabîlik.

hâdiseler teklife mahal değildir. Beşer bunlardan mesul tutulmaz. Beşerin mesul tutulduğu fiiller ancak irade-i cüz’iyyeye taallük edenlerdir.

Atâ, Kazâ ve Kader Münasebetleri

“Cenâb-ı Hakk’ın atâ, kazâ ve kader nâmında üç kanunu vardır. Atâ, kazâ kanununu, kazâ da kaderi bozar.

Mesela: Bir şey hakkında verilen karar, kader demektir. O kararın infazı, kazâ demektir. O kararın iptaliyle hükmü kazâdan affetmek, atâ demektir. Evet, yumuşak bir otun damarları katı taşı deldiği gibi, atâ da kazâ kanununun kat’iyyetini deler. Kazâ da ok gibi kader kararlarını deler. Demek atânın kazâyâ nisbeti, kazânın kadere nisbeti gibidir. Atâ, kazâ kanununun şümûlünden ihracıdır. Kazâ da kader kanununun külliyyetinden ihracıdır. Bu hakikate vâkıf olan ârif:

“Yâ İlâhî! Hasenatım senin atâ’ndandır. Seyyiatım da senin kazâ’ndandır. Eğer atâ’n olmasa idi, helâk olurum” der.”³⁴⁸

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere, atâ, bir şey hakkında verilen kararın iptali ve hükmün kazâ edilmekten affedilmesi şeklinde tarif edilmektedir. Atâ denilince, o Rahîm-i Kerîm’in³⁴⁹ ve Gafûr-u’r-Rahîm’in³⁵⁰ af ve ihsanı anlaşılır.

348 Nursî, Mesnevî-i Nuriye, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 207.

349 Rahîm-i Kerîm: Sonsuz merhamet ve cömertlik sâhibi Allah.

350 Gafûr-u’r-Rahîm: Rahmeti her şeyi kuşatan, her bir varlığa ayrı

Atânın kazâ kanununu, kazânın da kaderi bozmasını şöyle açıklayabiliriz:

Bir padişahın umumî kanunları yanında bir de belli günlerde tatbik ettiği af ve atâ kanunu vardır. Padişah o günlerde, suçlulardan bir kısmını affeder, diğer bir kısmının cezalarını hafifletir, bir kısım raiyetinin ise rütbelelerini yükseltir ve maaşlarını artırır. İşte, daha önce umumî kanunla takdir edilen ceza, rütbe ve maaşlar bu atâ kanunuyla yürürlükten kaldırılmış olur. Mesela, bir şakînin³⁵¹ işlediği bir suça karşılık on yıl hapis yatması takdir edilmiş olsun. Atâ kanunuyla bu cezanın affedilmesi hâlinde artık ceza infaz edilmez ve atâ, kazâ kanununu bozmuş olur. Cezanın kazâ edilmemesiyle de kader kanunu, yani onun suçuna mukâbil takdir edilen on yıllık hapis cezası bozulmuş olmaktadır. İşte, bu misal gibi, insanların işledikleri günahlara karşılık, kendilerine takdir edilen uhrevî cezalar Cenâb-ı Hakk'ın atâ kanunuyla, yani O'nun af ve ihsanıyla kazâ edilmekten alıkonmakta ve böylece atâ kanunu, kazâ kanununu bozmaktadır. Aynı şekilde, kazânın bozulmasıyla kader kanunu da bozulmuş, takdir edilen ceza değişikliğe uğramış olmaktadır.

Diğer taraftan, atâ, kazâ kanununun şümûlünden ihraçtır, denmektedir. Şöyle ki, bir günah için takdir edilen ceza küllî bir kanun iledir. Yani, şu suçu işleyene şu ceza verilir, şeklindeki takdir, küllîdir. Söz konusu suçu işleyen bir kimsenin tevbe etmesi hâlinde, günahının affedilmesi

ayrı şefkatini gösteren ve çok merhamet eden, suçları bağışlayan Allah.

351 Şakî: Haydut, yol kesici.

ile kazâ kanununun şümûlünden bir ihraç durumu hâsıl olmaktadır. Bu ise aynı zamanda, kader kanununu külliyetinden bir ihraç mânâsındadır. Nitekim bir âyette mealen şöyle buyrulur:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكُوا عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى

“Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı kalmazdı. Fakat onları belli bir süreye kadar erteler.”³⁵²

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız kaide, kaderin değişip değişmediği sorusunu hatıra getirmektedir. Bu noktada şunu ifâde edelim ki, İlm-i İlâhî’nin değişmesi muhaldir. Ezelden ebede kadar olmuş ve olacak bütün hâdiseler gibi, atâ kanununun tatbikatı da o ilmin şümûlündedir. Bu kader değişmez. Değişiklikler sâbit ve derin olan Levh-i Mahfûz’un daire-i mümkünatta bir defteri ve yazar bozar tahtası hükmündeki Levh-i Mahv ve isbatta olmaktadır. Önce takdir edilen nice cezalar, daha sonra tevbe vesilesiyle ve atâ kanunu ile affedilmekte, Levh-i Mahv ve isbattan silinmekte ve kazâ edilmemektedir. Eğer böyle olmasa idi, yapılan duaların, edilen tevbelerin ve verilen sadakaların bir mânâsı olmazdı. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır:

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

352 Nahl, 16/61.

“Allah dilediği şeyi mahveder (siler) ve dilediğini isbat eder. Nezdinde kitabın aslı olan Levh-i Mahfûz vardır.”³⁵³

Tercih Bilâ Müreccih³⁵⁴

İlm-i kelâmıla ilgilenen kimselere faydası olacağı kanaatiyle bu mesele üzerinde kısaca duracağız:

Tercih bilâ müreccih câizdir, ifâdesindeki müreccih kelimesi, “Tercih ettiren sebep, vasıf, özellik, kısaca üstün sıfat”³⁵⁵ mânâsında kullanılmıştır.

Mesela; altından yapılmış bir kâlemin gümüş kâlemden üstün ciheti, râcih sıfatı yani tercih edilme sebebi varsa da, altından yapılmış aynı marka ve özellikteki diğer bir kâlemden hiçbir üstün tarafı yoktur. Eğer tercih bilâ müreccih muhal³⁵⁶ olsa, bizim bu iki altın kâlemden birini tercih edemememiz gerekir. Hâlbuki aynı değer ve özellikteki bu iki kâlemden birisini cüz’î irademizle seçebiliyor ve alabiliyoruz. O hâlde, müreccihsiz³⁵⁷ tercih câizdir ve daima tatbik edilmektedir.

Yapılmış, meydana gelmiş şeylerde ise, tercih bilâ müreccih muhaldir. Buradaki müreccih kelimesi, tercih

353 Ra’d, 13/39.

354 Tercih bilâ müreccih: Tercih edici sebep olmaksızın tercih (seçim) yapılabilir. Yani, seçimi yapacak zât için mutlaka sebebin var olması gerekmez, hiçbir sebebe bağlı kalmadan da seçenekler arasından birini seçebilir.

355 Teftazânî, Şerhü’l-Makâsıd, 2/129.

356 Muhal: İmkânsız.

357 Müreccihsiz: Tercih edici bir sebep veya zât olmaksızın.

edici sebep veya zât, mânâsındadır. Mevcut bir eser, kendisinin var olmasını, yoklukta kalmasına tercih eden bir müreccih gösterir. O müreccih olmaksızın eserin meydana gelmesi muhaldir. İşte ilm-i kelâmdaki tercih bilâ müreccih muhaldir, ifâdesi bu kısım içindir.

Tercih bila müreccih câiz olmakla beraber, tereccüh bila müreccih muhaldir.

Evet, bir şeyin veya şıkkın diğerine tercih edilmesi hâlinde, tercih edilen şeyin veya şıkkın tereccüh ettiğinden, meydana geldiğinden söz edilir. İşte bu tereccüh, müreccihsiz, yani tercih edici bir sebep veya zât olmaksızın olamaz.

Herhangi bir şey yapıp yapmama hususunda bir karara varmamızdan önce, söz konusu şeyin yapılması ile yapılmaması müsavidir.³⁵⁸ Yapmayı tercih ettiğimizde, işin yapılması tereccüh etmiş olur. Mesela, bir cümleyi yazdığımız takdirde cümlelerin yazılması yazılmamasına tereccüh etmiştir. İşte bu tereccüh, bir müreccihe yani tercih yapan bir kâtibe delâlet eder ve onsuz olamaz.

Aynen öyle de, bu kâinatın varlığı gösteriyor ki, onun yaratılması, yoklukta kalmasına tereccüh etmiştir. Bu tereccühün müreccihsiz olması muhaldir. Kâinatın yaratılmasını tercih eden müreccih ise ancak ve ancak Kadîr-i Mürîd³⁵⁹ olan Allah-u Azîmüşşân'dır.

358 Müsavi: Eşit.

359 Kadîr-i Mürîd: Her şeye gücü yeten ve istediği şeyi yapan Allah.

Cenâb-ı Hak, kâinatın var olmasını, yoklukta kalmasına tercih etmiştir. Bu, –hâşâ– Allah’ın ihtiyacından değil, O’nun, lütuf ve kereminden dolayıdır. Bediüzzaman Hazretleri bu hakikati şöyle ifade eder:

“Cenâb-ı Hakk’ın ef’alinde, tercih edici bir garaza, bir illete ihtiyaç yoktur. Ancak tercih edici, Cenâb-ı Hakk’ın ihtiyarıdır.”³⁶⁰

360 Nursî, İşârâtü’l İ’caz, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 83.

Bibliyografya

Eserler:

Kur'ân-ı Kerim.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfü'l-Hafâ,
Müessesetu'r Risale, Beyrut-Lübnan 2012.

Alâuddin Aliyyül'l İbn-i Hüsameddin el-Hindi,
Kenzü'l Ummâl.

Beyhaki, es-Sünenu's-Sağir.

Bilmen, Ömer Nasuhî, Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe
Meâl-i Âlisi ve Tefsiri, İstanbul.

_____, Muvazzah İlm-i Kelâm, İstanbul, Yeni
Matbaa, 1959.

Heysemî, Mecmau'z-Zevâid.

Hindî, Kenzü'l-Ummâl.

İmam-ı Gazâlî, İslâm'da Müsamaha, (Terc.
Süleyman Uludağ).

el-Lakkânî Abdüsselâm, Şerhü Cevhereti't-Tevhid,
Mısır, 1955.

Mustafa Sabri, Mevkıfı'l-Beşer Tahte Sultani'l-Kader.

Münâvî, Feyzü'l-Kadîr (Şerhü'l-Câmiü's-Sağîr).

Nursî, Said, Hutbe-i Şâmiye, RNK Neşriyat, İstanbul.

____, İşârâtü'l İ'caz, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

____, Kastamonu Lâhikası, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

____, Lem'alar, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

____, Mektubat, RNK Neşriyat, İstanbul 2018.

____, Mesnevî-i Nuriye, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

____, Sözlür, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

____, Şuâlar, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr.

Sa'd-ı Teftazânî, Şerhü'l Akâid, Mes'udiye Matbaası, İstanbul 1304.

____, Şerhü'l-Makâsıd, İstanbul, 1305.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1935.

Elektronik Adresler:

<https://sozluk.ihya.org/dini-terimler/sahik-ul-cebel.html>

<https://www.islamiyet.gen.tr/sozluk/sahik-ul-cebel-nedir.html>

İndeks

A

Abdurrahman Cezerî 83
Abdurrahman İbni Avf 150
Adalet 66, 67, 85, 90, 94, 181
Âdil 18, 24, 26, 27, 33, 46, 67,
68, 69, 70, 71, 73, 90,
91, 98, 100, 148, 184
Âdil-i Hakîm 24, 27, 46, 67,
69
Âdil-i Mutlak 24, 67, 70, 71,
73, 184
Âdil-i Rahîm 26, 90, 98
âhîrzaman 56
Ahkâm-ı İslâmiye 109
Ahkem-ül Hâkimîn 48
akıl 10, 17, 19, 26, 39, 44, 55,
65, 69, 71, 73, 74, 76,
77, 78, 79, 90, 92, 101
Akıl ve mantık 102
Akl-ı selim 39
Âlim-i Külli Şey 104
Âlim-i Mutlak 17, 50, 51, 57,
58, 60

Aliyyü'l-Karî 83
amel defteri 170
Ankara 58, 189
Aşere-i Mübeşşere 151
Asr-ı Saadet 83, 125, 192
Ay 23
Azamet-i Kemâl 89

B

bâtıl 12, 95, 97, 100, 101,
102, 114, 116, 120, 188
Batılı kaynaklar 139
Bediüzzaman 5, 6, 15, 25, 39,
48, 66, 70, 79, 82, 86,
88, 139, 143, 148, 156,
160, 174, 184, 186, 198
Bî'set-i Nebeviyye 75

C

câmi 64, 65
Cebriye 95, 98, 106, 121, 122,
126, 129, 188, 189
cehâlet 32

Cehennem 23, 24, 44, 49, 75,
78, 85, 87, 88, 89, 98,
99, 101, 123, 159, 178

Cehm b. Safvân 95

Celîl-i Zülcelâl 124

Celîl-i Zülcemîl 133

Cemel 113

Cemîl-i Zülcelâl 104

Cemîl-i Zülkemâl 38

Cennet 16, 23, 43, 49, 65, 75,
77, 83, 85, 87, 101, 123,
151, 178

cidâl 15

Cüz'î irade 36, 135

D

dalâlet 27, 63, 100, 107, 119

darb-ı mesel 97

Dolmabahçe Sarayı 91

E

Ebû Bekir 101, 137, 138

Ebû Cehil 38, 44, 84, 101

Ebû İshak İsferanî 135

Ebû Leheb 84

Ebû'l-Hasan Eş'arî 127, 133,
135

Ebû Mûsâ Eş'arî 133

Ebû Tâlib 84

Ebû Ubeyde 149

ecel-i kazâ 162, 163

ecel-i müsemmâ 162, 163

ef'âl-i ibâd 12, 95

Eflatun 172

Ehl-i fetret 76, 79

Ehl-i i'tizâl 121, 123

ehl-i kitap 109

Ehl-i Sünnet 83, 94, 95, 96,
97, 111, 113, 115, 119,
123, 125, 126, 127, 128,
134, 188

Ehl-i Sünnet âlimleri 94, 97,
126, 188

Elmalılı Hamdi Yazır 104,
109, 131

Enbiyâ-ı İzâm 74

Endülüs 143, 192

Erzincan 58

Erzurum 2, 3, 4, 5, 12, 58,
59, 189

Eş'ariye 76, 78, 95, 128, 133,
134

esir-i meysus 105

Eskişehir 58

Esmâ 87, 88

Esmâ-i İlâhiyye 87

F

Fatih 56, 64

Fatih Külliyesi 64

Fatih Sultan Mehmed 56

fen 20, 32, 53

Fetret 75, 77, 78, 79, 82

Firavun 38, 84, 98

Fıkıh 5, 31, 190

G

Gaffar 45

Ganiyy-i Mutlak 22

Günah-ı Kebâir 112

Güneş 23, 51, 59

H

Haccac-ı Zâlim 43

Hâdî 63

hâdisat-ı hâriciye 105

Hâfız-ı Hakîm 53

Hakîm-i Âdil 18, 33, 100

Hakîm-i Mutlak 48

Hakîm-i Zülcelâl 14, 20, 44,
96

Hakîm-i Zülkemâl 114

Hâlik-i Vâhid 115

Hâlık-ı Hakîm 39, 63, 91

Hâlık-ı Kerîm 15, 73, 141

Hâlık-ı Külli Şey 46, 61, 134

Hâlık-ı Rahîm 13

Hâlık-ı Zülcelâl 34, 59, 87,
103, 119, 127

Hâlık-ı Zülkemâl 97

Haneî 128

Hasan-ı Basrî 112, 113

Hâşir meydanı 70

Hâtem-ül Enbiyâ 75

Hazret-i İbrahim 137

Hazret-i İdris 146

Hazret-i Îsâ 75, 82

Hazret-i Lokman 145

Hazret-i Muhammed 80

Hazret-i Ömer 149

helâl ve haram 159

hidâyet 27, 62, 63, 64, 84,
106, 107, 155, 192

hikmet 11, 13, 14, 17, 18, 19,
25, 26, 28, 29, 30, 31,
35, 46, 49, 68, 78, 88,
96, 160

Hıristiyan 80, 81

Hız. Âdem 54

Hız. Ali 100, 151, 172

Hız. Ebû Bekir 101, 138

Hız. Hızır 178, 179, 180

Hız. İbrahim 84, 191

Hız. Îsâ 77, 170

Hız. Muâz 177

Hız. Muhammed 77

Hız. Mûsâ 84, 178, 179

Hız. Nûh 191

Hız. Ömer 43, 44, 112, 149,
150, 151

I-İ

İbn-i Abbas 112, 176

ifrat 66, 95, 96, 106, 121, 123,
126

ihkak-ı hak 67

ihtiyârî fiiller 41
 İlâhî adalet 71
 İlâhî kanun 14
 ilim 11, 17, 28, 29, 30, 31, 32, 42, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 64, 90, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 128, 144, 153, 169, 170, 192
 ilm-i kelâm 74, 129, 159, 162
 İmam-ı Azam Ebû Hanîfe 128
 İmam-ı Eş'arî 74, 79
 İmam-ı Gazâlî 80, 81, 199
 İmam-ı Şâfiî 79
 imtihan 71, 74, 90, 92, 101, 159
 inâyet 23, 175
 İrade 26, 36, 37, 48, 90, 103
 İrade-i cüz'îye 48
 irade-i İlâhiyye 98
 İrade-i Külliye 36, 48
 İstanbul 16, 25, 56, 58, 59, 70, 77, 83, 89, 95, 101, 116, 143, 189, 193, 198, 199, 200
 İzdirârî fiiller 41
 İzmit 58
 İzzet-i Celâl 89

K

Kader 2, 3, 6, 9, 30, 31, 32, 35, 38, 53, 54, 66, 68, 69, 137, 154, 161, 172, 193, 200

kader programı 14, 18
 Kadîr-i Külli Şey 60
 Kadîr-i Mürîd 197
 Kadîr-i Zülcelâl 99
 Kadı Ebûbekir Bakıllânî 135
 kâfir-i mutlak 88, 89
 Kahrhâr-ı Zülcelâl 24
 Kazâ 30, 161, 162, 185, 193
 Kelâm 5, 77, 90, 199
 kemâl 31, 38, 87, 89, 182, 187
 kemâlât-ı medeniyet 15
 kervansaraylar 169
 kışla 64, 65
 kıyâmet 54, 176
 kudret 10, 11, 30, 31, 37, 40, 46, 52, 59, 60, 90, 121, 126, 134, 141, 155
 kudret-i Rabbaniye 40
 külliye 64, 65, 129, 131, 134
 Kur'ân 5, 23, 25, 31, 34, 40, 44, 46, 64, 65, 75, 97, 100, 101, 110, 117, 125, 126, 128, 131, 145, 149, 161, 165, 174, 178, 199, 200
 kuvve-i iradiye 131

L

Levh-i Mahfûz 50, 52, 53, 54, 103, 117, 118, 172, 177, 184, 195, 196
 Lût 84

M

Mâbûd-u Bilhakk 85, 87
 Mâlikü'l-Mülk 25
 mârifetullah 76, 77, 185, 186
 Mâtürîdî 74, 127, 128, 129
 Mâtürîdiye 76, 95, 128, 129,
 133, 134
 mecbur-i mutlak 105
 Medine 4, 112, 137, 149
 medreseler 169
 Mekke 84
 Mezâhib-i Erbaa 83
 müçtehidler 31
 Müfessirler 72
 Muhyî 93
 Mukaddir-i Hakîm 19, 33
 Mümît 93
 Müseylemetü'l Kezzab 81
 Musibet 172, 186
 müşrik 109
 Mütellim-i Ezeli 17
 Mûtezile 95, 96, 104, 111,
 113, 114, 116, 117, 118,
 121, 122, 126, 129, 132,
 134, 188, 189

N

Nemrut 38, 84, 98
 Nûh 84, 191

O-Ö

Ömer Nasuhî Bilmen 74,
 119

P

padişah 65, 122
 Peygamber Efendimiz 6, 45,
 56, 84, 94, 108, 116,
 138, 139, 143, 144, 145,
 146, 147, 153, 164, 168,
 169, 174, 176

R

Rabbânî 11, 75
 Rahîm-i Mutlak 69
 Rahîm-i Zülkemâl 21
 rahmet-i İlâhiye 40
 Râuf 45
 rezalet yuvaları 65
 Rezzâk 63, 157, 158
 Rum 80

S-Ş

sadaka 163, 164, 165, 166,
 168, 169
 Sadaka-i cariyeye 170
 Sa'd-ı Teftazânî 95, 115, 116,
 200
 Sahâbe 111, 125, 133, 149
 Said Nursî 16, 82, 88
 saltanat-ı insaniyet 15

Şam 149
sanat 11, 85, 144
Sâni-i Zülcelâl 11, 85
sefâlet 33
şehzade 92
Selimiye 64
şer'î ahkâm 74, 75
Sevr Mağarası 137
şirk 96, 112, 115
siyasî 144
Sıffîn 100, 113
Sultan-ı Ezel ve Ebed 21, 38,
57, 68, 85
Suriye 149
Suudi Arabistan 190

T

Tabiîn 111
tâun 149
tefrît 95
Tekvin 90
terakkiyat-ı beşeriye 15
Tercih bilâ müreccih 196
Tevekkül 137, 139, 142, 143,
149, 150
tevhid-i âzam 25
tevhid-i Bâri 76
tezahür-ü Rubûbiyet-i İlâhiye
88
ticaret 143, 144, 146

V

Vâcib-ül Vücûd 57
vahy-i İlâhî 75
vakıflar 169
Vasıl İbn-i Atâ 112, 113
veba 149, 150

Y

Yahudiler 83

Z

zâhirî ve bâtinî 111, 185
zakkum 49
Zât-ı Akdes 23, 26, 51, 61,
87, 96, 121, 159
Zekât 143, 163, 164
zillet 32, 33, 139, 143
ziraat 144, 146

